

**ISENZO SENTETHO YESINGXENGXEZO KWIMEKO
YASESIKOLWENI**

NGU

VUYANI ALLOIS NKUNZI

Itthisisi efakwe njengenxal'enye yeemfuno zesidanga seMaster of
Arts kwiDyunivesithi yaseStellenbosch

Umqeqeshi: Ugqirha M. Dlali

DISEMBA 2003

ISIQINISEKISO

Mna, Vuyani Alloys Nkunzi, osayine ngezantsi, ndiyaqinisekisa ukuba uphando olwenziwe kule thisisi lolwam buku kwaye andizange ndilufake lonke okanye inxal'enze yalo ngaphambili nakuyiphi na iDyunivesithi ngeenjongo zokufumana isidanga.

Umsayino

Umhla

ABSTRACT

The aim of the study is to examine the phenomenon of politeness in isiXhosa discourse within the speech acts of apology and complaint. Politeness is evidenced where non-verbal and verbal actions work together for the purpose of achieving smooth communication among speakers. The actions that occur through discourse are called speech acts. The most important aim of the speech act of apology is to maintain a good relationship among speakers. This study focusses specifically on the speech act of apology and the manner in which Xhosa speakers forward apologies and complaints among themselves. Politeness theory will be used as a basis of this study.

In this study, the main focuss is on how the male and female students forward complaints and apologies. It is discovered that, there are different ways of expressing apologies and complaints in isiXhosa in different situations, and the different ways in which males and females students forward apologies among themselves. For instance, in space situation, males forwarded more apologies as they occupied more space than females. In time situation, females forward more apologies as they were lacking more in time management than males do.

According to Trosborg (1995) there are several ways or strategies of apology, which are as follows: The opting out-category; minimizing the degree of offence; indirect apologies; explanation or account; promise of forbearance and the offer of repair. It has been discovered firstly in this study, that females used more apology strategies than males. Secondly, four main apology strategies: request for forgiveness; explicit explanation; offer of apology and the expression of lack of intent have been extensively used by both males and females in the empirical data examined.

Trosborg (1995) mentions eight complaints strategies, namely: hints; annoyance; ill consequences; direct complaints; indirect complaints; modified blame (behavior) and an explicit blame (person). Females used more complaint strategies than males. Five complaint strategies: direct complaint; annoyance; ill consequences; indirect complaint and the modified blame have been extensively used by both males and females.

This study helps us to understand the different ways of expressing apologies and complaints in different situations in isiXhosa. The more appropriate apology and complaint is used, the better the communication. This becomes evident in the manner in which males and females forwarded apology and complaint strategies in the discourse analysed in this study.

OPSOMMING

Die doel van hierdie studie is om die verskynsel van beleefdheid in isiXhosa te ondersoek binne die uitvoering van die spraakhandelinge van verskoning en klagte. Beleefdheid word aangedui wanneer nie-verbale en verbale aksies saam van belang is vir die bereiking van doeltreffende kommunikasie tussen sprekers. Die handelinge wat plaasvind deur diskoers word spraakhandelinge genoem. Die belangrikste oogmerk van die spraakhandeling van verskoning is om goeie verhoudinge tussen sprekers te handhaaf. Hierdie studie fokus spesifiek op die spraakhandeling van verskoning en die wyse waarop Xhosasprekers verskonings en klagtes tussen mekaar uitruil. Beleefdheidsteorie sal as raamwerk gebruik word vir hierdie studie.

Die studie gee ook aandag aan hoe vroulike en manlike studente verskonings uitruil. Dit word bevind dat daar verskillende wyses is waarop verskonings en klagtes in Xhosa uitgedruk word in verskillende situasies, en dat daar verskillende wyses is waarop manlike en vroulike studente verskonings uitruil. Byvoorbeeld, in 'n ruimte situasie gee manlike persone meer verskonings as vroulike persone, aangesien hulle meer ruimte in beslag neem. In 'n tyd situasie, gee vroulike persone meer verskonings as manlike persone aangesien dit voorkom of hulle minder besorg is oor tydsbestuur.

Volgens Trosborg (1995), is daar verskeie wyses of strategieë van verskoning, insluitende die volgende: die uitwegkategorie, minimalisering van oortreding, indirekte verskonings, verduideliking, belofte van geduld, en aanbod vir herstel. Daar is bevind in die studie dat vroulike persone meer verskoning strategieë gebruik as manlike persone. Tweedens, vier hoof verskoning strategieë, nl. versoek vir vergiffenis, eksplisiete verduideliking, aanbod van 'n verskoning en die uitdrukking van 'n tekort aan bedoeling, is uitgebreid gebruik deur sowel manlike as vroulike persone.

Trosborg (1995) noem agt klagte strategieë, naamlik skimpe, irritasie, sleg gevolge, direkte klagtes, indirekte klagtes, gewysigde blaam (t.o.v. gedrag), en eksplisiete blaam (t.o.v. 'n persoon). Die vroulike persone het meer klagte strategieë as manlike persone. Vyf klagtestategieë, naamlik direkte klagte, irritasie, sleg gevolge, indirekte klagte, en die gewysigde blaam is uitgebreid gebruik deur sowel vroulike as manlike persone.

Hierdie studie werp lig op die verskillende wyses van hoe verskonings in Xhosa uitgedruk word en klagtes in verskillende situasies. Hoe meer gepas 'n klagte of verskoning is, hoe meer doeltreffend vind die kommunikasie plaas. Hierdie feit word geïllustreer deur die

wyses waarop manlike en vroulike persone verskonings maak, soos aangetoon in die studie.

ISISHWANKATHELO

Injongo yesi sifundo kukuphonononga malunga nokuchubeka kolwimi lwesiXhosa, phantsi kwezenzo ntetho: ukungxengxeza nokukhalaza. Xa izenzo ezilinganiswayo nezithethwayo zisebenzisana ukuze kuphuhliseke unxibelelwano olusulungekileyo, kuye kuthiwe kukuchubeka oko. Izenzo ntetho, zizenzo ezenzeka xa kuthethwayo. Injongo ephambili yentetho senzo sokungxengxeza, kukugcina imvisiswano entle phakathi kwezithethi.

Esi sifundo sigxininisa kwintetho senzo yesingxengxezo, nangendlela abafundi abakhalaza ngayo, omnye komnye. Okokuqala, kuya kusetyenziswa ithiyori yokuchubeka njengesiseko solu phando.

Kunikwe ingqwalasela kwindlela abafundi besini sesiduna nesikhomokazi abangxengxeza nabakhalaza ngayo. Sifumanise ukuba abafundi besiduna nesikhomokazi bavakalisa izingxengxezo ngendlela eyahlukileyo kwiimeko ezahlukileyo. Kwakhona, yahlukile indlela yokungxengxeza phakathi kwesiduna nesikhomokazi. Umzekelo, kwimeko, indawo, isiduna singxengxeze kakhulu kunesikhomokazi njengoko isesona sithanda ukubanga indawo yokuhlala esikolweni. Kwimeko ixesha, isikhomokazi sesona singxengxeze kakhulu kunesiduna njengoko sinobuthakathaka ekulawuleni ixesha.

UTrosborg (1995) unendidi ezingama-22 zobuchule bokungxengxeza. Zishwankathelwa ngolu hlobo: indlela yokwala ukungxengxeza; ukunciphisa izinga lokungxengxeza; izingxengxezo ezingathanga ngqo; ezithe ngqo; ukuvakalisa isizathu esicacileyo; ukubonakalisa inkathalo ngomnye; ukuzimisela ukulungisa umonakalo nokuthembisa ukungaphinde wone. Siye safumanisa ukuba abafundi basetyhini (isikhomokazi) bangxengxeza kakhulu kunabafundi basebuhlanti (isiduna). Okwesibini, iintlobo zobuchule bokungxengxeza ezine: ukucela ukuxolelwa; isizathu esicacileyo; ukunikezela uxolo nokuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile busetyenziswe kakhulu sisiduna nesikhomokazi.

UTrosborg (1995) kwakhona unendidi ezisibhozo zokukhalaza: ukukrobisa; ukuphazamiseka; iziphumo ezibi; isikahalazo esingangqalanga; isikhalazo esingqalileyo; isityholo esilungiselelweyo; isityholo esibhekiselele kwizenzo nesityholo esithe ngqo emntwini. Abafundi basetyhini basebenzise ubuchule bokukhalaza obuninzi kunabafundi basebuhlanti. Kwakhona, iintlobo zobuchule bokukhalaza ezintlanu: ubuchule obuthe ngqo; obungathanga ngqo; ukuphazamiseka; iziphumo zesikhubekiso nesityholo esilungiselelweyo busetyenziswe kakhulu sisiduna nesikhomokazi.

Olu phando, lusinceda ukuba siqonde iindlela zokuvakalisa ubuchule bokungxengxeza nokukhalaza kwiimeko. Kufumanisekile ukuba, xa lowo othe wangxengxeza okanye akhalaze ngendlela eyiyo, kungona unxibelelwano luqhubekeka phambili. Oku kungqinwa yindlela abafundi ababusebenzise ngabo ubuchule bokungxengxeza nokukhalaza kwesi sifundo.

ISINIKEZELO

Lo msebenzi ndiwunikezela kongasekhoyo, umakhulu uNomalungelo Regina Sofika, ndithi: “phumla ngoxolo Mthembukazi, iinjongo zakho zifezekisiwe”.

NRF ACKNOWLEDGEMENT

The financial assistance of National Research Foundation towards this research is hereby acknowledged. Opinions expressed and conclusions arrived at, are those of the author and are not necessarily to be attributed to the National Research Foundation.

IMIBULELO NGOKUBANZI

- ❖ Okokuqala ndibamba ngazibini kwinkokheli yesi sifundo nobekwangumcebisi wam uProfesa J. A. du Plessis, ndithi: “ukuba ubungekho esi sifundo ngesingaphumelelanga, yanga iNkosi ingakolulela imihla emide”.
- ❖ Ndibulela usekela mqeqeshi kwesi sifundo uGqirha M. Dlali ngegalelo lakhe elikhulu, ingakumbi kwisigama sesiXhosa, ndithi: “Duma, ungadinwa nangomso”.
- ❖ Kwakhona ndibulela kubo bonke abaqeqeshi kwiSebe lweelwimi zesiNtu kwiDyunivesithi yaseStellenbosch ngenkuthazo yabo ingakumbi intloko yeSebe uProfesa M. Visser.
- ❖ Okwesine, kubahlobo bam ngokubanzi: uNontembeko Kupiso, Sung Jin Jun, Linda Matomela, Riaan Wassung, Monwabisi Ralarala, Maxwell Smith, Xolani Mavela, Khaya Vetshe, Gerda Heese noNcebazakhe Somhlaba, ndithi: “igalelo lenu livakele kooGebane”.
- ❖ Ndinganetyala ndingwenzanga umbulelo omkhulu kumzali wam uNowelile Nkunzi nomalume uNdimphiwe Sofika ngenkxaso yabo eyaqala ndisekumabanga asezantsi ukuza kuma kweli nqanaba lesi sifundo. Ndingenakubashiya oodadewethu: uMandisa, Nokhwezi (ongasekhoyo) Nonkangeleko, Nolitha noZanele abasoloko besecaleni kwam ebumnandini, iZulu lisibekele.
- ❖ Okokugqibela, ndibulela abafundi bebanga lethoba neleshumi bezikolo iKhayamnandi High School neLanga High School eKapa, abandincede kakhulu ngexesha ebendisenza uphando ngesi sifundo.

TABLE OF CONTENTS

	Iphepha
ABSTRACT.....	i
OPSOMMING.....	iii
ISISHWANKATHELO.....	iv
ISINIKEZELO.....	vi
UMBULELO KWABA KWA-NRF.....	vii
IMIBULELO NGOKUBANZI.....	viii
 ISAPHLUKO 1.....	 1
1. INTSHAYELELO.....	1
1.1. Iinjongo zophando.....	1
1.2. Indlela esetyenzisiweyo yophando.....	1
1.3. Ubume bophando.....	2
 ISAPHLUKO 2.....	 3
2. INTETHO SENZO NETHIYORI YOKUCHUBEKA.....	3
2.1. Iinjongo zesahluko.....	3
2.2. Intetho senzo.....	3
2.2.1. Trosborg (1995).....	3
2.2.2. Yule (1996).....	4
2.2.3. Thomas (1995).....	7
2.3. Ithiyori yokuchubeka.....	9
2.3.1. Trosborg (1995).....	9
2.3.2. Thomas (1995).....	11

ISAHLUKO 3.....	14
3. INTETHO SENZO YESINGXENGXEZO.....	14
3.1. Iinjongo zesahluko.....	14
3.2. Ingxoxo ngentetho senzo yesingxengxezo.....	14
3.2.1. Thomas (1995).....	14
3.2.2. Holmes (1990).....	17
3.2.3. Scher noDarley (1996).....	21
3.2.4. Jarworski (1994).....	24
 ISAHLUKO 4.....	 29
4. UBUCHULE BOKUNGXENGXEZA.....	29
4.1. Iinjongo zesahluko.....	29
4.2. Iintlobo zobuchule bokungxengxeza.....	29
4.2.1. Trosborg (1995).....	29
4.2.2. Ubuchule bokungxengxengxeza ngokwe-CCSARP (1994).....	33
4.2.3. Fraser (1979).....	35
 ISAHLUKO 5.....	 39
5. IZINGXENGXEZO KWISIXHOSA.....	39
5.1. Iinjongo zesahluko.....	39
5.2. Uphando lwezingxengxezo.....	39
5.2.1. Indlela yophando.....	39
5.2.2. Iphetshana lemibuzo.....	40
5.2.3. Ukuphendulwa kwemibuzo.....	48
5.3. Uhlalutyo lwezingxengxezo.....	49
5.3.1. Inani lilonke lobuchule bezingxengxezo kwiimeko zokungxengxeza.....	49
5.3.2. Ubuchule bokungxengxeza kwiimekwana ngazinye.....	54

5.3.3. Ubuchule ngabunye bezingxengxezo kwiimekwana.....	64
5.3.4. Ubuchule bezingxengxezo kwiimeko eziphambili zamanqanaba okungxengxeza.....	108
5.3.5. Ubuchule bezingxengxezo xa zizonke.....	121
ISAHLUKO 6.....	127
6. IMVAKALELO YESIKHUBEKISO KWISIXHOSA.....	127
6.1. Iinjongo zesahluko.....	127
6.2. Ubuchule bezikhalazo.....	127
6.3. Isikhubekiso kwisiXhosa.....	128
6.3.1. Inani lilonke lobuchule bezikhalazo, kwiimeko zokukhalaza.....	128
6.3.2. Ubuchule bokukhalaza ngabunye kwiimeko eziphambili zamanqanaba okukhalaza.....	133
6.3.3. Ubuchule bezikhalazo xa zizonke.....	145
ISAHLUKO 7.....	149
7. ISIPHELO.....	149
7.1. Iinjongo zesahluko.....	149
7.1.1. Iphetshana lemibuzo.....	149
7.2. Izingxengxezo.....	150
7.2.1. Inani lilonke lobuchule bezingxengxezo kwiimeko zokungxengxeza.....	150
7.2.2. Ubuchule bezingxengxezo kwiimekwana ngazinye.....	151
7.2.3. Ubuchule ngabunye bezingxengxezo kwiimekwana.....	153
7.2.4. Ubuchule bezingxengxezo ngazinye kwiimeko eziphambili.....	159
7.2.5. Ubuchule bezingxengxezo xa zizonke.....	161
7.3. Izikhalazo.....	162
7.3.1. Inani lilonke lobuchule bezikhalazo kwiimeko zokukhalaza.....	162

7.3.2. Ubuchule bezikhalazo ngazinye kwiimeko eziphambili.....	163
7.3.3. Ubuchule bezikhalazo xa zizonke.....	165
7.4. Imihlahlandlela malunga nokuqhubekaka phambili nophando.....	166
7.4.1. Izikhalazo nezingxengxezo kwezinye iimeko.....	166
7.4.2. Uhlobo lokungxengxeza olungaqhelekanga.....	167
ISIGAMA.....	168
IBHIBHIYOGRAFI.....	171

ISAPHLUKO 1

INTSHAYELELO

1.1 IINJONGO ZOLU PHANDO

Olu phando, luphanda nzulu malunga nentetho senzo yesingxengxezo neyesikhalazo kulwimi lwesiXhosa kwimeko yasesikolweni. Lubhekiselele ngqo kubafundi bamabanga emfundo ephakamileyo kuba njengabantu abasebatsha, makhulu amathuba okusivezela iindlela ezintsha malunga nobuchule bokukhalaza nokungxengxeza. Kwakhona kulo mbandela wokubaluleka, ezi ntetho-senzo ngokukaLevinson (1978) noThomas (1995), zibalulekile ekuphumeleleni konxibelelwano ngolu hlobo: ukuba lowo ucela uxolo komnye, ucela ngendlela eyiyo, ubonakalisa ukuchubeka. Kukwanjalo ke naxa ubani ekhalaze ngendlela eyiyo komnye, unxibelelwano luyaqhubekeka, inciphe intswelo-mvisiswano, kukwakhuthazeka ubudlelwane obuhle phakathi kwezithethi.

1.2. INDLELA ESETYENZISIWEYO YOPHANDO

Njengoko ibe yimfuneko ukuba kufumaneka iziphumo, isicwangciso semibuzo sisetyenzisiwe kubafundi bebanga lethoba neleshumi. Isiqingatha sabafundi iya kuba sisini sesiduna esinye ibe sisikhomokazi kuba isenokuba nomahluko indlela abakhalaza nabangxengxeza ngayo. Imibuzo iye yaba kwiimeko ezintandathu neemekwana zazo ezenzeka esikolweni, ngolu hlobo:

1. Ukuphazamisa, yimeko

1.1 Inkcazelo engeyiyo, yimekwana yokuqala

1.2 Uncedo olungagqibelelanga, yimekwana yesibini

1.3 Umyalezo, yimekwana yesithathu

Apha ngentla imeko 1, ilandelwa ziimekwana ezintathu: inkcazelo engeyiyo, uncedo olungagqibelelanga nomyalezo. Ezi meko zihamba ngolu hlobo lungentla zide ziye kufika kweye-6. Imeko nganye ineemekwana ezintathu, ngaphandle kwimeko 6 (ukukruquka). Umfundi kufuneka anike isikhalazo phantsi kwezi mekwana. Umfundi ngamnye kufuneka ethobele lo mqathango: omnye umfundi, ongenguye lo ebekhalaza kufuneka aphenandle (isingxengxezo). Izicwangciso zemibuzo ziye zangamashumi amabini, zaphendulwa ngabafundi abangamashumi amane, amashumi amabini sisiduna, elinye ibe sisikhomokazi. Kwizikolo zemfundo ephakamileyo iKhayamnandi High School neLanga

High School apha eNtshona-Koloni. Ezi mpendulo ziye zahlalutywa okokuqala ngokobuchule bokukhalaza nokungxengxeza ngokukaTrosborg (1995).

Okwesibini, iimpendulo kwakhona ziye zahlalutywa ngokobungakanani ekhulwini ngoko buchule obusetyenzisiweyo, obuya kubonakaliswa ngokweetafile eziphambili eziya kuphendulwa ngokwemisebenzi emine. Umsebenzi wokuqala oya kuba kwitafle 1 ephambili: kuye kwabonakaliswa zonke iimeko ezisetyenzisiweyo, inani lobuchule, ubungakanani ekhulwini bubonke, inani lesiduna nenani lesikhomokazi, kulandele kwakhona ubungakanani ekhulwini. Kumsebenzi wesibini kwakuhlalutywa ngokubalwa kwenani lobuchule ngabunye ngokwemekwana leyo. Okwesithathu kuya kuhlalutywa ngokubalwa kwenani lobuchule ngabunye kwiimeko eziphambili. Okwesine kuya kubalwa inani lonke lobuchule obusetyenzisiweyo kwiimeko zonke kwitafle enye.

1.3 UBUME BOPHANDO

Olu phando lwahlulwe-hlulwe ngokwezahluko ezisixhenxe, ngolu hlobo:

Isahluko sokuqala: Apha kunikwe intshayelelo, kunye neenjongo zesifundo. Kwakhona kukwanikwa nohlobo lophando oluthe lasetyenziswa.

Isahluko sesibini: Kwesi sahluko kuhlalutywa iingcali eziphambili zolu phando kwanendlela abayibona ngayo imiba ethile ephathelele nolu phando. Kwakwesi sahluko, kuphinda kujongwe ithiyori yokuchubeka ngokubonwa ziingcali eziphambili ezifana noTrosborg (1995) noThomas (1995).

Isahluko sesithathu: Kuye kwajongwa intetho senzo yokungxengxeza ngokukaThomas (1995), uHolmes (1990), uScher noDarley (1996), kwagqityelwa ngoJaworski (1994).

Kwisahluko sesine: Kujongwe iintlobo zobuchule bokungxengxeza ngokukaTrosborg (1995) nangokwe CCSARP kaRintell no Mitchell (1994) ekuthiwa ngokupheleleyo sisikhokhelo sophando ngolwazi lweenkcubeko ngokolwimi kwintetho senzo.

Kwisahluko sesihlanu nesesithandathu: Luhlalutywe lweziphumo zophando. Isahluko sesihlanu sigxininisa kwizingxengxezo, isahluko sesithandathu sona sigxininisa kwizikhalazo.

Isahluko sesixhenxe: Esi sahluko sokugqibela sisityebisela kwiziphumo eziphambili zolu phando nemihlahla-ndlela malunga nokuqhubekeka phambili nophando.

ISAHLUKO 2

INTETHO-SENZO NETHIYORI YOKUCHUBEKA

2.1 IINJONGO

Njengokuba olu phando lubhekiselele kwizingxengxezo nezikhalazo kwisini sesiduna nesikhomokazi, kubalulekile ukuba sazi ukuba yintoni na intetho-senzo, ngokwezinye iingcali. Okokuqala kwesi sahluko siza kuxoxa ngendlela uTrosborg (1995) ayibona ngayo intetho-senzo. Okwesibini sijonge uYule (1996) ukuba uthini na yena ngale ntetho-senzo. Okulandelayo siya kuthi sivale ngokaThomas (1995). Kumbandela wesibini wethiyori yokuchubeka siya kuthi sijonge kwakhona ngokoluvo lukaTrosborg (1995) noThomas (1995).

2.2 INTETHO SENZO

2.2.1 Trosborg (1995)

U-Trosborg (1995) okokuqala usebenzisa imodeli yentetho-senzo ecaphula ku-Austin (1962) nakuSearle (1969; 1971; 1975; 1976) xa ecacisa ngentetho-senzo. Le modeli yentetho-senzo igxininisa kwithiyori yezenzo ze-ilokhushini eyenye yezenzo-ntetho ezintathu ezihamba kunye ngolu hlobo: lokhushini, i-ilokhushini ne-pelokhushini. Ilokhushini sisenzo sentetho esisivakalisi esinezandi namagama. I-ilokhushini yona ziinjongo zamazwi esithethi. Ipelokhushini yona sisenzo esiyintshukumo yomphula-phuli ebangelwa lifuthe le ilokhushini (Trosborg, 1995:16-17). Umzekelo: “Ndinxaniwe, torho!”[lokhushini]; nto ethetha ukuba ufuna amanzi[ilokhushini]; oku kuthetha ukuba omnye makeze namanzi[ipelokhushini].

Kwakhona uTrosborg (1995) uyihlela imisebenzi ye-ilokhushini ibe ziindidi ezintlanu ngolu hlobo: intetho-senzo emele enye into; umyalelo othe ngqo; intetho-senzo echaza ubume besithethi ngokwasemoyeni; intetho ebophelelayo nentetho etshintsha isimo esithile ku lowo abe mntu wumbi. Intetho-senzo echaza ubume bezinto, yenziwa sisithethi sizipophelela kwinkolo yokuba loo ntetho iyinyani. Intetho-senzo echaza ubume besithethi ngokwasemoyeni senzeka xa isithethi sichaza ubume baso ngokwasemoyeni

njengokubulela, isikhalazo nokungxengxeza. Le ntetho itsala umdla kwezi zenzo zentetho zintathu zingentla apha. Imizekelo: “Ndiyabulela, Mpandla, mfondini, ngesi siph, maz’enethole”. Xa ubani ebulela ubonakalisa ukuyithakazelela inxaxheba yomphula-phuli. “Ndiyaxolisa Tshangisa, ngokufika emva kwexesha, ndilityaziswe ngudula-dula”. Isingxengxezo sona sibonakalisa ukuzisola kwesithethi ngesenzo esibi asenze kumphula-phuli. “Andiyithandi le lokhwe uyinxibileyo, sithandwa sam!”. Isikhalazo sibonakalisa ukungoneliseki kwesithethi ngesenzo somphula-phuli.

Apha uTrosborg (1995) ebefanele ukuba uye wanaba ngamandla ngezi ntetho senzo zesingxengxezo. Akawucacisanga umbandela apho kufuneka ungxengxezele omnye umntu: “Mxolele lo mntwana nkosikazi, uyazisola ngoku”. Kwakhona kuye kufuneke ungxengxeze ngento engekenzeki: “Uyakuxola ke Siph njengokuba uza kulala phaya ekhaya, kukho iintakumba ezilumayo”.

Kwimeko yezigxeko ze-thiyori kaSearle (1969) zezi zenzo zelokhushini, uTrosborg (1995) ugxininisa ekusileleni kukaSearle ekuphuhliseni izenzo zepelokhushini enjengenxaxheba yomphula-phuli kunxibelelwano. Le meko uTrosborg (1995) uyilungise ngokuxoxa kakhulu ngale thiyori yepelokhushini eqamele ngoluvo lwezinye iingcali ezifana noEemeren (1984), Grootenhorst (1984), Reiss (1985). Ezi ngcali ziye zavumelana ukuba abasebenzisi bolwimi abanxibelelani nje ukuba bavane, koko banxibelelana ukuba omnye enze intshukumo (Trosborg, 1995:21). Kwakhona ezi ngcali ziye zeza noluvo lokwahlula intetho kubini enjengonxibelelwano nokuthetha-thethana. Umzekelo, intetho-senzo ye-ilokhushini inxulunyaniswa nesenzo sonxibelelwano enjongo zokuqondana kwezithethi, kunye nesenzo sepeelokhushini esinxulunyaniswa nokuqhubeka kwentetho enjongo yokwamkeleka kwesithethi nalowo sithetha naye. Le yathiwa jize ngegama lokuba sisiseko sesenzo- ntetho selokhushini (Trosborg, 1995:21).

2.2.2 Yule (1996)

U-Yule (1996) ngoyena uxoxa kakhulu ngentetho-senzo kuno-Trosborg (1995), kwaye uthe ngqo kwingxoxo. U-Yule (1996) uyichaza intetho-senzo njengezenzo ezenziwa ngokuthetha ezifana nezingxengxezo, izikhalazo, ukuncoma, izimemo, nezithembiso. Umbandela wokuqhubeka kwentetho, iqhubeka apho isithethi sineenjongo zokuqondana nomphula-phuli, bancedwa ziimeko ezingqonge oko kuthetha. Kwakhona uYule (1996) uzahlula-hlula kakhulu iintetho senzo ezinjenge lokhushini, ilokhushini

nepelokhushini njengokuba uTrosborg (1995) enzile. U-Yule (1996) unika uhhlutyo oluthe vetshe, olwahlukileyo lwezenzo ze-ilokhushini, apho intetho leyo iba namafuthe awohlukeneyo.

Umzekelo: “Ndakubona ngelinye ixesha”.

Le ntetho isenokuba yingqikelelo, isithembiso, isilumkiso. Le ntetho kwakhona ibangela ukuba kube nzima ukuba lowo kuthethwa naye aliqonde elona futhe lentetho leyo (Yule, 1996:48). Impendulo okanye isisombululo sale ngxaki ingentla uYule (1996) uyiphendula ngemiba emibini enjengefuthe le ilokhushini elibonakalisa isixhobo neemeko zefelisithi. Le ntetho enefuthe ebonakalisa isixhobo, yintetho enesenzi esithe gca esibonakalisa isenzo.

Umzekelo: “Ndiyakulumkisa ukuba, ungebi”. “Ndiyakuthembisa ukuba andisayi kuphinda ndikumoshe”. (Yule, 1996:49).

limeko zefelisithi zona zichazwa njengezenzo eziphumelela ngokwemeko leyo kukuyo. Oko kuthetha ukuba ukuze iphumelele intetho leyo funeka isithethi eso sibe namagunya athile, nenkcubeko iyajongwa njengombandela ophambili (Yule, 1996:50). U-Yule, (1996) uphinde asichazele ngeemeko ngokuthe gabalala zentetho senzo apho izithethi zinakho ukuqonda ulwimi olo luthethawayo. limeko zondoqo wentetho nazo ziyaphawuleka, apho umongo ungesehlo esizayo. Kwiimeko zokulungiselela intetho, kufuneka kukho iimpembelelo ezithile ezinenzuzo ukuze isehlo eso senzeke. Kwiimeko zokuzithoba, isithethi sizifumanisa ukuba sinakho ukusiqhuba isenzo eso. Kubekho ke apho isithethi sizibophelelayo ukwenza intetho leyo (Yule, 1996: 50-51). Ngoko ke sizifumanisa kukho ingxaki kwezi meko zika-Yule (1996) zicaciswe ngentla apha. Umzekelo: Sazi njani ukuba lowo uvumayo uza kuyenza loo nto? Kuba abanye benza nje izithembiso, bangaziphumezi. Abanye bacela nje uxolo, ibe yona iintliziyo zabo zingatsho. Kwakhona kwimeko apho ubani athi nje ngokuthetha kube sekuqinisekile ukuba uya kukwenza oko; intetho-senzo asikokuthetha kuphela, neentshukumo ezithile okanye izenzo ziyathetha. Umzekelo: Kubakho izilumkiso edolweni lwendlela, apho kubiyelwe amandla apho umbane usuka khona, ezibhalwe ngolu hlobo: “Ingozi!”. Lo ngumzekelo wentetho zenzo ezibhaliweyo ezilumkisayo. Oko kuthetha ukuba uYule (1996) usilele kulo mbandela, ebefanele ukuba ucacise ngamandla. Kumbandela we-hayipotesisi yokuhubeka uYule (1996) uphawula ukuba ifuthe le ilokhushini libonakaliswa ngokucacileyo ngesenzi esiqhubekayo ngolu hlobo: Ke ngoko; ngako oko; ndiyakulumkisa. Ezinye iintetho ezingenayo le ntetho iqhubayo, zona zibonakalisa intetho engangqalanga.

U-Yule (1996) uzicazulula ngokucacileyo iindidi ezintlanu zentetho-senzo ezinjengezenzo zobume bezinto; imiyalelo ethe ngqo; ezichaza ubume besithethi ngokwasemoyeni; ezibophelelayo; ezitshintsha isimo esithile, ube kwesinye isimo. Izenzo zobume bezinto zezo zichaza oko isithethi sikholelwa kuko. Ukanti ezitshintsha isimo esithile zitshintsha indalo ngokwentetho. Zona izenzo-ntetho ezithe ngqo zezona zibangela lowo kuthethwa naye enze iintshukumo ezifana nemiyalelo, isicelo. Ukanti ezichaza ubume besithethi zithetha oko isithethi sikucingayo okanye esikubonayo elo xesha: izingxengxezo; izincomo; izikhalazo. Kwakhona uYule (1996) naye njengo-Trosborg (1995) uye wasilela ukusicacisela ngezi meko ingakumbi kwezi zenzo zobume ngokwasemoyeni. Kumbandela wentetho-zenzo ezithe ngqo okanye ezigwegwelezayo, uYule (1996) uphawule umahluko wesakheko kulwimi ngezakheko ezintathu zezivakalisi. Sifumana ezi zakheko zilandelayo kulwimi: Intetho njengoko injalo (isivakalisi/ibinzana); umbuzo; intetho evumayo. Kubekho nemisebenzi emithathu yonxibelelwano enjengentetho leyo; umbuzo nemiyalelo. Intetho eguqula isimo somnye kwenzeke ingxelo, sisenzo sokuthetha esithe ngqo.

Umzekelo: “Unxibe i-ribbon ebomvu”.

Yona intetho-senzo esetyenziswa ekwenzeni isicelo okanye umbuzo, yintetho ende, engangqalanga enje:

“Ingaba unxibe i-ribboni ebomvu?”

Kwakhona kolu hlalutyo luka-Yule (1996) lungentla apha alwanelisi, kuba lugxininisa kulwimi olunye. Ubukhulu becala intetho ethe ngqo ibonakalisa ukuphatha, ukongamela, kulawule inkcubeko. Kwezinye iilwimi ezifana nezi zesiNtu, intetho engangqalanga ibonakalisa intlonipho.

Okokugqibela uYule (1996) uchaphazela umbandela wezinga lentetho, apho ahlalutya ngokuthe gabalala iimeko zokulungiselela intetho ukuze isicelo sakho siphumelele. Izinga elithile lokuthetha kulapho izithethi zinxibelelana ngolwimi kwelinye icala, kwelinye kube kujongwe imeko, kude kufikelelwe kundoqo weenjongo zentetho (Yule, 1996:57).

2.2.3 Thomas (1995)

U-Thomas (1995) eyakhe ingcaciso ngentetho-senzo inomahluko kunezinye iingcali ezifana noTrosborg (1995) , Yule (1996). U-Thomas (1995) uyichaza intetho-senzo ngokulanda ku-Austin (1960:52) apho achaza intetho-senzo njengamazwi athethwayo kubhekiselelwe kwimeko leyo kuthethwa phantsi kwayo. Emva koko uye asicacisele nje kancinci kwintetho yanamhlanje malunga nentetho senzo selokhushini. Uye agqibezele ngokusicacisela umahluko phakathi kwentetho ye-phefometivi ecacileyo nephefometivi efihlakeleyo, kwizenzo zentetho.

U-Thomas (1995) ecaphula ku-Austin (1960) uyicacisa intetho-senzo ngokwehayiphothesisi eyenzekayo apho athi intetho asiyontetho nje okanye umbuzo, zizenzo. Kule haypothesisi yakhe kufumaniseka ukuba i-ilokhushini zizenzo zesenzi ezichaza isenzeko. Apha isenzi esichaza isenzeko sicaca gca.

Umzekelo: “Ndiqhuba imoto emhlophe”. “Ngako oko, ndiqhuba imoto emhlophe”. “Ndiyangxengxeza”. Ngako oko, ndiyangxengxeza”.

Iintetho ezinesenzo sokuthetha zihamba ngolu hlobo: i-methalingwistiki; iphefometivi yenkcubeko; iphefometivi yentsebenziswano nephefometivi yeqela.

Ii-methalingwistiki zizenzo-ntetho ezithe ngqo, kwakhona angekhe zifane zingavakali kakuhle. Isenzi sibhekiselele koko isithethi sikwenzayo. Kwakhona intetho ayixhomekekanga kwiimeko zangaphandle ukuze iphumelele.

Imizekelo: 1 (a) “Ndithi uSipho ligeza”.

(b) “USipho ligeza”.

2 (a) Ndihambisana nombala wokuthenwa kweekati.

(b) Ndiyakholwa ukuba ukutheno lweekati kufuneka lupheliswe.

Isivakalisi sokuqala u1(a) sibhekiselele kwisithethi. Isithethi apha sinika ingxelo yoko sikubonayo, asinakho ukuba thina sithi siyaphosisa. Isivakalisi sesibini u1 (b) ubunyaniso baso buxhomekeke ku1 (a); kuba ukuba ngenene uSipho uphazamisekile engqondweni, isivakalisi u1 (b) singayinyaniso. Ngoku ke kwizivakalisi eziku 2 zibhekiselele kwisithethi, kodwa u-2 (a) inyaniso ixhomekekile. Kuba ukuze le ntetho iku-2 (a) iphumelele funeka uluvo olu lufumane inkxaso kwabanye, lusenokungaxhaswa.

UThomas (1995) uthi, iiphefometivi zenkcubeko imeko yazo icacile kuba zixhomekeke kwinkcubeko leyo ithile. Oko kuthetha ukuba zizenzo okanye ngamazwi athethwa kwelo theko/umcimbi waloo nkcubeko, kujongwe iimeko ze-felisithi ukuze iphumelele. Iimeko zefelisithi zimeko zangaphandle ezifana nemeko leyo kuthethelwa kuyo ukuze izenzo okanye iinjongo ziphumelele. Ezi zenzo azinakho ukuphumelela singakhange sijonge imeko leyo kuthethelwa kuyo: efana nokuba lowo uthethayo okanye wenza oko abe namagunya okwenza oko.

Umzekelo: UMfundisi ophehlelela amalungu ebandla unamagunya okwenza oko. Kwakhona ijaji okanye imantyi ithetha la mazwi xa igwebayo: “Ndikugweba iminyaka emihlanu entolongweni”.

Ukuze le ntetho-senzo iphumelele funeka le mantyi ibe ibekiwe okanye igunyazisiwe ukwenza oko. Oko kuthetha ukuba ayinguye wonke ubani, ngabasemagunye okuphumelelisa le ntetho-senzo.

Iiphefomethivi zentsebenziswano zezona zingaxhomekekanga kwiimeko zefelisithi ukuze ziphumelele, kodwa nazo azisoloko ziphumelela. Kule meko, lowo uthetha amazwi kuloo meko, ukuze iphumelele kufuneka kungenelele umntu wesibini.

Umzekelo: “Ndikumemela ukuba silwe ngeentonga esidlangalaleni”.

Ukuze le ntetho iphumelele funeka lo kuthethwa naye okanye lo umenywayo, avume. Kungenjalo, ukuba lowo kucelwa kuye umngeni uthe akabonakalisa umdla waza akathatha nxaxheba, le phefomethivi ayisayi kuphumelela.

Iiphefometivi zeqela kufuneka ibe luluvo oluphuma kwelo qela, ukuze ziphumelele: isenokuba luluvo oluphuma kwikomishoni yophando; isigqibo segqiza lezomthetho. Kule meko, uluvo oluphuma kumntu omnye alunamandla. Umzekelo: Ikomiti yophando ithetha la mazwi:

“Isigqeba sombutho kwijelo lezoluleko, likufumana unetyala lokwaphula umgaqo-siseko ngokuka nombolo 2 (i) , wendlela yokuziphatha ngokomgaqo siseko”.

Kucacile ukuba ukuze lo mntu ugwetywayo oneliseke kufuneka aqiniseke ukuba isigqibo sesequmrhu, hayi umntu othile.

Okokugqibela uThomas (1995) ecaphula ku-Austin (1960) usityebisela kumahluko phakathi kwentetho-senzo ethe ngqo nentetho-senzo engangqalanga. Kule meko ufuna ukusityebisela kumahluko phakathi kwezenzo eziphambili nezenzo zesibini zentetho

senzo. Izenzo zokuqala neziphambili zizenzo eziphucukileyo nezamkelekileyo zokuthetha, apho kuthi ukuba aziphumelelanga kubhenelwe kwizenzo ezirhabaxa njengemeko yokuncamela. Le ntetho irhabaxa ubukhulu becala ithethwa ngulowo unamagunya angaphezulu komnye. Le ntetho yokuqala yamkelekileyo ubukhulu becala ithethwa ngabo bangenamagunya okanye abangaphantsi kwabanye, yona ikhuthaza intlalo-ntle nemvisiswano.

Umzekelo: Lo unamagunya angaphezulu komnye uthi:

“Ndiyakuyalela ukuba uthi cwaka!”. Kwelinye icala abo balinganayo ngamagunya, omnye uthi komnye: “Ndicela ukuba uthi cwaka”.

2.3 I-THIYORI YOKUCHUBEKA

2.3.1 Trosborg (1995)

U-Trosborg (1995) ecaphula kuWeydt (1983) uyichaza i-thiyori yokuchubeka njengesixhobo sepragmatiki apho kuthi amalungu athile afana nezenzo ezilinganiswayo kunye nezithethwayo ezisebenzisanayo ukuze kuphuhliseke unxibelelwano olusulungekileyo (Trosborg, 1995:24). Uyichaza ngeyona ndlela inde, entsokothileyo, ethi ibangele ukuba kube nzima ukuyiqonda lula. Kwakhona uTrosborg (1995) uyitsala imbali yale thiyori yesenzo esamkelekileyo, ecaphula kolunye uluvo lwezinye iingcali zolwimi, eziwubeka lo mbandela njengowenzeka jikelele, ezinjongooLakoff (1973, 1975); uBrown noLevinson (1978, 1987) noLeech (1983) [Trosborg, 1995:24].

U-Trosborg (1995) uwutsala umbandela ‘wentsobi yobuso’ eyavezwa nguBrown noLevinson (1978; 1987) ngokwethiyori yokuchubeka ngokwelingwistiki ngokwemimiselo emibini efana nentetho eyamkelekileyo nengamkelekanga. Umbandela wokuchubeka kokuthetha okwamkelekileyo kuhambelana nokukhusela isidima salowo uthetha naye. Ukanti le ntetho ingamkelekanga yona ihambelana nokuhlaza okanye ukungamhloniphi lowo uthetha naye, ungamniki sidima asifaneleyo (Trosborg, 1995:25).

Uqhubekeka enjenje uTrosborg (1995) ecaphula kumava kaBrown noLevinson (1987:61) ukuba abantu xa bethetha bezikhusela banento yokuvusa umnye kwabanye abantu. Ngoko ke kuthetha ukuba luxanduva lomntu ngamnye ukuba ahloniphe isidima somnye xa

kunxityelelwana. Ngoko ke kukho izenzo-ntetho ezivusa umnye kwabanye, ezibizwa ngokuba zizenzo ezoyikisa ubuso. Inkcazelo ngokwelingwistiki yentetho eyamkelekileyo njenge-modeli, ishwankatheleka ngokombandela wokukhusela ubuso nangendlela obusebenza ngayo. Oko kuthetha ukuba isithethi esithile sinokukhetha ukuzityeshela ezi zenzo zivusa umnye okanye sizenze. Ukuba isithethi esithile sikhetha ukuthetha ezi ntetho zivusa umnye, sinokwenza oko singenanjongo zakuhlungisa mntu okanye singavusi mnye mntwini. Kwelinye icala ubani lowo usenokuthetha nje, engakhathalelanga ukuba ingena njani na kulowo; okanye athethe ezama ukuyilunga-lungisa intetho yakhe, ingamcaphukisi omnye. Xa ubani ebuhloniphe ubungangamsha bomnye umntu, usebenzisa iinzame ezithile ezamkelekileyo kulowo athetha naye. Oku kutshintsha-tshintsha kobuso kulawulwa ziimeko ezintathu: ubungangamsha bomnye komnye (P); umgama wesithethi kwesinye (D); nokuhlonipheka okanye izinga laloo meko kuthethelwa phantsi kwayo. Unxibelelwano olululo lulawuleka ngokuqaphela ezi ngongoma zingentla ezithi zixhomekeke kwinkcubeko ethile (Trosborg, 1995:26-27).

U-Trosborg (1995) uphinda asityebisele kumbandela wohlelo womsebenzi we-ilokhushini owavela noLeech (1983). U-Leech (1983) uwuhlela lo msebenzi we-ilokhushini ngokweengongoma ezine: umsebenzi wokhuphiswano; umsebenzi wolonwabo; umsebenzi wentsebenziswano; nomsebenzi wembambano.

Kumsebenzi wokhuphiswano, iinjongo ze-ilokhushini zikhuphisana neenjongo zasekuhlaleni: ukunika imiyalelo; isicelo; ukunyanzelisa nokubongoza. Xa ubani enika imiyalelo kumntu olinganayo naye ngamagunya, kunyanzelekile ukuba amcele:

1(a) "Ndicela ukuba uvale ucango".

(b) "Themba vala ucango!".

Kwisivakalisi 1(a) isithethi sinamagunya alinganayo nalowo sithetha naye, ukanti kwisivakalisi 1(b) isithethi sinegunya elingaphezulu kulo sithetha naye.

Umsebenzi wolonwabo wona wenzeka xa iinjongo ze-ilokhushini zisenzeka kunye neenjongo zasekuhlaleni, ukwenzela ukukhuthaza ubuso obakhayo okanye intlalontle: isimemo; umbuliso; ukubulela; nokuncoma. Le meko icaca ngokwahluka kweenkcubeko. Umzekelo ezinye iinkcubeko zixhawula izandla xa zibulisa; ezinye ziyawolana zibe zibulisa; abanye bayavova xa bebulisa/ bebulisa ingakumbi amaTshayina.

Umsebenzi wentsebenziswano wona wenzeka xa iinjongo ze-ilokhushini zahlukene neenjongo zasekuhlaleni: ukunyanzelisa; ukunika ingxelo; ukwazisa nokunika imiyalelo. Ezi zenzo zibonwa njengezenzo eziphakathi kokuchubeka nokungachubeki kuba iJaji isenokuba negunya lokunika imiyalelo okanye ukugweba, ibe eso senzo singamkelekanga kwabanye abantu. Isigwebo sentambo asamkelekanga eMzantsi Afrika.

Kumsebenzi wembambano, iinjongo ze-ilokhushini zingqubana neenjongo zasekuhlaleni: ukoyikisa; ukutyhola; ukuqalekisa. Ezi ntetho zenzo azichubekanga, zenzelwe nje ukukhubekisa abanye. Usenokoyikisa omnye kuba ufuna ukuba atshintshe isimo esithile; ukanti kukhona umngcungcuthekisayo. Lo mbandela ungqinelana nengongoma kaSearle (1969) kwiintetho-zenzo ezibonakalisa ubume bezinto apho imeko yomntu icaca gca ukuba uyindlobongela komnye umntu. Ngoko ke uhlelo olukwafana nolu lungentla lokuchubeka ngokuthetha lwavela no Haverkate (1988:386-387) apho waphawula ukuba iintetho-zenzo zisenokuchubeka; zibe phakathi; zingachubeki. Kwakhona naye uLakoff (1989:101-104) intetho-senzo uyihlele kathathu ngolu hlobo: ukuchubeka; ukungachubeki; nobundlavini/ubukrwada. Zombini ezi ngcali zihlele ukuchubeka ngokwemigqaliselo yonxibelelwano olululo (Trosborg, 1995:30-31).

Le thiyori kaBrown noLevinson (1987), malunga nokuchubeka kokuthetha, iye yagxekwa kakhulu ingakumbi kumbandela wokuqhubeka kwayo jikelele. Umbandela wokulawula ubuso wahlukile ngokweenkcubeko. Kwinkcubeko yaseNtshona lo mbandela wokukhusela ubuso, lelona nxibelelwano lululo. Ukanti kwezinye iinkcubeko ingakumbi ezalapha e-Afrika yenzeka ngokwe-lingwistiki, ukuchubeka kubonakala ngokusebenzisa amagama athile: ukusebenzisa isimaphambili sokuhlonipha xa uthetha nomntu omdala. Kwakhona ukuba usebenzisa intetho eyamkelekileyo okanye uchubekile, kumntu omdala, ukhetha ukuthula, awuphikisani naye. Iingcali ezithe zaphambili kolu gxeke ziphuma kweli cala lase-Asia, ezifana noDoi (1981); Matsumoto (1989); Ide (1989); noGu (1990).

2.3.2. Thomas (1995)

U-Thomas (1995) ngoyena uwucacisa ngcono lo mbandela we-thiyori yokuchubeka. Uyitsale kude le thiyori ngokusihlomlela kuqala kwiimpazamo ezintlanu ebifudula ibonwa

ngayo, ezifana nokuchubeka ngokufezekisa iinjongo zelizwe; intlonelo okanye intobelo; i-rejista; umthetho-siseko wentlonelo nokuchubeka ngokwe-ilokhushini.

Oyena ndoqo wengxoxo kaThomas (1995) kulo mbandela uwucaphula ngokuka

Leech (1980[1977]no1930) naku Brown no Levinson (1987[1978] apho agxininisa

ekuchubekeni ngokwepragmatiki ngolu hlobo: Apho bathe bakutolika obu buchule bokuchubeka ngokuthetha njengobuchule besithethi, sineenjongo zokuphuhlisa ubudlelane obuhle. Eminye imigudu yentlalo-ntle yoku kuchubeka kulapho kujongwe ubukhulu becala kwintetho leyo kuloo meko ithile. Kwakhona lo mbandela wokujonga oku kuchubeka ngokwe-pragmatiki kuphinda kubonwe ngokweendidi ezintathu ezifana nokubonwa ngokwe-makzimu; ukulawula ubuso nokwakhiwa kokuthetha-thethana. Kuye kongezwa noluvo olutsha olubizwa ngokuba luvavanyo lwamandla e-pragmatiki ejongene neempazamo ezingentla.

Kule thiyori yentlonelo kaBrown noLevinson (1978), oyena ndoqo uthe wajongwa nguThomas (1995) ngulo msebenzi wobuso obhekiselele ekusetyenzisweni kwegama elihle. Ngokwepragmatiki, lowo ukhusela ubuso ngohlonipha isidima somnye. Ukanti lowo ulahla ubuso ngongasihloniphiyo isidima somnye. Kuye kwaphawuleka ukuba kukho izenzo-ntetho ze-ilokhushini ezivusa umnye kwabanye ekuthiwa zizenzo-ntetho ezirhuqisa umrhaji. Umzekelo ukuthuka omnye umntu sisenzo esibi eso, esirhuqisa umrhaji. Ezi zenzo ke ziphawuleka ngokobungangamsha komnye nomnye, ukuzalana nakwimeko leyo kukuyo. Kwakhona ezi zenzo zivusa umnye zenzeka phantsi kwezi ngongoma zine ezinjengezi: izenzo ezirhabaxa; izenzo ezirhabaxa ezikhusela ubuso; kubekho ezo ziwisa ubuso (zingenaxesha lasidima somnye); kubekho ezi zingahoyanga mntu wesibini, lowo ukhathalele ukunyusa izinga lakhe; kubekho ezinye apho athi lo kuthethwa naye akhethe ukuthi cwaka.

Ezi zenzo zokuqala zithe ngqo, isithethi nje sikhetha ukuba sithethe qatha, asijonganga ukuba lowo kuthethwa naye ingena njani na. Ezi ntetho ziye ziqheleke kwiimeko apho kungxamisekileyo, apho xa ufonela ngaphandle kufuneka intetho yakho ingqale. Kwezinye iimeko isithethi sinobungangamsha kwesinye. Umzekelo, kwenye inkomfa, enye ingcali yayihlasela enye ingcali ngolu hlobo:

“ Ulixoki, ulixoki, uthetha iindaba zolwimi, yinto wakha wayivaphi le, asikokuchubeka oku ukwenzayo”.

Ezi zenzo-ntetho zijongene nokukhusela isidima somnye, zezona zithandwayo nezamkelekileyo. Apha kusetyenziswa izenzo zobuchule ezilishumi elinesihlanu ezifumaneka kwiilwimi ezininzi. Umzekelo:

“Molo nzwakazi yakuthi, ukhangeleka uwonwabele lo msebenzi wakho, ndinqwenela ukuwazi, sisebenzisane”.

Ezinye zeempawu zenkcubeko yokuthetha kwesi sivakalisi singentla apha zezi zilandelayo: ukusetyenziswa kwamagama amamkela kuhlanga lakhe (‘nzwakazi yakuthi’); amagama abonakalisa umdla kuye (‘ebuzwa ngomsebenzi wakhe’); abonakalisa ukucinga ngokufanayo (‘umdla wokusebenza kunye naye’) [Thomas, 1995: 171-72].

Ukusetyenziswa kwezenzo ngokungahoyekanga ukuba ingena njani na komnye, ezi ke zijongene nezinga lalowo uthethayo. Kule meko, iingongoma zobuchule bokuthetha zilishumi elinesihlanu. Ke zona ziqapheleka xa usenza isikrobiso: izagwelo; izafobe; amagama angaphelelanga; ukuntsokothisa.

Umzekelo: Isagwelo esithandwa ukusetyenziswa ngumsasazi othile wakwa-‘mhlobo wenene’, xa izinto zingacaci kakuhle, esithi: “Umnqwa awuqini”.

Izenzo zokugqibela, kulapho intetho leyo ithi ibe rhabaxa kakhulu, athi lowo kuthethwa naye akhethe ukuthi cwaka. Ngamanye amazwi, kulapho isithethi sikwimeko apho sikhetha ukuba kungathethwa ngombandela lowo, apho kungekho mdla wokufezekisa izenzo zepelokhushini (Thomas, 1995:173-75).

Okokugqibela, kumbandela wesigxeko sale thiyori yokuchubeka, uThomas (1995) uyivelele ngokwahlukileyo kunoTrosborg (1996) nekaBrown noLevinson (1978). U-Thomas (1995), okokuqala isigxeko usibona ngokombandela wezi ntetho zirhabaxa, apho zoyikisa zozibini izithethi ngaxesha-nye. Umbandela wesibini kulapho, kuthe khona kwasetyenziswa ezi ntetho zirhabaxa, kwande ukusetyenziswa kwentetho ende, engangqalanga. Apha kubonakaliswa ukuba yahlukene imigaqo elawula intetho engangqalanga. Okokugqibela, kuye kwaphawuleka ukuba nangona ezi ntetho ziye zibe rhabaxa, kodwa ziye zingabi nalwamvila kulowo kuthethwa naye okanye azinankathazo nganto.

ISAHLUKO 3

INTETHO-SENZO YESINGXENGXEZO

3.1 IINJONGO

Kwesi sahluko siza kuxoxa ngokubanzi ngentetho-senzo yesingxengxezo. Okokuqala siza kuva ngokaThomas (1995) ukuba uthini ngale ntetho-senzo. Okwesibini sive ngokaHolmes (1990) ukuba athini na amaNgesi aseNew Zealand xa engxengxeza. Okwesithathu sijonge okaScher noDarley (1996) ukuba bathini na ngolwamvila lwezinto eziphuma emilonyeni yabantu ekungxengxezeni. Okokugqibela sijonge okaJaworski (1994) xa esityebisela ngezinto ekuthiwa zizingxengxezo nezingezizo. Imizekelo iyakucatshulwa kulwimi lwesiXhosa.

3.2 INGXOXO NGENTETHO-SENZO YESINGXENGXEZO

3.2.1 Thomas (1995)

U-Thomas (1995) uxoxa ngalo mbandela ungentla wezingxengxezo ecaphula kumagalelo amabini kaSearle kwipragmatiki anjenge thiyori yentetho-senzo engangqalanga (Searle, 1975a) neenzame zikaSearle (1969) zokwenza imigaqo yentetho-senzo. U-Thomas (1995) uyichaza intetho-senzo engangqalanga njengenye eyenziwa sisithethi kodwa ithetha okuthe vetshe kunoko. Oko kuthetha ukuba yintetho-senzo eyenziwa yenye intetho. Umzekelo wentetho ethe ngqo ethi:

“Kuyingozi ukubamba apha!”

Apha lo mzekelo yintetho senzo yokulumkisa. U-Thomas (1995) uqhuba athi, njengoko uGrice (1975) waveza iimakzimu nemigaqo ecacisa indlela esebenza ngayo intetho-senzo, yena uSearle (1969) uveze imigaqo yentetho-senzo ehombisa umsebenzi kaAustin (1960). Imizekelo yale migaqo yentetho-senzo ibonakala kwezi zenzo zentetho: izingxengxezo, izithembiso, ukugxininisa, umbuzo, ukubulela, ukucebisa, ukulumkisa, ukubulisa nokuncoma. Umzekelo, imigaqo kaSearle (1969) yokuthembisa yenzeka ngokwemimiselo emine: intetho injalo, ummiselo wokulungiselela, owokunyaniseka nommiselo ongundoqo. Kummiselo wokuqala, isithethi siqikelela intetho eseza kwenzeka.

Kowesibini, isithethi sikholelwa ukuba intetho leyo isemdleni womphula-phuli. Kowesithathu, isithethi sinyanisekile koko sikuthethayo. Kowesine ummiselo, isithethi sizimisele ukwenza oko. Kwakhona uThomas (1995) uphawule ubunzima bokwahlula kwezi zenzo-ntetho, njengoko zinxulumene, zineempawu ezifanayo ezinjengokunika umyalelo nokwenza isicelo kuba zifuna ubani lowo kubhekiswa kuye enze intshukumo. Uye wasilela ekusityebiseleni ngoko, uye nje wongeza eminye imigaqo yokulungiselela intetho-senzo.

U-Thomas (1995) uyicacisa ngokugqibeleleyo intetho-senzo yokungxengxeza ngokwe mimiselo yentetho-senzo ngokukaSearle (1969). Le mimiselo yezenzo-ntetho ihamba ngolu hlobo: isenzo sesiphakamiso, umqathango olungiselelayo, umqathango onobunyani, nomqathango ongundoqo. Kwisenzo sesiphakamiso, isithethi siyazisola ngesenzo esigwenxa esikwenzileyo kumphula-phuli. Kumqathango olungiselelayo, isithethi sikholelwa ekubeni isenzo esigwenxa esisenzileyo ibingeyontando yomphula-phuli. Kumqathango onobunyani, isithethi siziva sinyanisekile ngokuxolisa ngesenzo eso sigwenxa sisenzileyo. Kumqathango ongundoqo, isenzo eso ngokwenziwa nje kwaso, sithathwa nje ngesingxengxezo (Thomas, 1995:99). Lo mzekelo wale miqathango elapha ngentla ibhalwa ngokucacileyo ngolu hlobo:

U-Themba, uthi kuLizo: “Ndicela uxolo ngokuba ndithathe incwadi yakho yezenzululwazi, ekubeni umkile izolo”.

Kwisenzo sesiphakamiso, isithethi uThemba sivakalisa ukuxolisa nokuzisola ngesenzo esisenzileyo esigqithileyo sokuthatha incwadi kaLizo. Kumqathango wokulungiselela, uThemba ukholelwa ukuba ngesi senzo sokuthatha le ncwadi ibingeyontando kaLizo. Kumqathango wokunyaniseka, uThemba uyaxolisa ngokuthatha incwadi kaLizo. Kumqathango ongundoqo, ngokuthetha nje la mazwi: “Ndicela uxolo ndithathe incwadi yakho”, uThemba uyangxengxeza kuLizo.

Kuninzi okungacacanga kuzo zonke ezi meko zingentla zale thiyori kaSearle (1969) yokungxengxeza. Kwisenzo sesiphakamiso, isenzo asisoloko isesigqithileyo, ingasisenzo esizayo, esiqhubekayo, ubani usenokungxengxeza egameni lomnye.

Umzekelo, omnye uthi komnye: “Ndiyaxolisa ke mfo kabawo xa uza kulala phaya ekhaya, kukho iintakumba”.

Lo mzekelo ulapha ngentla, ucace gca, uphikisana nesenzo sesiphakamiso, njengokuba isenzo esi isisenzo esiseza kuqhubeka, hayi esigqithileyo. Kwakhona isenzo esi, iza kuba sisenzo seentakumba, hayi esesithethi. Kuyinto eqhelikileyo kwakhona ukuba singxengxezele abanye abahlobo bethu, kwabanye. Kwelinye icala abanye baxolisa ngezenzo ezenzekayo ngoku, umzekelo:

"Ndiyaxolisa ngengxolo eqhubekayo kweli gumbi lokufundela".

Kwakhona inxaxheba yomphula-phuli, ithe ayahoyeka kule thiyori. Umzekelo xa umfundi ephose ixesha lekasi, uthi:

"Oono-taxi okanye abaqhubi boodula-dula bayaqhanqalaza!".

Le ntetho kumphula-phuli isenokuba sisingxengxezo okanye ingabi siso, ixhomekeke kumphula-phuli lowo (Thomas, 1995:100).

Kumqathango olungiselelayo, isenzo asisoloko singathandwa ngumphula-phuli. Oko kuthetha ukuba ubani angangxengxeza nangona esazi isenzo eso okanye isikhubekiso eso ukuba siyathandwa ngumphula-phuli. Umzekelo, omnye uthi komnye:

"Ndiyaxolisa ngesi sipho singento, sala magqabi omdiliya".

Apha ke uxolisa esazi ukuba ayathandwa la magqabi ngumphula-phuli lowo, ntonje akafuni kuzigwagwisa ngesi sipho, esijongela phantsi nje.

Kumqathango wokunyaniseka, abantu abasoloko, benyanisekile, baxolisa nje ukuba benyanzelekile, intliziyo yabo ibe, ingatsho. Oko ke kuthetha ukuba abantu badla ngokuthetha okuchaseneyo noko bakuthethayo. Umzekelo, omnye uvela usizi utshaba lwakhe:

"Ndiyaxolisa ngesi sehlo, sibi, sikwehleleyo" (Abethe ngoshiyi komnye, esithi 'tsho-tsho!').

Okokugqibela, kumqathango ongundoqo, isingxengxezo asisoloko sithethwa ngamazwi, kukho izenzo ezibonakalayo zisenzeka, azithethwa nje kuphela. Izenzo ezifana nokwenzela lowo umkhathazileyo izipho, okanye umphe into entle, umkhuphe. Umzekelo, indoda ethile ixolisa kwinkosikazi yayo, ngesenzo sokubuya emva kwexesha ekhaya, ngokumphathela isipho esihle asithandayo esifana neentyatyambo. Kwisiko lesiNtu, ingakumbi emadodeni wona akhupha umdliwo (into ebonakalayo, utywala okanye

inkomo). Kucacile ukuba apha kulo mqathango into ephambili, kulungiswa isikhubekiso ngembuyekiso ethile. Yinto ke le athe wasilela kuyo uSearle (1969) nezinye iingcali zamandulo kule thiyori yezingxengxezo.

3.2.2 Holmes (1990):

U-Holmes (1990) yena uwuxoxa ngokwahlukileyo lo mbandela wokungxengxeza kunoThomas (1995). Ubukhulu becala uHolmes (1990) lo uphando lwakhe ngalo mbandela luqamele kulwimi lwesiNgesi saseNew Zealand. Ngoko ke uxoxa ngale miba ilandelayo: imisebenzi yezingxengxezo, nokuba ziyintoni na izingxengxezo nolawulo lobuso, uhlobo lophando, iindlela zokungxengxeza, ulwakhiwo neempawu ezithe vetshe zezingxengxezo, iimpawu zokona okanye izikhubekiso, ubungakanani besikhubekiso, ukunxulumana kwezithethi nobunzima besikhubekiso ngokwasesikalini.

Imisebenzi yezingxengxezo ichazwa ngolu hlobo: njengesenzo sasekuhlaleni, iinjongo zoko ikukugcina imvisiswano nocwangco kwizithethi. Isingxengxezo kwakhona sisenzo esamkelekileyo, esiphuhlisa unxibelelwano olululo. Kwakhona izingxengxezo zinophawu lokuchubeka (Leech, 1983:79ff.) nophawu lokuchubeka ngokukaGrice (1975) lokuvisisana. Izingxengxezo ziphinde zikhuthaze isiseko sonxibelelwano olwamkelekileyo olululo eluntwini ngokukaBrown noLevinson (1987:5). Izingxengxezo zintlandlo-mbini: Oku kuthetha ukuba zibhekiselele kulo uthethayo, ziphinde zibhekiselele kulowo ubani athetha naye (Holmes, 1990:156-57).

Ke ngoko uHolmes yena uzichaza izingxengxezo ecaphula kuOwen (1983) nakuGoffman (1971) njengelungu eliphambili elinika inkuthazo nakuliphi na unxibelelwano. Oko kuthetha ukuba isingxengxezo silungisa undonakele, sibuyisele ucwangco nentlalo entle. Bubulumko ukuba ukuze intetho leyo iqondakale ukuba sisingxengxezo, funeka uqonde imeko leyo kuthethelwa phantsi kwayo. Kwakhona sithi siphawuleke ngokomsebenzi waso. Kuthi ke kuphawuleke imeko ye-felisthi ngokwezi meko: ukwenzeka kwesikhubekiso eso, ukulumeza kwaso nangokwamkela impazamo kulowo ungxengxezayo. Kwakhona kuphawuleka ukuba umkhubekisi lowo ngamanye amaxesha ukhetha ukuthula, oku ke kuthi kudale ubunzima bokuchaza kakuhle ukuba yintoni isenzo sokungxengxeza.

Kwakhona kuphawuleka ukuba, ubani lowo usenakho ukungxengxezela omnye. Eyona nkcazelo ephambili yezingxengxezo, ixhomekeke kulowo uzibonayo ukuba wonile.

Ezona njongo ziphambili zezingxengxezo zibhekiselele ekulungiseni umonakalo wezenzo ntetho ezigwenxa. Oku kuthetha ukuba izingxengxezo zibuyisela ubuntu (Brown no Levinson, 1978). Kwakhona izingxengxezo zinxulunyaniswa nokulungisa umonakalo wezenzo ezingamkelekanga ezenziwe ngabom, ezifana nezithuko nezityholo. Ke ngoko kule meko izingxengxezo zisenokwenziwa ngomnye egameni lomkhubekisi. Kwaphawuleka kwelinye icala ukuba zisenokutolikeka ngenye indlela komnye. Oko kuthetha ukuba intetho leyo isenokubonakalisa ukuzisola, yamkeleke impazamo kumphula-phuli (Holmes, 1990:162-63).

Kumbandela wendlela ezenzeka ngayo izingxengxezo: uphando olubhaliweyo, nokujonga abalinganiswa bethetha zezona ngongoma ziphambili. Imbangi yoku, nangona kuthatha ixesha elide, kukufumana ulwazi njengoko lunjalo, hayi komnye umphandi. Esona sigxeko kolu phando lubhaliweyo, ziimpendulo ezingonelanga ezibangelwa ziintloni kubathathi nxaxheba, nokutolika gwenxa kwemibuzo kuloo meko. Kwakhona abathathi nxaxheba benza impazamo yokunika ulwazi olunye kwiimeko ezahlukeneyo. Oku kubangele ukuba kubonakale indlela yophando embaxa ebiyeyona iphambili ebifudula isetyenziswa. Oku kuthetha ukuba le ndlela idibanisa ukujonga imeko ye-ethinografi neempendulo zabathathi nxaxheba, idibanise iintetho ezithe saa kwimeko leyo yophando. Olwakhe uphando uHolmes (1990) ulwenze kubafundi baseNew Zealand, ehlalutya, eqokelela ikhulu elinamashumi asibhozo anesithathu eentetho-zenzo zezingxengxezo kuloo meko yalapho.

Kumbandela wokujonga iindlela izingxengxezo ezenzeka ngazo, kuphawuleka iimeko ezine: intetho ethe ngqo okanye engqalileyo, isingxengxezo esinika isizathu soko, isenzo esamkela impazamo leyo nesithembiso sokungaphindi wenze isikhubekiso. Le meko yokuqala yentetho ngqo iphawuleka ngesenzo se-ilokhushini esinamagama ambaxa, anjengala: “ndiyaxolisa”, abonakalisa ukuzisola: “ndinoloyiko loku”, “ndiyaxolisa kakhulu”. Imeko yesibini esisingxengxezo esibonakalisa isizathu soko, iphawuleka ngala mazwi: “bendingacinganga ukuba inganguwe lo”. Imeko yesithathu eyamkela impazamo leyo iphawuleka ngolu hlobo: “ndibethwe kukungazi”. Imeko yesine yona iphawuleka ngamazwi esithembiso: “ndiyathembisa ayiphindi yenzeke lento”. Kwakhona kwaphawuleka ukuba

ezi meko zezingxengxezo zine, azikhabani, ziyenzeka kwimeko enye. Oko kuthetha ukuba isingxengxezo esinye singanezi meko zone zingentla, ngolu hlobo:

“Ndiyaxolisa ngokufika kade, ndilityaziswe ngu-duladula, andiphindi ndiyenze into enje”. Kwakhona intetho-senzo yesingxengxezo esithe ngqo ifumaneka kwimeko yodidi lokuqala (A). Kwakhona kubekho ingxoxo malunga nokuba isingxengxezo esingqalileyo sesona siphucukileyo kunesingangqalanga (Holmes, 1990:167-71).

Kwindlela yesakhiwo nomongo wesinxengxezo, kuphawuleka ukuba ezona zingxengxezo zithe ngqo zezona zicazululeka lula. Oku kuphawuleka ngokwezi ngongoma: izingxengxezo ezicazululekayo, izingxengxezo zoloyiko, ucazululo loxolo nezinye iimeko. Kwezi zokuqala kuphawuleka iintetho zeemeko ezimbini ngokubhaliweyo, zonke zenzeka kwindawo enye, ngokufanayo (Owen,1983:65). Umzekelo, intetho efana nokunika ulwazi ngomba othile eklasini nentetho esisaziso esigunyazisiweyo. Okwesibini, owona msebenzi uphambili wale ntetho yesi singxengxezo, kukunika ulwazi. Kwakhona xa iintetho ezintlanu izizingxengxezo, ezine iba ziintetho nje, enye iba yintetho nje ebhaliweyo. Oku kuthetha ukuba ubungakanani ekhulwini yolwakhiwo lwamagama busetyenziswa njengezingxengxezo. Ezinye iintetho ekunzima ukuziqaphela ukuba zizingxengxezo zifana nezi: ‘ungandihoya’, ‘ndicela uphinde’, ‘andikuva kakuhle’, ‘ndixolele’ (Holmes, 1990: 172-75).

Okulandelayo, umbandela wokusasazeka kwezingxengxezo, owona mbandela ujongwayo bubungakanani besikhubekiso eso nangokunxulumana kwezithethi. Ke ngoko abakhubekisi bazilungiselela izingxengxezo zabo zichubeke ngokobungakanani besikhubekiso eso. Oko kuthetha ukuba iintetho zokuchubeka okanye izingxengxezo azilingani, zixhomekeke kubungakanani besikhubekiso kuloo meko yolo nxibelelwano (Holmes, 1990: 176-77).

Kwiimpawu zokona, kuqapheleka ezi ngongoma: uhlobo lwesono, ukuphazamisa, indawo, ukuthetha, ixesha, izinto ezizezakho nokuphazamisa ngokwasekuhlaleni. Okokuqala, kwafumaniseka ukuba, kunzima ukwahlula-hlula iintlobo-ntlobo zezikhubekiso ezigunyazisiweyo. Okwesibini okuqaphelekayo kukuba, uninzi lwezikhubekiso ziphazamisa lowo kuthethwa naye okanye lowo zenziwa kuye. Kwakhona isikhubekiso

siphazamisa nendawo leyo inekhoba ngolu hlobo: 'ukuhamba-hamba endaweni yomnye okanye ungene endlwini yomnye ngaphandle kwemvume', 'ukugilana', 'uhlale esitulweni somnye'. Isikhubekiso ngokwasekuhlaleni sona siphawuleka ngolu hlobo: 'ukukhohlela, abantu bethe cwaka', 'ukuxhuma-xhuma phakathi kwabantu abaninzi', 'kungafanelekanga, 'ubagila' 'nokuthetha gqitha kutyiwa etafileni' (Holmes, 1990:177-82).

Umbandela wendlela isikhubekiso esivakala ngaso nawo wanikwa ingqwalasela. Kwasetyenziswa indlela yokuhlela ngokwamazinga amathathu obunzima bezikhubekiso ngolu hlobo: izikhubekiso ezincinci zodwa, eziphakathi, nezinzima. Oku kuthetha ukuba, 'ukukhubeka komnye okanye, ulibale ukubuyisela incwadi komnye okanye endlwini yethala leencwadi', ezi zaba kudidi lokuqala ezizikhubekiso nje ezincinci. Udidi lwesibini, izikhubekiso eziphakathi zona yaba zezi: 'ukulibala idinga ubulenze nomnye', ukwaphula i-pensile yomnye yokubhala. Udidi lwesithathu lwezikhubekiso ezinzima, ezona zivusa umnye ibe zezi ezinye zazo: ukubetha omnye umwise phantsi, ubangele omnye aphose idinga elithe labaluleka ebomini bakhe. Kuye kwaphawuleka ukuba ezona zikhubekiso zikhulu, akwaneliseki nje ukungxengxeza, kufuneka ubonakalise ukuzisola nokulungisa umonakalo owenzileyo okanye unike imbuyekezo (Holmes, 1990:183-84).

Kumbandela wezingxengxezo zokunxulumana kwezithethi, kuphawuleke ezi ngongoma: ukuzalana ngokuhlala, ubungangamsha okanye ulawulo. Kulo mbandela wokuzalana kuphawuleka ukuba izithethi zazana kangakanani na, ubuhlobo okanye ukwazana ngokwasemsebenzini. Oku kukhokelela ekubeni izingxengxezo ezichubekileyo okanye ezifuna uhoyo lwenkcazelo ende zixhaphakile kulowo ukude kuwe, okanye ungamqhelanga ngokumazi. Izingxengxezo nje, ezingahoyekanga zixhaphake kulowo umaziyo, okanye uzalana naye. Kwakhona, usebenzisa nje isingxengxezo esingahoyekanga, esifutshane kulo ungekho lulawuleni, ulingana nawe, kunalo uselulawuleni okanye onobungangamsha (Holmes, 1990:185-88).

Kumbandela wokujonga ubunzima besehlo eso sesingxengxezo, kudityaniswa zonke iimeko ezingezozakuthetha ezihlalutyiweyo, phambi kokuba kuthiwe zizingxengxezo. Imvumelwano yokujonga ezi zehlo okanye izikhubekiso, yenziwa ngokuquka iziphumo zolwamvila lwazo, ubungangamsha bezithethi nokusondelelana okanye ukwazana kwezithethi (Holmes, 1990:189).

Elokugqibela, nangona uHolmes (1990) athethe wophela kwi-thiyori okanye kuphando lwakhe ngezingxengxezo, kusekhona noko apho asilela khona. Umzekelo, mna ndisenale mibuzo: ingaba imeko yaseNew Zealand iyafana nale yalapha e-Afrika okanye kwezinye iindawo?, Kutheni omnye engxengxezela omnye?, kutheni le nto omnye engxengxeza ngeshlo esingekenzeki?, uthini ngezingxengxezo ezibonakaliswa ngezenzo, hayi intetho?.

3.2.3 U-Scher noDarley (1996)

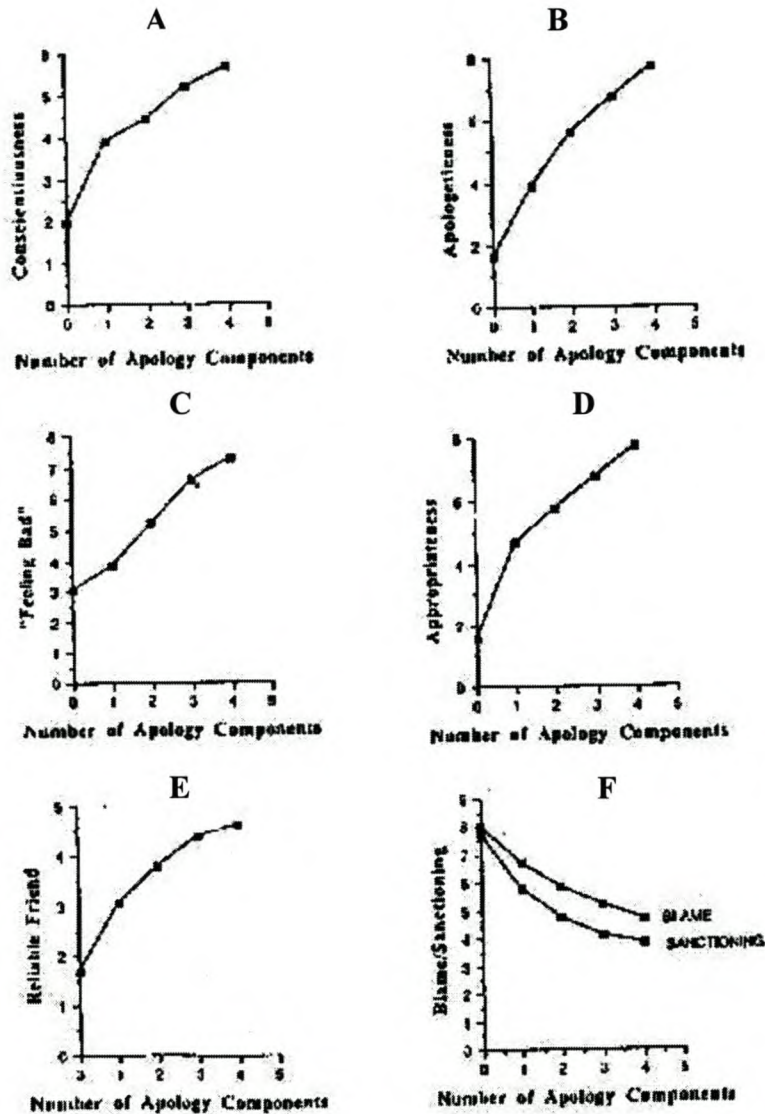
Lo mbandela uScher noDarley (1996) bawuvelela ngomdla omkhulu nangokwahlukileyo kunoHolmes (1990) njengokuba begxininisa kwiimpembelelo zendlela ezine zokungxengxeza. Ezi ngcali zimbini zichazwe ngentla, ziqala zizichaze izingxengxezo njengentetho ethethwa xa ubani athe waphuma ecaleni kwimigaqo yasekuhlaleni. Kwakhona, zisinceda ekulungiseni umonakalo owenziwe ngokuphuma ecaleni kwimigaqo yasekuhlaleni okanye ekunyangeni iintlungu kulowo ukrunwe umphefumlo (Scher noDarley, 1996:127).

Umsebenzi ophanda ngenxaxheba yentetho senzo yesingxengxezo kwiilwimi okanye ngokweenkcubeko i-CCSARP, yaphawula iindlela ezintlanu zokungxengxeza ezinjengezi zilandelayo: ukuvakalisa uxolo, inkcazelo ngesizathu sokona oko, ukuvakalisa ukwamkela isono eso, ukubonakalisa imbuyekezo ngesono eso, ukuvakalisa ukuzisola nokungaphindi wenze eso sehlo sibi. Ngoku olu phando lukaScher noDarley (1996) lubhekiselele kwizingxengxezo ezine, noluvo lwabo babukeleyo, ubungakanani besigxeko salowo wonileyo, isigwebo esinikwa lowo ukhubekise omnye kunye nomahluko xa kungekho singxengxezo.

Okokuqala kuphawuleke ukuba izingxengxezo zinciphisa inkangeleko egwenxa yalowo ukhubekise omnye komnye, ngokuluvu lwezinye iingcali. Kwakhona ezinye iingcali zaphawula ukuba ezi zingxengxezo zidodobalisa umsindo kulowo ukhutyekisiweyo. Kwakhona zaphawula ukuba izingxengxezo zandisa izityholo kulowo wonileyo njengoko zinemvakalelo yokwamkela isenzo eso sigwenxa. U-Scher noDarley (1996) baphawula ukuba lube luncinane uphando kumahluko lolwamvila ngokweendlela ezahlukeneyo

zezingxengxezo. Kwintetho nje yokuhlala, kwaphawuleka ukuba izingxengxezo zinemisebenzi emibini: ukunika ulwazi lokuba isingxengxezo siyimfuneko kwintlalo-ntle yoluntu, nokubaluleka kwaso kunxibelelwano olululo kubume bezithethi ngokwasemoyeni okanye engqondweni (Scher & Darley, 1996:129).

Ezi ngcali ziluchaza uhlobo lokuqala lesingxengxezo oluyimvakalelo yoxolo, njengentetho ephambili yokungxengxeza. Uhlobo lwesibini lwesingxengxezo esisisibhambathiso sokungaphindi wone, sityebisa ulwamvila, njengoko siqinisekisa ukuba isehlo eso asiphindi senzeke. Imvakalelo yokunikezela imbuyekezo yona inxulumene nomsebenzi wokunyanga undonakele. Kwakhona uScher noDarley (1996) , bayithatha nje inkcazelo malunga nesenzo esigwenxa njengento engesosingxengxezo, yiyo le nto bajongene nophando lwezi ntlobo zine zezingxengxezo: ukuvakalisa uxolo, ukwamkela impazamo, isithembiso sokungaphindi wone, nokunika imbuyekezo kulowo umkhubekisileyo. Kolu phando lwabo basebenzise ezi ntlobo zine zingentla, njengee-variyebhile ezizimeleyo, kuba azitshintshi, zihlala izizo, lide eli linge liggitywe. Kuye kwakhona kwasetyenziswa abafundi bakwi-Dunivesithi yaseNew York njengabalinganiswa abajongene nomlinganiswa oyintloko (uRalph) indlela angxengxeza ngayo. Umzekelo: bamjonge, bebuza le mibuzo: “ingaba uyayamkela impazamo?”, ingaba uthembakele?, ungxengxeza kangakanani?, isingxengxezo sakhe singqalile?. Le mibuzo kweli linge iye yabekwa kwinqanaba le-variyebhile exhomekeke kwenye, kuba ixhomekeke kwisigqibo somlinganiswa ngamnye ubume baso. Abalinganiswa baye banikwa ibali likaRalph, “umfo owaphazamayo ukuphumeza isithembiso sokufonela umhlobo wakhe, ukumxelela ngolwazi olwalubalulekile”. Ke ngoku aba bafundi babeza kujonga indlela lo Ralph angxengxeza ngayo, ngokwezi ndlela zine, besebenzisa le mibuzo ingentla. Abalinganiswa babone uRalph engxengxeza ngolu hlobo ngokwezi-grafu zilandelayo zokuqala (A-B), ezesibini (C-D), ezesithathu (E-F):

Abalinganiswa bagqibe ekubeni uRalph noko akathembakalanga kangako ekungxengxezeni, njengoko efumene amanqaku u6/9 ngokwezenzo zezingxengxezo kwilebhile-A. Kwilebhile-B, ubonakalise ukungxengxeza okukhulu njengoko efumene amanqaku-8/9, ngokwesigqibo okanye uluvo lwabalinganiswa, ufumene nangokufanayo kwilebhile-D ngokwesingxengezo esingqalileyo. Kwilebhile-C, noko uRalph akabonakalanga njengomntu ozisola kangako ngesenzo sakhe njengoko efumene u-7 onesiqingatha ngokwezenzo zokungxengxeza. Kwilebhile-E, noko akabonakalisi kuthembakala kwisingxengxezo sakhe, njengoko efumene nje u-6/9. Ngoku ku-F, sifumana into engaqhelekanga neyahlukileyo kwezinye iilebhile, malunga nolwazi lwethu

lwezingxengxezo, akukho nqaku alifumanayo. Sifumanisa ukuba njengoko eqhubeka engxengxeza, nabo abalinganiswa bayaqhubekeka ukumgxeka.

Kuzo zonke ezi lebhile iziphumo zako zingqina konke esikufundileyo malunga nezingxengxezo, ngaphandle nje kwale lebhile yokugqibela u-F apho uRalph asengelwa phantsi. Abalinganiswa baye basilela ukubonakalisa indlela uRalph athembakele ngayo ingakumbi kuhlobo lokuqala lokungxengxeza, nokuzisola (Scher&Darley, 1996:134). Eli linge lophando lukwabonakalisa ukuba iindlela zokungxengxeza ezisetyenziswayo ngabantu zicacile gca, azigungqi, ulwamvila lwazo alutshintshi, nokuba abantu bacinga ntoni na ngomngxengxezi. Kwakhona eli linge likwabonakalisa ukunxulumana kwezinto ezithethwa ngabantu neziphumo zezi ndlela zokungxengxeza (Scher&Darley, 1996:138). Kuphawuleka ukuba uyaphenduleka omnye wemibuzo ebendinayo, ubukhulu becala kwiilwimi zesiNtu, ekuqapheleka ukuba kwizingxengxezo sisebenzisa le ndlela yesine yokunika imbuyekezo ngesenzo sesikhubekiso.

3.2.4. Jaworski (1994):

Uphando lukaJaworski (1994) ngezingxengxezo lolona lunika umdla kunezinye iingcali ezifana noHolmes (1990) noThomas (1995) nabanye, kuba usivelisela kumbandela omtsha, ongaqhelekanga. Olu phando lwakhe lusekelezwe kwimizekelo ephilayo yezingxengxezo, ngoncedo lwabafundi bolwimi lwasekuhlaleni beDyunivesithi yasePoznan ePoland. Ngamanye amagama kuye kwamanyelwa nje ebantwini ukuba bathini na ngezingxengxezo. Liye lanaba eli phepha lakhe kumbandela wesenzo-ntetho esisisingxengxezo nesingesiso. Kwakhona uJaworski (1994) uwuvelele kanobom, umbandela wokuvumelana nokuthetha-thethana kwezithethi nokuthethwa sisingxengxezo (Jaworski,1994:185-86).

Okokuqala, obu buchule bohlobo lophando malunga nokuguqu-guquka kwezingxengxezo luvela kwithiyori kaBrown noLevinson (1987,1978) yokuchubeka kokuthetha (Jaworski,1994:185). Okwesibini, inkcazelo kaFraser (1981) ukuba yintoni na isingxengxezo, ibe sisiqalo sokuqokelela izixhobo zophando. U-Fraser (1981) usichaza isingxengxezo njengezenzo ezibini ezifana nokuthatha uxanduva malunga nesikhubekiso

eso, kwanokuzisola ngesenzo osenzileyo. Le nkcazelo ibe nokubaluleka kuba igxininisa kulwandiso lwemiba, kwimibandela yolwimi kwintetho-senzo (Jaworski, 1994:192).

Kodwa i-thiyori yokuchubeka ngentetho kaBrown noLevinson (1978) ibe yeyona ibalulekileyo nesetyenziswe kakhulu kolu phando lukaJaworski (1994). Ezi ngcali zingentla zokuchubeka ngentetho, zisityebisela ngezi ngongoma: ukwamkela isenzo esibi osenzileyo, ukubonakalisa ukungaqiniseki, ukunika izizathu ezivakalayo, uwe ngedolo ucela uxolelo. Zonke ezi ngongoma zithethwa ngokungangqalanga, zibonakalisa ubuchule bokuthetha kwisithethi eso. Umzekelo, kwingongoma yokuqala, isithethi singabonakalisa ukuba sikhathaza lowo sithetha naye:

“Ndiqinisekile ukuba uxakekile, ndikuphazamisa nje, kodwa ke ndicela undincede”.

Xa ke ngoku isithethi sithandabuza ngesenzo eso:

“Ndiyathemba ukuba awukhathazeki ngokuthetha oku, kodwa ke, singaxoxa?”. Okulandelayo, xa ubani enika izizathu ngesenzo eso uthi:

“Ndenziwe kukuxakwa, xola Zizi”.

Xa ke ngoku isithethi sisiwa phantsi ngamadolo, sithi:

“Ndiyaxolisa ngokukukhathaza, ndiyazisola” (Jaworski, 1994:193-94).

Xa singena kundoqo wophando lukaJaworski (1994) , uqala asihlomlele nje kancinci kwizingxengxexo eziqhelekileyo eluntwini: “Oh! Ungazikhathazi!”, “Ndicela uxolo”, nezinye ezininzi. Uthe wagxininisa kwezi zenzo-ntetho zingaqhelekanga zezingxengxexo. Ezi zenzo zakhe zingaqhelekanga, uqala asicacisele ngokweengongoma ezintathu: imeko, isenzo, nenkcazelo.

Imeko yokuqala ihamba ngolu hlobo: Kule meko umama nentombi yakhe eneminyaka emihlanu ubudala, bayaxambulisa, xa intombi le ithe yanyathela ngempazamo ingxowa kanina, xa ibizama ukucima umbane, ixineke yile ngxowa isendleleni yokuhamba. Isenzo:M: “Ugila ingxowa yam!”

D: [Ubhekelisa ingxowa] “Kutheni uyishiye apha nje?”

M: “Kulungile, yisuse apho”.

Inkcazelo: Kulo mzekelo ungentla apha, intombi le ibaleka ukungxengxeza, ngokuzithethelela, ilungisa impazamo eyenziwe ngulo ungunina unobungangamsha kunaye, embuza ukuba ebetheni na, ukuze ingxowa yakhe ayishiye kwindawo engeyiyo, apho kuhamba khona abantu.

Imeko yesibini ihamba ngolu hlobo: Le meko yenzeka esitishini sikaloliwe, apho sifumanisa umntu wokuqala wasetyhini ominyaka ingama-25 (F1), uthi aphume ngaphandle kwegumbi lokuhlala likaloliwe, aye kuzithengela isiselo, ngalo mzuzu uloliwe eme umzuzwana. Uthi xa ebuya, abe omnye umhambi okwangumfazi (F2) ominyaka ingaphezulu kweyakhe, selethathe isihlalo sakhe.

Isenzo: F1: [Umlinganiswa wokuqala lo, ungena ngaphakathi kwigumbi lokuhlala kwakhona ukuba afumane indawo yakhe yokuhlala, abuze]:

“Ndihlale phi ngoku?”.

F2: “Ndiya nje apha kufutshane, kwisitishi saseMbekweni, uselula noko, unganakho ukuma ngeenyawo okwemizuzwana”.

Inkcazelo: Okokuqala apha ngentla kule ngxoxo, sibona unyanzeliso, kuba umkhubekisi lo uzingca ngobudala, unika isizathu sokuba uya apha kufutshane, kwakhona umbiza ngokuba uselula, unakho ukuma ngeenyawo kuba usenawo amandla. Ke ngoku indlela angxengxeza ngayo, unika ezi zizathu sele ndizikhankanyile. Kwakhona, umda phakathi kwezithethi uye wasetyenziswa, ukuphumeza iinjongo ezithile.

Imeko yesithathu: Le ifumaneka kwisitalato esithile esixakekileyo, umntu othile oyindoda (M.c.) ominyaka engama-60, ugila ngempazamo omnye wasetyhini (F.c) ominyaka engama-25. Uthi ke lo ugilwayo, ajonge ngemva kulo umgilayo, elindele ukuba angxengxeze.

Isenzo: M: “Ufanele ukuba uxolise kum, kuba uhamba kwicala ongafanelanga kuhamba kulo”.

Inkcazelo: Ubungangamsha bamadoda buyabonakala kulo mzekelo ungentla, kuba le ndoda ithi yonile ifune ukuba lo wasetyhini acele uxolo kuyo. Le ndoda iyixhasa le ntetho yayo ngokuba, umfazi lo uhamba kwicala elingelilo lokuhamba yena.

Imeko yesine: Apha sichazelwa ngendoda ethile (M) , ephazanyiswa ziingxowa zomama (F) othile, ezithe saa endleleni.

Isenzo: M: "Owu! Yintoni le nto?"

Inkcazelo: Le ntetho ngoku imbaxa, kuba asazi nokuba lo umoshayo (M) ukhalazela ukungqubeka emithwaleni kabuhlungu, okanye ugxeke lo ushiye imithwalo yakhe ethe saa, endleleni. Kwelinye icala, usenakho ukuba avelwe usizi ngulo amonileyo, axoleleke, engakhange acele xolo.

Imeko yesihlanu: Kule meko siva ngabafo ababini, abangaphezulu kumashumi amabini eminyaka ubudala (M1 no M2). Apha baxambulisana ngokusilela kuka M1 ukugcina izigqibo. Emva kwale ngxabano, u-M2 ugqiba ekubeni akhe azikhuphe, athathe uhambo, abethwe ngumoya. Uthi akuba ebuyile eluhambeni u-M1 ankale (akhuphe) ibhotile yomdiliya omfaxangiweyo, obebugcinelwe indibano ezayo.

Isenzo: M1: "Umanyano ngamandla, nto yakuthi, xa sizintsalu, sisiwo eso"

Inkcazelo: Apha kule meko, kucacile ukuba isithethi u-M1 sisebenzisa ithuba lokuqelelana, esebenzisa indlela echubekileyo yokuthetha, ngokunikezela ngesiselo somdiliya omfaxangiweyo.

Imeko yesithandathu: Kule meko sifumanisa ukuba umthengi oyindoda (M) ominyaka engamashumi amahlanu, ukhalazela imeko embi yesuphu ethengiswa kwenye ivenkile yokutyela kumthengisi wasetyhini (F) ominyaka ingamashumi amane ubudala.

Isenzo: M: " Le suphu ayikho mgangathweni. Uyithengisela ntoni into enje?"

F: "Ucinga ukuba wena [Mhlekazi] ungenza njani? Xa umntu esebenza njengekhoboka, esamkela umvuzo ophantsi kwimeko emaxongo ngolu hlobo.

Inkcazelo: Nangona apha ngentla kungabonakali singxengxezo, kodwa sikhona, ntonje, umoni uyasibaleka ngokuzama ukuzenza usizana, ukuba umthengi amsizele, esebenzisa ithuba lokuqelelana, esithi usebenzela nje umvuzo ophantsi, kuloko enze isuphu engekho mgangathweni.

Zonke ke ezi meko zingentla apha zibonakalisa indlela izingxengxezo ezimbaxa ngayo, nemfuneko yokuba abo banxibelelanayo, bathetha-thethane ukuze isingxengxezo siphumelele. Kolu thetha-thethwano sancedwa ngokusebenzisa indlela echubekileyo yokuthetha yethiyori kaBrown noLevinson (1978, 1987).

ISAHLUKO 4

UBUCHULE BOKUNGXENGXEZA

4.1 IINJONGO

Kwesi sahluko siza kuxoxa ngokubanzi ngobuchule obusetyenziswayo xa ubani engxengxeza ukuze isingxengxezo eso sibe nokwamkeleka. Ngamanye amazwi, siza kuxoxa ngeentlobo zobuchule bokungxengxeza. Okokuqala siza kuthi sibujonge obu buchule bokungxengxeza ngokukaTrosborg (1995). Okwesibini sibujonge ngokwe-CCSARP kaRintell noMitchell (1994). Imizekelo yengcaciso, iya kuba ngolwimi lwesiXhosa.

4.2 IINTLOBO ZOBUCHULE BOKUNGXENGXEZA

4.2.1 Trosborg (1995)

Kulo mbandela ungentla wobugcisa bokungxengxeza, uTrosborg (1995) usityebisela kwiingongoma ezintathu ezinje ngezi: iindlela zobuchule bokungxengxeza, ubuchule obungaxhobisekanga.

Okokuqala, zininzi iindlela zobu bugcisa bokungxengxeza ekukho phakathi kwazo: indlela yokwala (ungangxengxezi), ubuchule bokunciphisa izinga lokungxengxeza, izingxengxezo ezingathanga ngqo, ingcaciso yokona oko, indlela enika imbuyekezo ngokona (Trosborg, 1995:377).

Obu bugcisa bokuqala obungabonakaliyo okanye ukwala ukungxengxeza, bukwizinga elisezantsi elingu-0. Kobu buchule, umoni akathathi ngqalelo yasono, ngezi ndlela zintlanu: (0.1) ukubhebhetha okuthe ngqo ngokucacileyo, (0.2) ukubhebhetha okungathanga ngqo, (0.3) ukunika isizathu ngesenzo eso, (0.4) ukutyhola omnye, (0.5) nokuhlasela lowo ukhalazayo.

Umoni utsho ngokucacileyo ukuba eso senzo akasenzanga, egxininisa ngolu hlobo: “Andazi nto tu, ngale ngongoma undibuza yona, ndiyakuqinisekisa”.

Ukanti kwelinye icala, ukubhebhetha okungacacanga, umoni lowo uba ngathi akasivanga isikhalazo, ngokusuka athethe enye into. Umzekelo, omnye uthi kugxa wakhe onyathele umtya wakhe wesihlangu ngempazamo:

“Mh! Uphantse wandenzakalisa ngoku kutyhuluba ukwenzayo”.

Omnye uphendula athi:

“Uyasibona esaa sigebenga somfo siza ngaphambili?” (uba ngathi khange asive isikhalazo somhlobo wakhe).

Ukuzathuza ngesenzo eso, umoni uxoxa esekelezele ukucenga lowo ukhalazayo, efuna ukuba ade ayeke, ngolu hlobo:

“Bendinyanzelekile ukuba ndisitye esi sonka sakho, kuba ngowufike ndifile yindlala, ndanyukelwa sisifo seswekile”.

Umoni ukhetha ukutyhola umntu wesithathu ngolu hlobo:

“Ngumfazi ondinike yena obangele ndidle kulo mthi weziqhamo, watsho uAdam kuThixo”. Okokugqibela, ukuba ke lowo ukhalazayo, isikhalazo sakhe asiqinanga, kuphinda kutyholwe kwayena ngumoni ngolu hlobo:

“Uhamba njani wena, ungayibophanga imitya yakho yezihlangu?” (Trosborg, 1995:378-79).

Ubuchule besibini bokungxengxeza obunciphisa izinga lesono, libekwa kwizinga lokuqala kuba umoni lowo akasikhanyeli isenzo sakhe esibi. Kuthi kwenzeke ezi ngongoma zilandelayo: unciphiso lwesihlo, ukunika izizathu ngokobume basekuhlaleni nokugxeka omnye umntu. Isikhubekiso sithatyathwa njengento engento, ngolu hlobo:

“Yinto engenamsebenzi le Nozulu, cinga ngenye indlela, asikokuphela kwelizwe, iintombi zaphule uluthi”. (Omnye uthuthuzela umhlobo wakhe, owaliwe yintombi).

Isikhalazo kwakhona sincitshiswa ngokwemvelaphi yaso ngolu hlobo:

“Awu! Suka, ixhaphakile noko le nto, awuyondoda yokuqala ukwaliwa ngumfazi”. Kwakhona okokugqibela isenzo esibi sincitshiswa ngokugxeka omnye umntu wesithathu, ngolu hlobo:

“Ukuba uThemba ebengathethanga kakubi ngolu hlobo ngawe, ngendikhange ndikugxeke olu hlobo” (Trosborg, 1995:379).

Okwesithathu, ukwamkela isehlo esenzeka xa lowo wonileyo ethatha uxanduva ngokona, ngokwamazinga ohlukileyo, ngolu hlobo: ukwamkela ngokucacileyo okanye okungacacanga, ukuvakalisa ukona ngokungaqondanga, ukuvakalisa ukusilela

ngesakhono okanye ubuchule obuthile, ukuvakalisa udano, nokuvakalisa ukwamkela isigxeko okanye impazamo leyo uyenzileyo. Kulwamkelo lwesenzo ngokungacacanga, umkhubekisi uthi:

“Ndiyaluva uluvo lwakho, noko bekungafanelekanga ukuba ndenze ngolu hlobo”. Kolucacileyo ulwamkelo lwesono okanye isikhubekiso, umkhubekisi uthi:

“Ndiyavuma, ndonile, ndiyilibele ukuyenza le nto”.

Ukuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto, umoni uthi:

“Bendingathethi, ukuba ukhathazeke, bendingatsho!”.

Ukanti, umoni uvakalisa ukusilela ngesakhono esithile:

“Bendixakiwe, uyayazi nawe ukuba andilochule lokuthetha, ndiliyilo”.

Xa evakalisa udano, umoni uthi:

“Ndiziva kakubi ngesi senzo”.

Xa evakalisa ukusamkela isigxeko, uthi:

“Ndiyayibona ngoku, ibeyimpazamo yam” (Trosborg, 1995:379-80).

Okwesine, xa umoni enika inkcazelo ngesenzo, uzama ukulungisa umonakalo, ngokwemeko leyo. Le meko yenzeka ngokucacileyo nangokungacacanga, apho umahluko uthi ucaciswe. Ngokwendlela ecacileyo, umoni uthi:

“Ndicela uxolo ngokufika kade, imoto yam ithe yonakala endleleni”.

Kwingcaciso engacacanga, umoni uthi:

“Izinto ezinje ziqhele ukwenzeka, nawe uyayazi loo nto” (Trosborg, 1995:180).

Okwesihlanu, ukuvakalisa isingxengxezo esithe ngqo, senzeka xa ubani ekhupha imbilini yakhe ngokucacileyo. Yenzeka ke phantsi kwezi ngongoma zintathu: ukuvakalisa uvelwano, ukunikela uxolo, ukucela ukuba uxolelwe. Imizekelo yengongoma yokuqala: “Ndiyaxolisa, Bhelekazi”. “Uxolo ngaloo nto”.

Imizekelo yengongoma yesibini: “Ngako oko ndiyaxolisa ngokukuphazamisa olu hlobo”.

“Nceda lwamkele uxolo lwam, ngobu butyhakala ndibenzileyo”.

Imizekelo yengongoma yesithathu yokucela ukuba uxolelwe:

“Ndicela uxolo ngokukuphazamisa”. “Uxolo, khange ndive ukuba ubusithini na”. “Nceda, ndixolele, ndidanile ngesi senzo” (Trosborg, 1995:381).

Okulandelayo, ubugcisa bokulungisa undonakele, benzeka xa kusongezelelwa enye into, ngemvakalelo yokuthetha okanye isithembiso sokwenza okulingileyo kwixesha elizayo. Lo mba wenzeka ngeendlela ezintathu ezifana nezi zilandelayo: ukuvakalisa inkxalabo

ngesithethi, ukunika isithembiso sokungaphindi wone, nokunikezela imbuyekezo ngeso senzo sibi. Okokuqala, umoni uvakalisa inkathalo anayo ngomnye. Okwesibini, umoni uthembisa ngokungaphindi one, nokutshintsha isimo sakhe ngolu hlobo:

“Ingaba le ntamo yakho isaqaqamba?” (Ukubonakalisa inkathalo komnye umntu).

“Ukusukela ngoku, andisokuze ndiphinde ndibethe mntu” (Isithembiso sokungaphindi wone). “Ukuqala namhlanje, andiphindi ndisebenzise amazwi arhabaxa” (Ukutshintsha kwisimo esithile esingamkelekanga).

Okokugqibela, umoni uthembisa ngembuyekezo kulowo amonileyo:

“Ndiza kukuhlawula, ngale ncitho ingaka ndiyenzileyo” (Trosborg, 1995:381-83).

Izingxengxezo zobugcisa obungaxhobisekanga zona kukuhlahla indlela yokwamkeleka kwezingxengxezo, apho zenzeka kuthetha-thethwano, apho isingxengxezo senzeka kunye nesenzo eso. Ngamanye amazwi, emva kwesenzo eso, umoni akulindelekanga ukuba aphinde angxengxeze. Imizekelo ihamba ngolu hlobo:

“Uxolo ngokukukhathaza, ingaba yimoto yakho leya ipake phambi kwegaraji?, indivalele indlela” (ubuza phambi kokuba enze isicelo sokube isuke, kuba efuna ukungenisa eyakhe ngaphakathi).

“Uxolo, ndicela ukugqitha”[atsho emgila, egqitha njalo].

Oku kuthetha ukuba emva kwesenzo esi, akulindelakanga ukuba kubekho singxengxezo (Trosborg, 1995:384).

linguqulelo zangaphakathi zona zenzeka xa kukho ukunciphiseka kweso senzo sigwenxa, kuhle nesigxeko salowo wonileyo. Oku kuthetha ukuba lo mbandela ubangela ukuba kungabikho mfuneko yesingxengxezo. Senzeka phantsi kwezi ngongoma zilandelayo: iintsiza zenzi, amabinzana, i-heji, iimbono zesithethi, izigxininiso nezakhi zivakalisi, iziqwendwana zamagama nezicengo. Ingongoma yokuqala, ziintsiza-zenzi ezinciphisa ithuba lokungxengxeza ngolu hlobo: “Ndihambe nje imizuzu emihlanu”. Amabinzana wona afumaneka kwizivakalisi, ngolu hlobo: “Ndihambe nje umzuzu omnye kuphela”, “Yima kancinci”. Ii-heji zona zisebenza njengezichazi ezilungisa imeko leyo emaxongo: “Uhlobo oluthile...”. “Into enje ngale...”. Iimbono zesithethi zenzeka ngolu hlobo: “Ndicinga ukuba...”. “Bendifanele kuba...”. “Ndinoloyiko...”. “Ngolwam uluvo...”. Izigxininiso nazo zisebenza njengeentsiza-zenzi ezichaza imeko leyo yenzeke ngayo: “Ndiyaxolisa, kakhulu”. “Bendingajonganga ukukukhathaza”. Izakhi zivakalisi zona zicacisa ukuzinikezela kwesithethi kumbandela lowo: “Bendiqinisekile ukuba...awuzukukhathazeka”. “Ke ngoko, uyakundixolela”. Iziqwendwana zamagama

zifumaneka kwizivakalisi, zikhuthaza intlalontle nemvisiswano yezithethi: “Uyabona noko ke”. “Uyaqonda?”. “Ndithetha ukuba...”. Izicengo zona yintetho ecengayo efuna uhoyo kumkhalazi, ngolu hlobo: “Ewe!”. “Ilungile?”. “Ubona njani?” (Trosborg, 1995:385-86).

4.2.2 Ubuchule bokungxengeza ngokwe-CCSARP (1994)

Le CCSARP imele umsebenzi wolwazi lwenkcubeko ngokweelwimi kwintetho-senzo. Ukuyilwa kwayo yaba ngumvula-ndlela kubuchule bokulazi ulwimi lwintetho-senzo yokungxengeza nomahluko kwezinye iilwimi neenkcubeko. Lo msebenzi wolu phando, wenze uvavanyo lwemibuzo ebhaliweyo, ukufumana ubugcisa bezithethi ekwenzeni izicelo nezingxengxezo. Kwakhona, olu phando lube negalelo olukhulu kubugcisa obusetyenziswa zizithethi zolo lwimi kunye, nakwiilwimi ezahlukeneyo (Rintel & Mitchel, 1995:249).

Umsebenzi wolu phando (CCSARP), uveze ubugcisa bokungxengeza obundidi ntlanu ngolu hlobo: ifuthe le ilokhushini ebonakalisa isixhobo, ukuthwala uxanduva, inkcazelo ngesono eso, ukuzimisela ukulungisa umonakalo, nokuthatha isigqibo sokungaphindi ukhubekise omnye. Okwesibini, lo msebenzi usivelisele nendlela ethile yokwala ukungxengeza elutshintsho lweengcinga (Rintel & Mitchel, 1995:290-93).

Ifuthe le ilokhushini ebonakalisa isixhobo lichazwa ngokuba ziintetho nje ezithe ngqo nezicacisa gcaa, iintetho ezithethwa ngulowo ungxengxeyayo. Imizekelo yile ilandelayo: “Uxolo”, “ungandisukela?”, “ndiyaxolisa”, “ndixolele”, “ndiyakubongoza”, “ndiyazisola”, “ndinologyiko”.

Kukhona ke nezinyanzelisayo:

“Ndiyaaxolisa, ngeyona ndlela inkulu”, “Nyhani, xola Hlubi!”.

Kuphinde kubekho nezibonakalisa isimo sesithethi:

Owu!, Mh!, Hayi!, Awu! Nkosi, Owu! Bethu, Owu!Nkos’enofefe.

Kubekho izingxengxezo ezicaca gcaa, ngokubhalwa phantsi:

“Ngoko ke, ndiyaxolisa”.

Kukho nezinyanzelisa kabini-ziphinda-phinde:

“Ndiziva, ndiguqa, ngawo omabini amadolo, ndixolisa ngeyona-yona ndlela inkulu”.

Kukhona nezibonakalisa inkathalo ngomkhalazi lowo:

“Ndiyaquqinisekisa ukuba bendingacingi kukukhathaza” (Rintel & Mitchel, 1995:290-91).

Obu bugcisa bokungxengeza, bokuthwala uxanduva ngesenzo eso, kulapho isithethi sizibophelelayo ngeso senzo sisenzileyo. Senzeka phantsi kwezi ngongoma: umoni uzigxeka ngokwakhe, ukusilela kwisakhono sokucacisa, ukungqinela umkhalazi lowo nokuvakalisa udano ngesenzo. Isithethi sizigxeka ngolu hlobo:

“Ibe yimpazamo yam le ndiyenzileyo”.

Kwingongoma yokusilela ngobuchule bokuthetha, omnye uthi:

“Bendingathethi ukuba ndikucaphukise, umlomo usindwe yimpumlo”.

Isithethi singqinela ixhoba, ngolu hlobo:

“Ufanele, ukuba ube nomsindo ngesi senzo sibi, ndisenzileyo”.

Okokugqibela, umoni uziva edanile, ehlazekile ngesenzo sakhe:

“Ndiziva kakubi ngesi senzo, kuthi-vuleka mhlaba ndingene” (Rintell & Mitchell, 1995:291-92).

Kukho nobugcisa bokungxengeza bokwamkela inyaniso njengoko injalo kodwa wale ukuthwala uxanduva. Obu bugcisa benzeka phantsi kwezi ngongoma: Ukwala ukuvuma ityala, ukutyhola kanye lo umonileyo, ukuzenza osentlungwini, ukukhohlisa. Isithethi silibhebhethe ityala ngolu hlobo:

“Ibingeyompazamo yam konke”.

Isithethi sityhola lo ukhathazekileyo ngolu hlobo:

“Yimpazamo yakho nawe le ndiyenzileyo”.

Okokugqibela isithethi sizenza osentlungwini ngolu hlobo:

“Ndingoyena obethakeleyo ngesi senzo sam “ (Rintell & Mitchell, 1995:292).

Kwinkcazelo kanobangela wesenzo eso sigwenxa, isithethi sinika isizathu sokona komnye.

Umzekelo, omnye uthetha la mazwi xa ephose idinga nomnye:

“Ibhasi ebesiyikhwele, iye yonakala endleleni”, “U-titshalakazi wethu usikhulule kade kwigumbi lokufundela”.

Kumbandela wokulungisa undonakele, isithethi sizinikezela ngokulungisa umonakalo esiwenzileyo:

“Ndiza kuyibhatala le nkcitho ndiyenzileyo”. “Ndiza kuyokuphanda ukuba kwenzeke umonakalo ongakanani na, nobunjani bawo”.

Kumbandela wesithembiso sokungaphindi umoshe omnye, isithethi sithatha isigqibo sokuba asiphindi simoshe omnye:

“Le nto ayiphindi yenzeke kwakhona” (Rintell & Mitchell, 1995:293).

Utshintsho lweengcinga lwenzeka xa lowo wonileyo ezama ukutshintsha iingcinga zalo amonileyo kude lee nezi zenzo zigwenxa azenzileyo. Obu bugcisa ke bokungxengxeza benzeka phantsi kwezi ngongoma zilandelayo: imiqathango yentandabuzo, ukunyaniseka, ukunciphisa isenzo, ukuhlekisa, nentuthuzelo. Kwimiqathango yentandabuzo, isithethi sizama okanye sibonakala sifikelwa yintandabuzo malunga nesigqibo esidlulileyo kumkhalazi, sidukisa esi senzo sibi:

“Ingaba uqinisekile, indibano yethu kufanele ibe ngentsimbi yeshumi?”

Kwisenzo sokunyaniseka, umoni wenza ngathi akasiqaphelanga isenzo eso asenzileyo: “Ingaba ixesha ndilibhudile na?”.

Kwisinciphiso sesenzo, umoni uzama ukusenza ncinci isono eso, ngokususa iingcinga zalowo amonileyo kude kunesi senzo sibi, amse kwiingcinga zesenzo esizayo: “Makhe siqalise ngomsebenzi wethu olandelayo, siyeke izaphuselane eziman'ukuphukaneka”.

Intetho ehlekisayo, bobunye ubugcisa bokungxengxeza, obonwabisa lowo woniweyo, ahleke atsho alibale ngento ebimehlele:

“Owu! Nali igeza laseVayineke, sakucula lide litshone eli langa” (utsho kulo, amkathazileyo, akaphenduli esi senzo asenzileyo).

Intuthuzelo yona sisenzo sesipho okanye isinikezelo sokuthuthuzela, kodwa asingqalanga kunye nesenzo eso sigwenxa:

“Singahamba siye kulaa venkile yokuphumla, sifumane ikofu” (Omnye utsho komnye, emva kokuba omnye elinde ixesha elide, omnye engafiki ngokwedinga ebelibekiwe) [Rintell & Mitchell, 1995:293-94].

4.2.3 Fraser (1979)

Inkcazelo kaFraser (1979) malunga nezingxengxezo, inika umdla kakhulu, njengoko eqala asityhilele kwiimpazamo esizicingayo okanye izigqibo esizenzayo xa ubani engxengxeza. Okwesibini, usityebisela kwimigqaliselo emibini engundoqo wokungxengxeza. Okwesithathu usityhilela ngokubanzi kubugcisa bokungxengxeza. Okokugqibela, usityebisela kwizizathu zokungxengxeza, nto leyo engakhange ikhankanywe zezinye iingcali ezingaphambili kule ngongoma yokungxengxeza.

U-Fraser (1979) usicacisela ngolu hlobo malunga neengcinga zethu ezigwenxa ngezingxengxezo: Okokuqala, sithatha njengesiqhelo ukuba lowo ungxengxezayo, sele esenzile eso senzo singamkelekanga. Ukanti akunjalo, lowo usenokungxengxezela omnye umntu, okanye angxengxezele into eyazi ukuba akanalo ulawulo kuyo. Okwesibini, sicinga

ukuba isenzo eso sibi, sikhubekise umphalaphui. Ukanti ke, akunjalo, omnye uyangxengxeza, nangona esazi ukuba omnye akakhathazekanga:

“Ndicela uxolo ngesi siphosingacacanga” (nangona esazi ukuba lo uphiwayo uyasithanda esi siphos).

Okwesithathu, sikholelwa ngempazamo ukuba isithethi eso sinoxanduva lesenzo sibi, nangona kungenjalo. Umzekelo:

“Ndiyazisola, ngokuzalwa kwam”.

Esi sithethi asinalo ulawulo olungako malunga nokuzalwa kwaso. Kwakhona sikholelwa ngempazamo ukuba isithethi eso siyazisola ngokukhubekisa omnye. Amaxesha amaninzi, kudla ngokungabi njalo, kuba abanye baxolisa nje, belahlekisa, bengatsho ngentliziyo, besithi: “tsho-tsho!” (Fraser, 1979:261).

Izingxengxezo ukuze zibe nolwamvila kulo kuthethwa naye, siqaphela ezi ngongoma zimbini: umngxengxezi lowo kufuneka athathe uxanduva malunga nesikhubekiso, okulandelayo kufuneka abe nokuzisola ngesenzo (Fraser, 1979:262).

Kumbandela wobugcisa bokungxengxeza, uFraser (1979) usityebisela kwiindlela eziqala kwisinye ukuya kuma kwithoba. Indlela yokuqala kukuvakalisa isingxengxezo ngolu hlobo:

“Ngako oko, ndiyangxengxeza ngokukukhathaza olu hlobo”.

Indlela yesibini, kukuvakalisa ilungelo lakho lokungxengxeza:

“Kufanelekile ukuba ndingxengxeze ngesi senzo”.

Indlela yesithathu, kukuzinikela ukuba uyangxengxeza:

“Ngako oko, ndinikezela ngesingxengxezo kuwe kuba ndikonile ngenene”.

Ubugcisa besine, kukucela umphula-phuli ukuba asamkele isingxengxezo:

“Nceda yamkela isingxengxezo sam”.

Ubugcisa besihlanu, kukuvakalisa ukuzisola ngesenzo sigwenxa usenzileyo:

“Ndiziva ndizisola kakhulu ngesi senzo”.

Ubuchule besithandathu, kukucela ukuxolelwa ngesenzo:

“Ndixolele ngokukuba ndikonile,” “Ndenzele inceba ngokukukhubekisa olu hlobo”.

Ubugcisa besixhenxe, kukuthwala uxanduva lweso sikhubekiso usenzileyo:

“Ibe bubudenge bam obu”, “Yinto embi, le ndiyenzileyo”.

Ubugcisa besibhozo, kukuzibophelela ukuba awuphindi ukhubekise omnye:

“Ndiyakuthembisa ukuba into enje andiphindi ndiyenze!”.

Ubugcisa bethoba nobokugqibela, kukunikezela ngembuyekezo ngesenzo sibi usenzileyo:

“Ndicela ukukuhlawula ngalo monakalo ndiwenzileyo” (Fraser, 1979: 263).

Emva koku nokokuqala, uFraser (1979) uqaphele ukuba ezi zenzo-zentetho zobugcisa bokungxengxeza zingentla, ziye zenzeke ngaxesha-nye okanye kwisivakalisi esinye, ngolu hlobo:

“Uxolo, xola, ndiyaxolisa kakhulu, andiphindi ndikone kuba ayamkelekanga le nto ndiyenzileyo”.

Apha ke kuqapheleka ukuba kwenzekile iindlela ezintlanu zezingxengxezo, kweziya zilithoba zingentla. Okwesibini uFraser (1979) uqaphele iindlela zokuphikisana nobu bugcisa bokungxengxeza. Imizekelo ihamba ngolu hlobo: Omnye akaboni mfuneko yokungxengxeza:

“Ubungafanelekanga ukuba ucele uxolo ngale nto”.

Omnye uvakalisa ukukhanyela isenzo eso:

“Kutheni, wema nematha, endaweni yokuqhubekeka phambili?”. Impendulo: “Akukho nto ndixakwe yiyo, musa ukuzikhathaza ngam”.

Omnye ke, uvakalisa ukuphikisana neso sithethi sithwala uxanduva ngeso senzo: “Ibingebo buyatha bakho Themba obu, kuyabonakala ukuba ubungenakwenza ngakumbi”. (Fraser, 1979). Kule mizekelo, andazi ukuba yeyiphi na ekufuneka siyise komkhulu, kuba kucacile ukuba xa uqhubekeka ungxengxeza, kuxa abantu bekugxeka ngoko kulungileyo ukwenzayo. Oko kuthetha ukuba unakho ukuzibona ukuba wonile, abe omnye ekubona ukungabi natyala (Fraser, 1979: 265).

Kwakhona uFraser (1979), uqaphele ukuba omnye uziva efanelekile ukuba acele uxolo ngokuthwala uxanduva ngesenzo kuba efuna ukuba kudaleke inzolo nemvisiswano. Umzekelo: Umama othile waziva ebongoza, ethuthuzela intombi yakhe xa wayesohlukana nomyeni wakhe, beza kuhlala bodwa nalo mntwana (intombi le), ngala mazwi:

“Ndiziva ndinyanzelekile ukuba ndikwenze oku, ungakruneki umphefumlo, utata wakho uya kuhlala engowakho”.

Kukho ezi zingxengxezo zenzeka ngokwemeko ethile, zingahoyekanga, zithatyathwa njengento efanelekileyo ukuba yenzeke. Ezi zingxengxezo ziqapheleka kwiimeko zokuphangela (emsebenzini). Umzekelo, umthengisi zimpahla evenkileni, ufika emaphikana, esindwa ziimpahla, egilana nabathengi esithi:

“Uxolo, uxolo, ndingagqitha!” (utsho egqitha, engabajonganga nokubajonga).

Kwakhona, kwisitishi esithile sikaloliwe, xana ebambezelekile okanye kukho ingxaki ebangele ukuba afike kade, uva ilizwi lesiphatha-mandla embokweni lisithi: “Uloliwe osuka

eKapa oya eKhayelitsha wentsimbi yesixhenxe, uya kubambezeleka ngemizuzu elishumi, sicela uxolo ngenxamleko enithe nayifumana”.

Kuthi kubekho ingxaki ekwahluleni kwezingxengxezo njee, nezingxengxezo ezinyanzelekileyo ukuba zenziwe, kuba kusetyenziswa ubugcisa obunye kuzo zombini okanye zonke iintlobo zezingxengxezo. Kuthi kunyanzeleke ukuba lowo aqaphele ezi ngongoma zintlanu zilandelayo: ubunjani besikhubekiso, ukuqhelana kwezithethi, imeko leyo yokunxibelelana, ubungakanani besikhubekiso, isini sezithethi. Apha kwimeko nganye kufuneka ubugcisa obuthile. Umzekelo, kwimeko yohlobo lwesikhubekiso, ubani kufuneka aqaphele ukuba ingaba isikhubekiso sikhubekise umntu omnye okanye abanininzi kusini na. Uthi, “ixolo” xa ukhubekise lowo. Ukanti xa ekhubekise abantu abaninzi uthi:

“Ndicela uxolo, ndingagqitha?”.

Kwimeko yokwazana okanye ukuqhelana kusetyenziswa iindlela ezahlukeneyo. Umfazi uthi endodeni yakhe:

“Mh! Ndisisilima, ngale nto ndiyenzileyo”.

Ukanti xa engxengxeza kumntu angamaziyo okanye angamqhelanga, uthi:

“Ndiyaxolisa kakhulu, Mhleka! Mhleka!”.

Kumbandela wesini, uFraser (1979) negqiza lakhe abafumananga zingxengxezo zinkulu nezinomahluko ngokwesini njengoko indoda okanye owasetyhini basenokungxengxeza ngokufanayo nangokulinganayo. Kumbandela wobungakanani bezingxengxezo, uphando lwakhe alufumananga zingxengxezo zinkulu, ufumene iimeko nje apho omnye angqubeka komnye, omnye angene kwigumbi elingelilo lakhe nezinye.

ISIAHLUKO 5

IZINGXENGXEZO KWISIXHOSA

5.1 IINJONGO

Iinjongo zesi sahluko kukubonakalisa ngokubanzi indlela olwenziwe ngayo uphando nokuhlalutya iziphumo zophando kwizingxengxezo zesiXhosa. Okokuqala siza kunika inkcazelo malunga neemeko zokungxengxeza. Emva koko sinike inkcazelo ecacileyo malunga neenkcukacha zemibuzo esetyenzisiweyo nabathathi nxaxheba kolu phando. Emva koko izingxengxezo ziza kuhlalutya ngolu hlobo: Okokuqala kuza kubonakaliswa zonke iimeko zokungxengxeza ezintandathu eziphambili neziphantsi kwazo nobuchule obusetyenzisiweyo (itafile 1). Emva koko ubuchule obusetyenzisiweyo kwimeko nganye ephambili buya kuhlelwa ngokuka-A, B no-C. Ku-A iya kuba lubalo lwamanani obuchule bokungxengxeza kwimeko. Ku-B ibe lubalo lobuchule bokungxengeza phakathi kwesini sesikhomokazi nesiduna. Ku-C ibe kukwahlukana ngokwenani ekhulwini leendlela zokungxengxeza kwisini sesiduna nesikhomokazi kwimeko nganye. Emva koko iimekwana (iimeko eziphantsi kwezi meko ziphambili) inani lazo ekhulwini liya kuhlalutya ukuqala ku-A ukuya kuma ku-C. Okulandelayo iya kuba luhlalutyo ngokubanzi kobuchule bezingxengxezo kwiimekwana. Kwitafile nganye yemekwana kuya kubonakaliswa ngokucacileyo indlela ezisetyenziswe ngayo iintlobo zobuchule bokungxengxeza. Kulandele i-tafile yemeko ephambili nganye ukuqala ku-1 ukuya kutsho ku-6, imekwana iya kubonakaliswa ngokucacileyo, inani lobuchule obusetyenzisiweyo nangokwenani ekhulwini phambi kokuba kuhlalutye. Okokugqibela itafile ezihlela inani labo bonke ubuchule obusetyenzisiweyo kungakhethwanga meko ithile, ziya kuhlelwa ngokokushiyana kwazo ngokwenani ekhulwini (kuqalwe kwiqela elinenani eliphezulu ekhulwini ukuya kuma ezantsi). Emva koko kuhlelwe ezisetyenziswe phakathi kwesini sesiduna nesikhomokazi (abasetyhini bangxengxeza kakhulu okanye kancinci kweyiphi imeko?; abasebuhlanti bona eyabo imeko ithini?). Iindlela abangxengxeza ngazo ziya kuthi zithelekiswe, kunikwe nohlalutyo.

5.2 UPHANDO LWEZINGXENGXEZO

5.2.1 Indlela yophando

Kolu phando kusetyenziswe iimeko eziphambili ezintandathu apho abafundi banokungxengxeza khona ezifana: nokuphazamisa, indawo, ukuthetha, ixesha, impahla

nokudikwa okanye ukukruquka. Imeko nganye ephambili ineemekwana ezintathu ngaphandle kwemeko yesithandathu (ukukruquka). Kule meko yesithandathu akufumanisekanga kukho iimekwana phantsi kwayo kuba kufumaniseke kungaxhaphakanga ukuba abafundi bone phantsi kwayo. Ezi mekwana zihamba ngolu hlobo: ukuphazamisa kubonakala ubukhulu becala xa unika ulwazi olungelulo, uncedo olungagqibelelanga naxa ugqithisa umyalezo. Ukukhathaza omnye ngokwendawo kubonakala xa kusenzeka impazamo ngengozi, xa omnye ehleli endaweni (isitulo) yomnye naxa omnye efole nabanye ukufumana into. Ukukhathaza omnye ngokuthetha kubonakala xa omnye ethuka omnye, xa kusetyenziswa umnxeba kawonke-wonke naxa abanye besenza ingxolo apho kumele ukuba bathule. Ukukhathaza omnye ngokwexesha kubonakala xa omnye elibele ukugqithisa umyalezo womnye, xa agqithise umsebenzi womnye wesikolo emva kwexesha elimiselweyo naxa omnye efike kade entlanganisweni okanye edingeni. Ukukhathaza omnye ngokwemeko yeempahla kubonakala ubukhulu becala xa omnye engcolise ilokhwe okanye ihempe yomnye, xa omnye engayibuyisi imali ebeyiboleke omnye naxa omnye engayibuyisi incwadi ebeyiboleke omnye. Ezi meko nezi mekwana zithe ngqo, ukuba zenzeke phakathi kwabafundi abakwibanga lemfundo ephakamileyo (elethoba neleshumi). Zicace gca indlela ezisetyenziswe ngazo kwiphetshana lemibuzo elithe lagcaliswa ziimpendulo zabafundi eliza kubonakaliswa ezantsi apha kwisiqendu esilandelayo.

5.2.2 Iphetshana lemibuzo

UKUPHAZAMISA/INCONVENIENCE

1.1 Inkcazelo engeyiyo/*Wrong information*

Umhlobo wakho ukuxelela into yokuba uvavanyo obeliza kubhalwa ngoMvulo lushenxiselwe uLwesithathu. **Your friend told you that the test scheduled for Monday has been postponed for Wednesday.** Xa wena ufika ngoLwesithathu, sewulungele ukubhala, uva iindaba zokuba uvavanyo sele lubhaliwe kwangoMvulo. **When you arrived at school on Wednesday, fully prepared for the test, you are told that the test has already been written on Monday.**

Isikhubekiso/Offence: Uyakhalaza kumhlobo wakho ngokukunika inkcazelo engeyiyo. **You complain to your friend about the wrong information.**

.....

Isingxengxezo/Apology: Umhlobo wakho ucela uxolo. **Your friend apologizes.**

1.2 Uncedo olungagqibelelanga/*Inadequate service:*

Umhlobo wakho ongoyena unolwazi oluphangaleleyo kwizifundo zembali, uthembise ukukuncedisa kumsebenzi eniwunikiweyo khangе akwazi ukusiphumeza eso sithembiso, uze engazilungiselelanga. **Your friend who is gifted in History, promised to assist you in its assignment but failed to fulfil the promise, came unprepared.**

Isikhubekiso/Offence: Uyakhalaza kumhlobo wakho ngokukunika uncedo olungagqibelelanga. **You complain to your friend for this inadequate service.**

Isingxengxezo \ Apology: Umhlobo wakho ucela uxolo. **Your friend apologizes.**

1.3. Umyalezo/Message:

Umhlobo wakho uye wasilela ukugqithisa umyalezo wokugula kwakho kumfundisi-ntsapho, oko ke kuye kwabangela ukuba uphose uvavanyo oluthethwayo. **Your friend failed to deliver your message of illness to the teacher; as a result you missed the oral test.**

Isikhubekiso/Offence: Uyakhalaza kumhlobo wakho ngokusilela kwakhe ukugqithisa umyalezo wokugula kwakho ku-tishala. **You complain to your friend for his/her failure to deliver a message.**

.....

Isingxengxezo/Apology: Umhlobo wakho ucela uxolo. **Your friend apologizes.**

.....

2. INDAWO/SPACE.

2.1. Ukwenzeka ngengozi/Accident:

Ibelugxalathelwano lwabafundi, besukelisa ukuqala kwezifundo, omnye uye wagileka kuwe ngengozi, iincwadi zathi saa phantsi. **Students were running, rushing for the start of the first period and one student accidentally bumped into you and your books fall apart.**

Isikhubekiso/Offence: Uyakhalaza kulo mfundi ngokukugila kwakhe. **You complain to the student for bumping into you.**

.....

Isingxengxezo/Apology: Lo mfundi ucela uxolo. **The student apologizes.**

.....

2.2. Indawo yokuchopha/Seat:

Ubume ngeenyawo, emva kwedisika yakho, omnye umfundi asuke asuse isitulo sakho ngobunono, ungamboni apha emva kwakho. **You were standing behind your desk; one student quickly stole your chair behind you.** Xa uzama ukuhlala, uye kuwa ngomqolo. **When you tried to sit down again, you fall by your back.**

Isikhubekiso/Offence: Uyakhalaza kugxa wakho ngokususa isitulo sakho kwindawo yaso. **You complain to your colleague for removing your chair from its place.**

.....

.....

.....

Isingxengxezo/Apology: Ugxa wakho ucela uxolo. **Your colleague apologizes.**

.....

.....

.....

2.3. Ukufola/Queue:

Benilambile kakhulu, ningabafundi, nifolele ukufumana isidlo sasemini kwigumbi lokutyela. Nifole njalo, suka omnye angenelele phambi kwakho (afohle). **You were very hungry as students, standing a queue to get your lunch from the dinning hall; one student subsequently jumped a queue in front of you.**

Isikhubekiso/Offence: Uyakhalaza kugxa wakho ngokungenelela, nifolile. **You complain to your colleague for jumping a queue.**

.....

.....

.....

Isingxengxezo/Apology: Ugxa wakho ucela uxolo. **Your colleague apologizes.**

.....

.....

.....

3. UKUTHETHA/TALK.

3.1. Ukuthuka/Insult:

Ubunika ingxelo yemali kwintlanganiso yebhunga labafundi, ubonakalisa imeko embi isikolo esijongene nayo sokungabinamali. **You were giving a financial report, showing the schools financial constraints.** Omnye umfundi ukuthuke ngokuba uthengisa ngabo (uyimpimpi). **Suddenly, one student accused you of being a sell out.**

Isikhubekiso/Offence: Uyakhalaza kulo mfundi ngesi sityholo okanye isithuko. **You complain to the student about this insult.**

.....

.....

.....

Isingxengxezo/Apology: Ugxa wakho ucela uxolo. **Your colleague apologizes.**

.....

.....

.....

3.2. Imfono-mfono/Phone:

Ubungxamile, ufuna ukugqithisa umyalezo ongxamisekileyo ngomnxeba kawonke-wonke. ***You were in a hurry, in public telephones to pass an urgent message.***

Uye walibaziseka, omnye ebebole phambi kwakho, uthethe ixesha elide. **One student who spoke too long delayed you.**

Isikhubekiso/Offence: Uye wakhalaza kulo mfundi, ngokuthetha ixesha elide. **You complain to the student for delaying you.**

.....

.....

.....

Isingxengxezo/Apology: Lo mfundi ucela uxolo. **The student apologizes.**

.....

.....

.....

3.3. INGXOLO/NOISE.

Ibe lixesha lokuzifundela kwigumbi lokufunda, uye waphazamiseka ngengxolo yomnye umfundi. **You felt disturbed by the noise of one student during the study time.**

Isikhubekiso/Offence: Uyakhalaza kulo mfundi ngengxolo athe wayenza. **You complain to the student for the noise.**

.....
.....
.....

Isingxengxezo/Apology: Ugxa wakho ucela uxolo. **Your colleague apologizes.**

.....
.....
.....

4. IXESHA/TIME.

4.1. Ukulibala/Forgetting:

Omnye ubenze idinga naye, uye walilibala; umlindele ixesha elide, engafiki, wancama. **Someone forgot the appointment you made with her, and you waited for her for a long time invain.**

Isikhubekiso/Offence: Uyakhalaza kulo mntu, ngokulibala idinga ebenilenzile. **You complain to this person for forgetting the appointment.**

.....
.....
.....

Isingxengxezo/Apology: Ugxa wakho ucela uxolo. **Your colleague apologizes.**

.....
.....
.....

4.2. Ukufaka umsebenzi wesikolo/Handing in of assignment:

Unikele umhlobo wakho ukuba akufakele umsebenzi wesikolo ngexesha elimisiweyo. **You gave your assignment to your friend to submit it in time.** Uye wawufaka emva kwexesha, waxhuzulelwa amanqaku ngesi senzo. **He/She, however, submitted it late, and your marks were deducted.**

Isikhubekiso/Offence: Uyakhalaza kumhlobo wakho ngokufaka umsebenzi wakho wesikolo emva kwexesha elimisiweyo. **You complain to your friend for not handing in your assignment in time as agreed.**

.....

.....

.....

Isingxengxezo/Apology: Umhlobo wakho ucela uxolo. **Your friend apologizes.**

.....

.....

.....

4.3. Ukufika kade/Late arrival:

Uye walibaziseka, usukela intlanganiso yebhunga labafundi labafundi emva kwemini. **You were delayed, rushing for SRC meeting in the afternoon.** Ufike kade emva kwemizuzu engamashumi amathathu intlanganiso iqalile. **You arrived thirty minutes late.**

Isikhubekiso/Offence: Usihlalo wentlanganiso uyakhalaza ngokufika kwakho kade. **The chairperson of the meeting complains about your late arrival.**

.....

.....

.....

Isingxengxezo/Apology: Ugxa wakho ucela uxolo. **Your colleague apologizes.**

.....

.....

.....

5. IIMPAHLA/POSSESSIONS.

5.1. Imali/Money:

Umhlobo wakho uye wasilela ukubuyisela imali yakho ebeyiboleke kwiveki ephelileyo. **Your friend failed to bring back the money she borrowed last week.**

Isikhubekiso /Offence: Uyakhalaza kumhlobo wakho ngokungabuyisi imali yakho, njengoko benivumelene. **You complain to your friend for failure to bring back your money as you agreed.**

.....

.....

.....

Isingxengxezo/Apology: Umhlobo wakho ucela uxolo. **Your friend apologizes.**

.....

.....

.....

5.2. Iimpahla ezinxitywayo/Clothes:

Nikwitheko lokuthi ndlela-ntle kubafundi bebanga leshumi. **You are at a school function, matric farewell.** Ngexesha lesidlo, omnye umfundi ngempazamo achithele ihempe yakho ngetumato- sosi. **Then during lunch, one student accidentally spills a tomato sauce in your jacket.**

Isikhubekiso/Offence: Uyakhalaza kulo mntu ungcolisa impahla yakho. **You complain to the person who makes your clothes dirty.**

.....

.....

.....

Isingxengxezo/Apology: Laa mntu ucela uxolo. **That person apologizes.**

.....

.....

.....

5.3. Umsebenzi obhalwa kwigumbi lokufundela/Class notes:

Omnye umfundi uye wasilela ukubuyisela incwadi yakho yokukhuphela umsebenzi wesikolo obhalwa kwigumbi lokufundela, ebeyibolekile kwiveki ephelileyo. **One student failed to bring back your class notes book he/she borrowed last week.**

Isikhubekiso/Offence: Uyakhalaza kulo mfundi ngokungabuyisi incwadi yakho njengoko benivumelene. **You complain to the student for failure to bring back your note book as you agreed.**

.....

.....

.....

Isingxengxezo/Apology: Lo mfundi ucela uxolo. **The student apologizes.**

.....

.....

.....

6.UKUKRUQUKA/TO BE BORED.

Kwitheko lomdaniso wasebusuku, kusithiwa ndlela ntle kubafundi bebanga leshumi. **You were in the evening matric farewell function dance.** Omnye umfundi uye akavuma ukudanisa nawe; uye waziva udanile ngesi senzo. **One student refused to dance with you, you felt embarrassed.**

Isikhubekiso/Offence: Uyakhalaza kulo mfundi ngokungavumi ukudanisa nawe. **You complain to the student for refusing to dance with you.**

.....

.....

.....

Isingxengxezo/Apology: Umfundi ucela uxolo. **The student apologizes.**

.....

.....

.....

5.2.3 Ukuphendulwa kwemibuzo:

Eli phetshana lemibuzo lilapha ngentla liye laphendulwa ngabafundi bebanga lethoba neleshumi abangamashumi amane kwizikolo ezibini. Kwizikolo sokuqala iKhayamnandi

High School apha eNtshona Koloni abafundi besini sesiduna abalishumi baye bagcwalisa yonke imibuzo yezikhalazo. Nabo abesini sesikhomakazi nabo abalishumi baye bagcwalisa izikhalazo. Kwisikolo sesibini kwalapha eNtshona Koloni, iLanga High School abafundi besini sesiduna abalishumi bagcwalise imibuzo yezingxengxezo, benjanjalo nabesini sesikhomokazi abalishumi. Basigcwalise esi sicwangciso phantsi kwale miqathango: Umfundi kufuneka achaze isikhalazo; kwakhona omnye umfundi (ongenguye lo ebekhalaza) kufuneka aphenhule.

5.3 UHLALUTYO LWEZINGXENGXEZO

5.3.1 Inani lilonke lobuchule bezingxengxezo kwiimeko zokungxengxeza

Itafile-1:

IMEKO	INANI	PESENTI	Isiduna		Isikhomokazi	
			INANI	PESENTI	INANI	PESENTI
1.UKUPHAZAMISA	202	19,2	101	50	101	50
1.1.Inkcazelo engeyiyo	75	37,1	41	54,7	34	45,3
1.2.Uncedo olungagqibelelanga	65	32,1	31	47,7	34	52,3
1.3. Umyalezo	62	30,7	29	46,8	33	53,2
2. INDAWO	222	21,1	113	51,0	109	49,0
2.1.Ukwenzeka ngengozi	77	34,7	39	50,7	38	49,3
2.2.Indawo yokuchopha	80	36,0	41	51,2	39	48,8
2.3.Ukufola	65	29,2	33	50,8	32	49,2
3. UKUTHETHA	186	17,8	92	49,4	94	50,5
3.1. Ukuthuka	67	36,0	32	47,8	35	52,2
3.2. Imfono-mfono	57	30,7	30	52,7	27	47,3
3.3. Ingxolo	62	33,3	30	48,3	32	51,7
4. IXESHA	194	18,4	95	49,0	99	51,0
4.1.Ukulibala	68	35,0	34	50	34	50
4.2. Umsebenzi wesikolo	67	34,5	32	47,8	35	52,2
4.3. Ukufika kade	59	30,4	29	49,1	30	50,9
5. IIMPAHLA	183	17,4	89	48,7	94	51,3
5.1. Imali	55	30,0	27	49,0	28	51,0
5.2. Iimpahla ezinxitywayo	67	36,7	35	52,2	32	47,8
5.3. Umsebenzi obhalwa kwigumbi lokufundela	61	33,3	27	44,2	34	55,8
6. UKUKRUQUKA	62	5,9	28	45,1	34	54,9
AMANANI EWONKE	A=1049		B=518	49,3	C=531	50,7

Kule tafile ingentla, iintlobo zobuchule bokungxengxeza zibonakaliswe ngolu hlobo:

- a. Inani lobuchule bokungxengxeza bubonakaliswe kwimeko nganye yokungxengxeza nakwimekwana. Umzekelo, imeko yokungxengxeza u-1 (ukuphazamisa) unenani u-202 elibubuchule bezingxengxezo. Obu buchule bezingxengxezo bohlula-hlulwe ngokweemekwana ezintathu, u-1.1 (inkcazelo engeyiyo) onenani elingu-75 lobuchule bezingxengxezo; u-1.2 (uncedo olungagqibelelanga) olunama-65 no-1.3 (umyalezo) onama-62 ubuchule bezingxengxezo.
- b. Inani lilonke lobuchule bezingxengxezo kwiimeko ezintandathu (ukuqala ku-1 ukuya ku-6) ngu-1049. Inani ekhulwini ekhulwini kwimeko nganye ibalwe ngale ndlela: imeko-1 (ukuphazamisa) : $202/1049 = 19,2\%$; imeko-2 (indawo): $222/1049 = 21,1$; kanjalo ukuya kuma kwimeko-6 (ukukruquka).
- c. Kwakhona inani ekhulwini leemekwana libaliwe nalo. Njengoko imeko u-1 (ukuphazamisa) enama-202 lobuchule bezingxengxezo, inani ekhulwini le mekwana u-1.1 (inkcazelo engeyiyo) libalwe ngolu hlobo: $75/202 = 37,1$; imekwana u-1.2 (uncedo olungagqibelelanga): $65/202 = 32,1$; njalo nezinye.
- d. Kuye kwalandelwa le ndlela ingentla kwakubuchule bezingxengxezo ezisetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi. Njengoko inani lilonke lezingxengxezo ili-1049, elesiduna ngama-519, elesikhomokazi ngama-531. Kwimeko 1 (ukuphazamisa) isiduna nesikhomokazi baye bane nani elinye lezingxengxezo elili-101 kuma-202 = 50 % kwisini ngasinye. Kwimeko-2 (indawo) isiduna sisebenzise u-113 lobuchule bezingxengxezo, isikhomokazi sona sibeno 109 lezingxengxezo ku-222, ngolu hlobo: $113/222 = 51$; $109/222 = 49$.
- e. Ukanti nalo inani ekhulwini kwimekwana nganye libaliwe. Njengoko imekwana 1.1(inkcazelo engeyiyo) inama-75 ezingxengxezo, isiduna sisebenzise u-41/75 = 54,7%. Isikhomokazi sinama-34/75 = 45,3%; njalo nakwezinye iimekwana.

Ubuchule bezingxengxezo kwimeko nganye

Itafile-2:

IMEKO	I-TOTALI	ISIDUNA	ISIKHOMOKAZI
1.Ukuphazamisa	19,2	50	50
2.Indawo	21,1	51	49
3.Ukuthetha	17,8	49,4	50,5
4.Ixesha	18,4	49,0	51,0
5.limpahla	17,4	48,7	51,3
6.Ukukruquka	5,9	45,1	54,9

Kule tafile ingentla, siya kuqaphela ezi ngongoma zintathu zilandelayo: inani lilonke lobuchule bezingxengxezo kwiimeko; ubuchule bezingxengxezo ezisetyenziswe sisiduna nesikhomokazi nonxulumaniso lwezi zingxengxezo phakathi kwesiduna nesikhomokazi.

A. Inani lobuchule bezingxengxezo kwimeko nganye:

Ezi meko zohlula-hlulwe ngokwamaqela amathathu ngokushiyana kwazo ngobungakanani kwenani ekhulwini, ukusuka phezulu ukuya ezantsi ngolu hlobo:

Imeko-1, 2, 4: 19,2 %; 21,1%; 18,4% (iqela lokuqala).

Imeko-3, 5: 17,8 %; 17,4 % (Iqela lesibini).

Imeko-6: 5,9 % (iqela lesithathu).

Ukuchaza oku kungentla, okokuqala funeka siqaphele ukuba imeko yokungxengxeza kulapho kudibene abantu ababini nangaphezulu ngengxoxo etshisa ibunzi, omnye ukhubekise omnye, lo wonileyo kufuneka acele ukuxolelwa, eziva ezisola ngeso senzo sigwenxa. Iqela lokuqala, zezi meko zinenani elikhulu ekhulwini: imeko-1(ukuphazamisa), imeko-2(indawo) nemeko-4 (ixesha). Iqela lesibini, ziimeko-3 (ukuthetha) no-5 (iimpahla). Iqela lokugqibela, yimeko-6 (ukukruquka). Le imeko ikwiqela lesithathu neyokugqibela (ukukruquka), ayinakunxulunyaniswa nezinye kuba ayinazo iimekwana, nangona ezinye zineemekwana. Kwakhona, njengoko ikuluhlu olusezantsi, ithetha ukuba abafundi bamoshana kancinci. Ngamafutshane, obubungakanani benani ekhulwini (5,9) lisezantsi lithetha ukuba kunqabile kakhulu ukuba abafundi bakruqulane, omnye usoloko ekulungele ukunceda omnye. Ezi meko zinenani ekhulwini eliphezulu: ukuphazamisa, indawo nexesha kuthetha ukuba koniwa rhoqo ngazo. Umzekelo, ngokweempendulo ezinikwe kwiphepha lophando lemibuzo, kubekho izingxengxezo ezininzi kwiimeko: ukuphazamisa, indawo nexesha. Oku kuthetha ukuba abafundi bamoshana kakhulu ngokwezi meko. Xa omnye emoshe omnye, omnye uba nomsindo, kufuneka lo wonileyo acele uxolo ukuze umoya omhle ubuyele esiqhelweni. Ukumosha omnye ngokwemeko yokuphazamisa kukubeka omnye kwimo embi apho athi angabi nakho okanye kube nzima ukwenza owakhe umsebenzi ebeza kuwenza njengesiqhelo. Umzekelo ngokwephepha lemibuzo lophando; apho omnye umfundi ephazamise omnye ngokuthi amxelele ukuba uviwo lurhoxiselwe uLwesithathu alusayi kubhalwa ngoMvulo, kanti ayikho yonke loo nto, uviwo luyabhalwa ngoMvulo. Omnye uye wanyanzeleka ukuba abhale uviwo engazilungiselelanga, kuba esazi ukuba ugxa wakhe uthe libhalwa ngoLwesithathu.

Ukumosha omnye ngokwemeko yendawo, kukuthi uhlale endaweni (isitulo) engeyoyakho, usenokuyenza ngabom okanye ngempazamo: ugile omnye ngempazamo; ungenelele kwindawo ephambili kumiwe umgca ngabanye. Zicace kakuhle ezi meko kwelaa phepha lemibuzo, kwiphepha lama-40 nakwiphepha-16. Ukumosha omnye ngokwemeko yexesha kukulibazisa omnye: ufike kade edingeni, okanye entlanganisweni, ukuhambisa kade umsebenzi wesikolo emva kwexesha elimisiweyo. Ngokwela phepha lemibuzo abafundi bebemoshana ubukhulu becala ngokufika kade ezintlanganisweni zabo.

B. Ubuchule bezingxengxezo zesiduna nesikhomokazi:

Isiduna:

Imeko-2: 51% 1

Imeko-1: 50% 2

Imeko-3 neye-4: 49,4%; 49,0% 3

Imeko-5: 48,7% 4

Isikhomokazi:

Imeko-5; 4: 51,3%; 51,0% 1

Imeko-3, 1: 50,5%; 50% 2

Imeko-2: 49% 3.

C. Ukunxulumanisa la mazinga angentla ngokobuchule bokungxengxeza obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Kwisini sesikhomokazi, ubuchule bokungxengxeza busetyenziswe kakhulu kwimeko yesine neyesihlanu, nangona kwisini sesiduna busetyenziswe kakhulu kwimeko-2. Oku kuthetha ukuba isini sesiduna kuxhaphakile ukuba siphange indawo yokuhlala, bangelelele kumiwe umgca, bona abasetyhini bayakuthanda ukwenza iimpazamo ngokwemeko yexesha: bafika kade entlanganisweni, balibale idinga nangokuthanda kakhulu impahla enxitywayo. Oku kucace gca phaya kwiimpendulo zabo kwisicwangciso semibuzo kwiphepha-40.
- b. Kuzo zozibini ezi zini ubuchule bokungxengxeza ngokwezinga lesibini (kwiqela 2) busetyenziswe kakhulu kwimeko yokuqala neyesithathu. Oku kuthetha ukuba iqondo lokona omnye ngokuphazamisa nokuthetha liyalingana kwisiduna nesikhomokazi. Umzekelo phaya kwisicwangciso semibuzo, ingxoxo kwimfono-

mfono ibe nde, nokusebenzisa amazwi arhabaxa, ukuphazamisa omnye efunda; ibe zizikhubekiso ezenzeka ngokulinganayo kwezi zini.

- c. Imeko yesihlanu inobuchule obuncinci kwisini sesiduna (48,7%) kodwa buphezulu kwisini sesikhomokazi (51,3%). Oku kuthetha ukuba abasetyhini bayakuthanda ukwenza iimpazamo ngesinxibo, kwakhona babonakalise ukuzikhathalela ngokwenza izingxengxezo ezininzi ezogqitha umzi wasebuhlanti. Umzekelo ngokwesicwangciso semibuzo: abasetyhini bavakalisa ukuzisola, bonile ngokuchithela nje ihempe yomnye okanye ukuyingcolisa ngesidlo esithile xa omnye elungiselela ukuphaka.
- d. Imeko yesibini inenani elincinci lobuchule bokungxengxeza kwisikhomokazi (49%) kodwa likhulu kwisini sesiduna (51%). Oku kuthetha ukuba abasebuhlanti, bona kakhulu kwimeko ephathelele kwindawo yokuhlala: bagila abanye, bangenelele kufoliwe, kunabasetyhini. Ngamafutshane, isiduna esi siyakuthanda ukulawula okanye ukongamela abanye ingakumbi abasetyhini. Unobangela woku kungentla, isenokuba yindlela yakudala abakhuliswe ngayo abantwana abasisiduna, sokubangqwalala nenkuthazo yokuba bongamele abesini sesikhomokazi.

Unxulumaniso ngokwemeko nganye:

Indlela yobuchule bokungxengxeza esetyenzisiweyo phakathi kwesini sesiduna nesikhomokazi ayinamahluko kangako kwimeko nganye, ngaphandle nje kwimeko-6 engenakunxulunyaniswa nezinye njengoko besesitshilo kwiphepha-51. Unxulumano phakathi kwesiduna nesikhomokazi lubonakaliswe ngolu hlobo:

Imeko yokuqala: 50; 50 = 0 %

Imeko yesibini: 51; 49 = 2 %

Imeko yesithathu: 49,4; 50,5 = 1%

Imeko yesine: 49,0; 51,0 = 2 %

Imeko yesihlanu: 48,7; 51,3 = 2,6 %

Imeko yesithandathu: 45,1; 54,9 = 9,8 %

Xa sinxulumanisa ubungakanani ekhulwini lobuchule bezingxengxezo ezisetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi kwitafle-2 engentla sifumanisa ukuba, akukho mahluko ungako kwiimeko ezintlanu, umzekelo:

imeko-4 (ixesha): isikhomokazi: 51%; isiduna: 49%; umahluko = 2 %.

Oku kuthetha ukuba isikhomokazi sisebenzise isi-2% wobuchule bokungxengxeza ngaphezulu kunesiduna kwimeko-4 (ixesha). Kwakhona, sifumana kukho umahluko wobuchule bokungxengxeza phakathi kwesiduna nesikhomokazi, kwezi meko zilandelayo:

u-2 (indawo): 2% ubuninzi kwisiduna

Imeko-4 (ixesha): 2% ubuninzi kwisiduna

Imeko-5 (iimpahla): 2,6% ubuninzi kwisiduna.

Kucacile ukuba umahluko wobuchule bokungxengxeza phakathi kwesiduna nesikhomokazi awukho kangako, ngaphandle nje kwimeko-6 (ukukruquka) esingenakho ukuba singayinxulumanisa nezinye.

5.3.2 Ubuchule bezingxengxezo kwiimekwana

Kule ngongoma ingetla, inani lilonke lobuchule bezingxengxezo ezisetyenzisiweyo kwimekwana nganye iya kucaciswa ngolu hlobo: A inani lobuchule bezingxengxezo kwimekwana nganye; B ubuchule bezingxengxezo besiduna nesikhomokazi no-C oya kuba lunxulumaniso lobuchule bezingxengxezo phakathi kwesiduna nesikhomokazi.

Imeko 1 (Ukuphazamisa)

Itafile-3:

Imekawana	I-totali	Isiduna	Isikhomokazi
1.1.Inkcazelo engeyiyo	37,1	54,7	45,3
1.2.Uncedo olungagqibelelanga	32,1	47,7	52,3
1.3.Umyalezo	30,7	46,8	53,2

A. Inani lobuchule bezingxengxezo kule meko-1 (ukuphazamisa)

Iqela-1: 1.1. (37,1 %)

Iqela-2: 1.2. (32,1 %)

Iqela-3: 1.3. (30,7 %)

Le mekwana ingu-1.1. (inkcazelo engeyiyo) yenye yeendlela zokona ngokuphazamisa omnye ngokumlahlekisa ngempazamo okanye ngabom. Ngokolu hlelo lungentla, yeyona ndlela ethe yaxhaphaka kule mekwana kuba inepesenti ephezulu kunezinye iimekwana (37,1%). Kucacile abafundi kuxhaphakile ukuba balahlekise abanye ngokunika inkcazelo engeyiyo. Abafundi bayakuthanda ukudlala ngabanye: umzekelo omnye efuna omnye

atshone uviwo olumiselwe ukubhalwa ngoMvulo, athi yena luhlehliselwe imini elandelayo kwabanye kuba efuna ukuba bangafundi okanye bangalungiseleli uviwo. Kwimekwana yesibini (uncedo olungagqibelelanga) kulapho omnye engonelisekanga luncedo olunikwa ngomnye kuye. Le mekwana ayixhaphakanga njengale mekwana yokuqala. Oku kuthetha ukuba noko abafundi xa becelene ukuba bancedane ngomsebezi wesikolo bayakwenza. Imekwana yona yokulibala umyalezo inepesenti esezantsi kunezinye. Oku kuthetha ukuba ukumosha omnye ngokulibala akwenzeki rhoqo kubafundi. Ngamafutshane abafundi kuba basebatsha akuxhaphakanga ukuba balibale imiyalezo.

B. Ubuchule bokungxengxeza besiduna nesikhomokazi:

Isiduna:

Iqela-1: 1.1. (54,7 %)

Iqela-2: 1.2. (47,7 %)

Iqela-3: 1.3. (46,8 %)

Isikhomokazi

Iqela-1: 1.3. (53,2 %)

Iqela-2: 1.2. (52,3 %)

Iqela-3: 1.1. (45,3 %).

C. Ukunxulumanisa la mazinga angentla ngokobuchule bokungxengxeza obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Kwisiduna ubuchule bokungxengxeza busetyenziswe kakhulu kwimekwana-1.1. (54,7%), nangona kwisikhomokazi busetyenziswe ubukhulu becala kwimekwana-1.3 (53,2%). Oku kuthetha ukuba isiduna esi sibuthaka-thaka ekwenzeni iimpazamo ngokunika inkcazelo engeyiyo; bona aba besikhomokazi babuthathaka ngokulibala imiyalezo yabanye oogxa babo.
- b. Kuzo zozibini ezi zini, ubuchule bokungxengxeza busetyenziswe ubukhulu becala kumgangatho wesibini kwimekwana-1.2. Oku kuthetha ukuba izinga lokunika uncedo olungagqibelelanga komnye nomnye luyalingana kwisiduna nakwisikhomokazi.
- c. Imekwana-1.3. kusetyenziswe ubuchule obuncinci kwisiduna (46,8%) ukanti kwisikhomokazi kukho ubuchule buninzi obusetyenzisiweyo (53,2%). Oku kuthetha

ukuba abasetyhini balibala kakhulu ukugqithisa imiyalezo kunabasebuhlanti (isiduna).

- d. Imekwana-1.1. inobuchule obuncinci kwisikhomokazi (45,3%) kodwa buninzi kwisiduna (54,7%). Oku kuthetha ukuba abafundi abakwisini sesiduna bayakuthanda ukunika inkcazelo engeyiyo kunabafundi abakwisini sesikhomokazi.

Unxulumaniso ngokwemekwana nganye:

Apha ngezantsi kuthatyathwe ubungakanani ekhulwini besikhomokazi kwisiduna kwimeko nganye ukuze kufumaneka umahluko wendlela ezi zini zingxengxeza ngayo.

Imekwana 1.1 (inkcazelo engeyiyo): $54,7/45,3 = 9,4\%$: Umahluko mkhulu kwisiduna

Imekwana 1.2 (uncedo olungagqibelelanga): $47,7/52,3 = 4,6\%$: Ukhona umahluko kwisikhomokazi.

Imekwana 1.3 (umyalezo): $46,8/53,2 = 6,4\%$: Ukhona umahluko kwisikhomokazi.

Kucacile apha ngentla ukuba ukhona umahluko wobuchule bokungxengxeza osetyenzisiweyo kwisiduna nakwisikhomokazi kwezi meko zonke ingakumbi kwimekwana-1.1. (inkcazelo engeyiyo). Isiduna simosha abanye ngokunika inkcazelo engeyiyo ngaphezulu kunesikhomokazi. Kwimekwana-1.2. isini sesikhomokazi sinika uncedo olungagqibelelanga ngaphezulu kunesiduna. Kwimekwana-1.3. isikhomokazi siyakuthanda ukulibala imiyalezo kunesiduna sisenza.

Imeko-2 (Indawo)

Itafile-4:

Imekwana	I-totali	Isiduna	Isikhomokazi
2.1.Ukwenzeka ngengozi	34,7	50,7	49,3
2.2.Indawo yokuchopha	36,0	51,2	48,8
2.3. Ukufola	29,2	50,8	49,2

A. Inani lobuchule bezingxengxezo kule meko ingentla:

Iqela-1: 2.2. (36,0 %)

Iqela-2: 2.1. (34,7 %)

Iqela-3: 2.3 (29,2 %)

Le mekwana ke ingu-2.2. (indawo yokuchopha) yenye yeendlela zokona omnye ngokongamela ngokwendawo, yeyona kusetyenziswe ubuchule bokungxengxeza

obuninzi. Kucacile ukuba indawo yokuchopha ibalulekile kakhulu kwimeko yasesikolweni kubafundi kuba kulapho bahluphana kakhulu. Indawo yokuchopha kulapho umntu eziva enguye enobunganga nebhongo, eziva ekhululekile, yiyo le nto sifumana izingxengxezo ezininzi kule mekwana. Imekwana-2.1. (ukwenzeka ngengozi) elandelayo ngokwezikhubekiso nayo ixhaphakile ukwenzeka, kodwa iyohlulwa yile yokuqala u-2.2. kuba yenzeka abafundi bengenanjongo yakumoshana, yenzeka ngengozi. Ngamafutshane umfundi xa egileka komnye ebaleka, awise iincwadi zomnye, sukuba ubukhulu becala engenanjongo zokuhlungisa omnye, usukela ixesha elimshiyileyo. Oku kucacile phaya kwelaa phepha lemibuzo lama-40. Imekwana-2.3 (ukufola) eyokugqibela ukwenzeka ayixhaphakanga ukuba kwenzeka izikhubekiso kuyo kuba yenzeka ngamaxesha athile kwimeko yasesikolweni. Umzekelo ngokwesaa sicwangciso sephepha lemibuzo, abafundi bafola nje umgca xa beyokufumana isidlo okanye befolele imfono-mfono kawonke-wonke.

B. Ubuchule bokungxengxeza besiduna nesikhomokazi

Isiduna:

Iqela-1: 2.2. (51,2 %)

Iqela-2: 2.1.; 2.3. (50,7 %; 50,8 %)

Isikhomokazi:

Iqela-1: 2.1; 2.3. (49,3 %; 49,2 %)

Iqela-2: 2.2. (48,8 %)

C. Ukunxulumanisa la mazinga angentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Kwisiduna ubuchule bokungxengxeza busetyenziswe kakhulu kwimekwana-2.2. (51.2 %) kodwa kwisikhomokazi busetyenziswe kwiimekwana-2.1 naku-2.3. Oku kuthetha ukuba isiduna simosha kakhulu ngokubanga iindawo zabanye, sona isikhomokazi sithanda ukwenza iimpazamo ngokumosha abanye ngengozi, umzekelo: ukugileka komnye ubaleka nokungabi namonde, ungenelele abanye beme emgceni belindele ukufowuna kwimfono-mfono kawonke-wonke.
- b. Imekwana-2.1 no-2.3 kusetyenziswe ubuchule obuncinci kwisiduna kodwa kwisikhomokazi kusetyenziswe ubuchule bokungxengxeza obuninzi. Oku kuthetha

ukuba isikhomokazi simosha kakhulu ngokwezi mekwana zimbini (ukwenza into ngengozi nokufohla kufoliwe ngabanye) ukogqitha isiduna.

- c. Imekwana-2.2. inobuchule obuncinci obusetyenzisiweyo kwisikhomokazi (48,8%) ukanti buninzi kwisiduna (51,2%). Oku kuthetha ukuba isiduna sithanda ukongamela abanye ngaphezulu xa sithalekiswa nesikhomokazi. Amadoda ayakuthanda ukuphatha abanye ingakumbi abasetyhini kolu lwimi lwesiXhosa.

Unxulumaniso ngokwemekwana nganye:

Apha ngezantsi, kuya kuthatyathwa ipesenti encinci kweninzi phakathi kwesiduna nesikhomokazi kwimekwana nganye, kufumaneka ubungakanani bomahluko wezingxengxezo phakathi kwezi zini:

Imekwana 2.1: 50,7; 49,3 = 1,0 %: Akho mahluko ungako kwisiduna.

Imekwana 2.2: 51,2; 48,8 = 2,4 %: Umahluko ukhona kwisiduna.

Imekwana 2.3: 50,8; 49,2 = 1,6 %: Akho mahluko ungako kwisiduna.

Kucacile gca apha ngentla ukuba akukho mahluko ungako wezingxengxezo ezisetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi ngaphandle nje kwimekwana 2.2 (2,6%). Oku kuthetha ukuba isiduna siyakuthanda ukongamela abanye ukogqitha isikhomokazi. Unobangela woku kungentla isenokuba yindlela aba besiduna abakhuliswe ngayo yokufundiswa ukongamela abanye.

Imeko-3 (Ukuthetha)

Itafile-5:

Imekwana	I-totali	Isiduna	Isikhomokazi
3.1. Ukuthuka	36,0	47,8	52,2
3.2. Imfono-mfono	30,7	52,7	47,3
3.3. Ingxolo	33,3	48,3	51,7

A. Inani lobuchule bokungxengxeza kule meko ingentla:

Iqela-1: 3.1. (36,0 %)

Iqela-2: 3.3. (33,3 %)

Iqela-3: 3.2 (30,7 %)

Le mekwana u-3.1 (ukuthuka) yenye yeendlela zokona omnye ngokuthetha, ekusetyenziswe izingxengxezo ezininzi ukogqitha ezinye imekwana. Kucacile ukuba abafundi kuxhaphakile ukuba bakhubekisane ngokuthukana ubukhulu becala. Imekwana-

3.3. (ingxolo) elandelayo yenye ephazamisa abanye ngokuthetha, kodwa ubuchule obusetyenzisiweyo bungeneno kwimekwana yokuqala u-3.1. Kungokuba yona ayisoloko isenzeka esikolweni, abafundi baphazanyiswa yingxolo nje ngexesha elimisiweyo lokufunda okanye xa befundela ukubhala uviwo. Imekwana u-3.2 (imfono-mfono) enobuchule obusezantsi kunezinye iimekwana ayixhaphakanga ukwenzeka esikolweni. Abafundi bafowunelana nje ngexeshana elimisiweyo lokuphumla okanye ukuphuma kwesikolo. Unobangela woku kungentla isenokungafumani kwabafundi ixesha elaneleyo nokunqongophela kwemali eyintlawulo yokutsala umnxeba.

B. Ubuchule bokungxengxeza besiduna nesikhomokazi

Isiduna:

Iqela-1: 3.2. (52,7 %)

Iqela-2: 3.3. (48,3 %)

Iqela-3: 3.1. (47,8 %).

Isikhomokazi:

Iqela-1: 3.1. (52,2 %)

Iqela-2: 3.3. (51,7 %)

Iqela-3: 3.2. (47,3 %).

C. Ukunxulumanisa la mazinga angentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Ubuchule bokungxengxeza busetyenziswe kakhulu kwimekwana-3.2. (52,7%) kwisiduna nangona kwisikhomokazi busetyenziswe kakhulu kwimekwana-3.1. (52,2%). Kuzo zombini ezi mekwana izingxengxezo zikwizinga lokuqala (iqela-1). Oku kuthetha ukuba isiduna, sona kakhulu ngokuthetha ixesha elide kwimfono-mfono kawonke-wonke, bona abafundi besini sesikhomokazi bamoshana kakhulu ngokuthetha rhabaxa nabanye (ukuthuka).
- b. Imekwana-3.3. inobuchule bokungxengxeza obuninzi ngokwezinga lesibini (iqela-2) kuzo zozibini ezi zini (isiduna nesikhomokazi). Oku kuthetha ukuba abafundi besiduna nesikhomokazi bamoshana ngokulinganayo ngokwale mekwana yengxolo esikolweni.

- c. Imekwana-3.1. inobuchule obuncinci kwisiduna (47,8%) kodwa kwisikhomokazi inobuchule obuninzi (52,2%). Oku kuthetha ukuba isikhomokazi sona kakhulu ngokuthuka abanye ukogqitha isiduna.
- d. Imekwana-3.2. inobuchule bokungxengxeza obuncinci kwisikhomokazi (47,3%) kodwa buninzi kwisiduna (52,7%). Oku kuthetha ukuba abafundi besini sesiduna bahlupha kakhulu abanye ngokuthetha ixesha elide kwimfono-mfono kawonke-wonke kunabafundi besikhomokazi.

Unxulumaniso ngokwemekwana nganye:

Ngezantsi apha kuya kuthatyathwa ipesenti encinci kweninzi kuphume umahluko wobungakanani bepesenti phakathi kwesiduna nesikhomokazi):

Imekwana-3.1: $52,2; 47,8 = 4,4\%$: Ukhona umahluko kwisiduna.

Imekwana-3.2: $52,7; 47,3 = 5,4\%$: Umahluko mkhulu kwisiduna.

Imekwana-3.3: $51,7; 48,3 = 3,4\%$: Ukhona umahluko kwisiduna.

Kucacile apha ngentla ukuba nangona ukho umahluko ngokusetyenziswa kobuchule bokungxengxeza phakathi kwesiduna nesikhomokazi kuzo zonke ezi mekwana, kodwa umahluko ubalasele kwimekwana-3.2 (imfono-mfono). Oku kuthetha ukuba abafundi besini sesiduna, ngaphandle kwamathandabuzo, baphazamisa abanye ngokuthetha ixesha elide kumnxebe kawonke-wonke, ukogqitha isikhomokazi.

Imeko-4 (Ixesha)

Itafile-6:

Imekwana	I-totali	Isiduna	Isikhomokazi
4.1 Ukulibala	35,0	50	50
4.2. Umsebenzi wesikolo	34,5	47,8	52,2
4.3. Ukufika kade	30,4	49,1	50,9

A. Inani lobuchule bokungxengxeza kule meko ingentla:

Iqela-1: 4.1. (35,0%)

Iqela-2: 4.2. (34,5%)

Iqela-3: 4.3. (30,4%)

Kucacile ukuba ngokwesicwangciso esilapha ngentla ukhona umahluko ngokwezingxengxezo ezisetyenzisiweyo, ukuqala kwezipehezulu ukuya kwezisezantsi

ngokushiyana kwazo. Kwimekwana-4.1. (ukulibala), eyona inobuchule obuninzi ukogqitha ezinye, ithetha ukuba abafundi bahluphana ubukhulu becala ngokulibala umyalezo womnye. Imekwana-4.2. (umsebenzi wesikolo) yona inobuchule obuphakathi, obungeneno kulaa mekwana, iku-4.1. Oku kuthetha ukuba noko akuxhaphakanga ukuba umfundi aboleke umsebenzi womnye wesikolo, ukuze aphazamiseke. Imekwana-4.3 (ukufika kade) yona ibe nobuchule obuphantsi kunezinye iimekwana. Oku kuthetha ukuba noko abafundi bayalibamba ixesha abalimiseleyo; ingaba lidinga okanye intlanganiso. Oku kungabangelwa kukuba izikolo ezininzi zidla ngokuba ngqongqo malunga nokugcinwa kwexesha ngabafundi.

B. Ubuchule bokungxengxeza besiduna nesikhomokazi

Isiduna:

Iqela-1: 4.1 (50%)

Iqela-2: 4.3 (49,1%)

Iqela-3: 4.2 (47,8%)

Isikhomokazi:

Iqela-1: 4.2 (52,2%)

Iqela-2: 4.3; 4.1 (50,9%; 50%).

C. Ukunxulumanisa la mazinga angentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Kwisiduna ubuchule bokungxengxeza busetyenziswe kakhulu kwimekwana-4.1(50%) kodwa kwisikhomokazi busetyenziswe kakhulu kwimekwana-4.2 (52,2%). Oku kuthetha ukuba abafundi besini sesiduna bakhubekisa abanye kakhulu ngokulibala ukugqithisa imiyalezo ngokwexesha elimiseweyo; nangona isikhomokazi sona sikhubekisa abanye ubukhulu becala ngokulibala ukubuyisela omnye umsebenzi wakhe wesikolo ngokwexesha ebebelimisele.
- b. Imekwana-4.3 inezinga lesibini lezingxengxezo kwisiduna nakwisikhomokazi. Oku kuthetha ukuba abafundi besiduna nesikhomokazi bayalingana ngokukhubekisana, ngokufika kade entlanganisweni okanye edingeni.

- c. Imekwana-4.2 inobuchule obuncinci kwisini sesiduna (47,8%) kodwa buninzi kwisikhomokazi (52,2%). Oku kuthetha ukuba abafundi besikhomokazi bakhubekisa kakhulu abanye ngokulibala ukubuyisela kubo ngexesha umsebenzi wesikolo abebewubolekile ukogqitha abafundi besiduna.
- d. Imekwana-4.1 ikwizinga elisezantsi kwisikhomokazi, nangona ikwizinga eliphezulu kwisiduna, ngokobuchule bokungxengxeza. Oku kuthetha ukuba abafundi besiduna balibala kakhulu ukugqithisa imiyalezo ngexesha kunabafundi besikhomokazi.

Unxulumaniso ngokwemekwana nganye:

Ngezantsi apha kuya kuthatyathwa ipesenti encinci kweninzi ukuze kuphume ubungakanani bomahluko phakathi kwesiduna nesikhomokazi, ngolu hlobo:

Imekwana- 4.1: 50; 50 = 0%: Akukho mahluko kwisiduna nesikhomokazi.

Imekwana- 4.2: 52,2; 47,8 = 4.4%: Ukhona umahluko, isiduna sinepesenti eninzi

Imekwana- 4.3: 50,9; 49,1 = 1,8%: Akukho mahluko ungako kwisiduna

Kucacile kwesi sicwangciso silapha ngentla ukuba akho mahluko ungako kubuchule obustyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi kwezi mekwana, ngaphandle nje kwemekwana-4.2 (4,4%). Oku kuthetha ukuba kuyinyaniso engenakuphikiswa ukuba abafundi besini sesikhomokazi bakhubekisa abanye kakhulu ngokungabuyiseli umsebenzi wesikolo abebewubolekile ngexesha elimiselweyo.

Imeko-5 (limpahla)

Itafile-7:

Imekwana	I-totali	Isiduna	Isikhomokazi
5.1 Imali	30,0	49,0	51,0
5.2 limpahla	36,7	52,2	47,8
5.3.Umsebenzi wegumbi lokufunda	33,3	44,2	55,8

A. Inani lobuchule bokungxengxeza kule meko ingentla:

Iqela-1: 5.2. (36,7%)

Iqela-2: 5.3. (33,3%)

Iqela-3: 5.1. (30,0%).

Ngokwesicwangciso esilapha ngentla, kucacile ukuba ngokwendlela ubuchule bokungxengxeza obusetyenzisiwe ngayo ukhona umahluko kwimekwana nganye ukuqala kweyona iphezulu ukuya ezantsi. Imekwana-5.2 (iimpahla) yeyona inobuchule obuphezulu ukogqitha ezinye, kuthetha ukuba abafundi kuxhaphakile ukuba bakhubekisane ngezinto ezinxitywayo. Umzekelo phaya kwisicwangciso semibuzo kwiphepha-40, abafundi bakhazazelene ngokuthi omnye angcolise ihempe okanye ilaphu lomnye. Ikwathetha ukuba izinto ezinxitywayo zihoyiwe ngabafundi. Imekwana-5.3. yenye yesibini apho abafundi bathi bakhathazane, kodwa yona ingeneno ngokobuchule obusetyenzisiweyo kule meko yempahla. Oku kuthetha ukuba le meko yokubolekisa ngomsebenzi wesikolo obhalwa kwigumbi lokufundela awenzeki rhoqo, kuba abafundi ubukhulu becala basoloko benawo lo msebenzi, njengoko besiza rhoqo esikolweni. Imekwana-5.1. (imali) yeyona inobuchule bokungxengxeza obusezantsi. Kucacile ukuba imeko yokubolekisa kwabafundi ngemali ayenzeki rhoqo, asiyongxaki yabo ingako udaba lwemali, ingxaki yabo ngumsebenzi wesikolo, kuba xa bethe bafuna imali, babhenela kubazali ekhaya.

B. Ubuchule bokungxengxeza besiduna nesikhomokazi

Isiduna:

Iqela-1: 5.2 (52,2%)

Iqela-2: 5.1 (49,0%)

Iqela-3: 5.3 (44,2%).

Isikhomokazi:

Iqela-1: 5.3 (55,8%)

Iqela-2: 5.1 (51,0%)

Iqela-3: 5.2 (47,8%).

C. Ukunxulumanisa la mazinga angentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Kwisiduna ubuchule obuninzi bokungxengxeza busetyenziswe kakhulu kwimekwana-5.2, nangona kwisikhomokazi busetyenziswe kwimekwana-5.3. Oku kuthetha ukuba isiduna siyona kakhulu ngokonakalisa iimpahla zabanye ezinxitywayo kodwa isikhomokazi sona simosha abanye ngokungawubuyisi ngethuba umsebenzi wesikolo obubhalwa kwigumbi lokufundela. Ngamafutshane

ingxaki kumanenekazi ubukhulu becala iphaya kumsebenzi owenziwa kwigumbi lokufundela.

- b. Imekwana-5.1 inobuchule obusetyenzisiweyo ngokwesigaba sesibini kwisiduna nesikhomokazi. Oku kuthetha ukuba isiduna nesikhomokazi zikhubekisana ngokulinganayo kule meko yokubolekana okanye omnye asilele ukubuyisela omnye imali ebeyibolekile.
- c. Imekwana-5.3 inobuchule obuninzi obusetyenzisiweyo sisini sesikhomokazi (55,8%) kodwa kwisiduna ubuchule busezantsi (44,2%). Oku kuthetha ukuba abafundi abangamanenekazi bahlupha abanye ngomsebenzi obhalwa kwigumbi lokufundela ukogqitha aba bakwisiduna.
- d. Isini sesiduna sinobuchule obuninzi kwimekwana-5.2, kodwa kwisikhomokazi ubuchule busezantsi. Isiduna sikhathaza abanye kwimpahla enxitywayo, ukuyiboleka okanye ukuyingcolisa nangona isikhomokazi sona sinenkathalo kule meko. Ngamafutshane amanenekazi ngamahomba.

Unxulumaniso ngokwemekwana nganye:

Ngezantsi apha, kuya kuthatyathwa ipesenti encinci kweninzi, ukuze kuphume ubungakanani bomahluko phakathi kwesiduna nesikhomokazi, ngolu hlobo:

Imekwana 5.1: $51,0; 49,0 = 2\%$: Ukhona umahluko, isiduna singxengxeze kakhulu.

Imekwana 5.2: $52,2; 47,8 = 4,4\%$: Ukhona umahluko, kwakhona kwisiduna.

Imekwana 5.3: $55,8; 44,2 = 11,6\%$: Umahluko mkhulu, isiduna singxengxeze kakhulu.

Kucacile apha ngentla ukuba nangona umahluko ukhona, wokusetyenziswa kwezingxengxezo phakathi kwesiduna nesikhomokazi kwimekwana nganye, kodwa uthande ukuba ube mkhulu kwimekwana-5.3 (11,6%). Oku kuthetha ukuba kuyinyaniso engenakuphikiswa kolu phando ukuba amanenekazi anengxaki enkulu malunga nomsebenzi wesikolo obhalwa kwigumbi lokufundela ukogqitha isiduna.

5.3.3 Ubuchule ngabunye bezingxengxezo kwiimekwana

Kule ngongoma ingentla, ubuchule bokungxengxeza ngabunye buya kubonakaliswa kwimekwana nganye, umzekelo: inani nobungakanani ekhulwini lobuchule bokungxengxeza liya kubonakaliswa ngokucacileyo, kwakhona nendlela izingxengxezo ezibonakala ngayo kwisiduna nesikhomokazi. Zibonakaliswe ke ngolu hlobo:

Imeko-1 (Ukuphazamisa)**Imekwana-1.1 (Inkcazelo engeyiyo)****Itafile- 8:**

Ubuchule	Inani	Pesenti	Isiduna		Isikhomokazi	
			Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
0.1	1	1,3	-	-	1	3,0
0.2	-	-	-	-	-	-
0.3	-	-	-	-	-	-
0.4	-	-	-	-	-	-
0.5	1	1,3	-	-	1	3,0
1.1	4	5,3	3	7,3	1	3,0
1.2	1	1,3	1	2,4	-	-
1.3	6	8	3	7,3	3	8,9
2.1	1	1,3	-	-	1	3,0
2.2	-	-	-	-	-	-
2.3	16	21,3	10	24,3	6	17,7
2.4	1	1,3	1	2,4	-	-
2.5	1	1,3	1	2,4	-	-
2.6	2	2,7	1	2,4	1	3,0
3.1	-	-	-	-	-	-
3.2	7	9,3	2	4,8	5	14,8
4.1	-	-	-	-	-	-
4.2	5	6,7	3	7,3	2	5,9
4.3	25	33,3	14	34,1	11	32,3
5.	3	4	1	2,4	2	5,9
6.	1	1,3	1	2,4	-	-
7.	-	-	-	-	-	-
Amanani ewonke	75		41	54,7	34	45,3

A. Inani lilonke lobuchule bezingxengxezo kule mekwana ingentla:

Apha kule mekwana iboniswe kule tafile ingentla, inani lobuchule bezingxengxezo zibalwe nganye-nganye kubuchule ngabunye ngolu hlobo: Imekwana-1.1 (Inkcazelo engeyiyo) inama-75 inani lilonke lobuchule bokungxengxeza, kula-75 ama-41 ziimpendulo zesiduna ama-34 ziimpendulo zesikhomokazi. Kuthi ubuchule bokungxengxeza u-2.3 abe nenani lilonke elili-16. Ubungakanani ekhulwini ibe ngama- $16/75=21,3\%$. Ubungakanani ekhulwini kwisiduna ibe ngama- $10/41=24,3\%$. Ubungakanani ekhulwini kwisikhomokazi ibeli- $6/34=17,7$. Kucacile kule tafile ingentla apha ukuba ezinye izingxengxezo ezibubuchule zisetyenziswe kakhulu, ingakumbi ezi zingqale kanye ekwenzeni isingxengxezo ezifana nezi: u-4.3 (ukucela ukuxolelwa) ; 2.3 (ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile) ; 3.2 (ukunika isizathu esicacileyo) ; 1.3 (ukutyhola omnye) ; 4.2 (ukunikezela uxolo) ; 1.1 (ukunciphisa izinga lesikhubekiso). Ezinye zithe zano bungakanani ekhulwini obuncinci

ukuqala kwi-4 uyokuma ku-1,3%. Zona zezi: isi-5 (Ukuvakalisa inkathalo ngalo uthetha naye) ; isi-1.2 (ukubonakalisa izinto ezingunobangela wesikhubekiso) ; isi-2.1 (Imvakalelo yangaphakathi yokwamkela isikhubekiso eso) ; 2.6 (ukwamkela ngokuthe gcaa, isityholo eso). Ezinye, ezi kuthe kwakrwela umgcana ecaleni kwazo, ziye azasetyenziswe konke: I-0.2 ukuya kuma kwi-0.4; 2.2; 3.1 ne-4.1. Zithi ke ezi ntlobo zobuchule bokungxengxeza zihlelwe ngokwenani eliphezulu uyokuma ezantsi (ukuqala kwiqela-1 uyokuma kwiqela-3, ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-4.3: Ukucela ukuxolelwa: 33,3 %.

Ubuchule-2.3: Ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile: 21,3 %.

Iqela-2:

Ubuchule-3.2: Ukunika isizathu esicacileyo: 9,2 %.

Ubuchule-1.3: Ukutyhola omnye: 8 %.

Ubuchule-4.2: Ukunikezela uxolo: 6,7 %.

Ubuchule-1.1: Ukunciphisa izinga lesikhubekiso: 5,3%.

Iqela 3:

Ubuchule-5: Ukubonakalisa inkathalo ngalo uthetha naye: 4 %.

Ubuchule-2.6: Ukwamkela ngokuthe gcaa, isityholo: 2,7 %.

Ubuchule-1.2: Ukuvakalisa izinto ezibangele isikhubekiso: 1,3 %.

Ubuchule-2.1: Imvakalo yangaphakathi yokwamkela isikhubekiso: 1,3 %.

Isizathu sokuba ubuchule bokungxengxeza u-4.3 busetyenziswe kakhulu kunezinye kungokuba buthe ngqo kwindlela yokungxengxeza. Kwakhona uthi usakhula ube ufundiswa ukucela uxolo ngobu buchule. Kubuchule obulandelayo u-2.3, ubani lowo ucela uxolo uthi asizeleke xa evakalisa ukuba uye wasilela kwindlela eyiyo yokuthetha, ebengenanjongo yokukhathaza omnye. Nazo ezi ntlobo zobuchule bokungxengxeza ezikwiqela lesi-2 zinamandla abonakalayo ekwenzeni umsebenzi wazo: Xa unika isizathu esibalekileyo sokwenza isikhubekiso (3.2) makhulu amathuba okuba uxolelwe. Kwakhona xa utyhola omnye ngokwenza isikhubekiso (ubuchule-1.3), uthi uxolelwe. Xa unikezela uxolo, uye ubonakale unyanisekile (ubuchule-4.2), uxoleleke. Kwakhona xa uthi unciphise izinga lesikhubekiso eso (ubuchule-1.1), uye uhle umsindo kulo umonileyo, atsho akuxolele.

B. Ubuchule bezingxengxezo zesiduna nesikhomokazi

Isiduna:

Iqela-1: 4.3 (34,1%); 2.3 (24,3 %).

Iqela-2: 4.2 (7,3%); 1.3 (7,3%) no-3.2 (4,8%).

Ezinye: Ziye zasetyenziswa gwenxa.

Isikhomokazi:

Iqela-1: 4.3 (32,3%); 3.2 (14,8%) no-2.3 (17,7%).

Iqela-2: 1.3 (8,9%); 4.2 (5,9%) no-5 (5,9%).

Ezinye: Azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Kwisiduna nesikhomokazi, ubuchule bokungxengxeza u-4.3 no-2.3 busetyenziswe kakhulu. Oku kuthetha ukuba ukucela ukuxolelwa (ubuchule-4.3) nokuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile (ubuchule-2.3) bobona buchule bokungxengxeza bunamandla buthandwayo ukusetyenziswa ngokulinganayo (kwinqanaba 1) kwisiduna nesikhomokazi.
- b. Ubuchule-4.2 no-1.3 zezona zisetyenziswe ngokwenqanaba lesibini kwisiduna nesikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ukunikezela uxolo (4.2) nokutyhola omnye (1.3) bobona buchule buthanda ukusetyenziswa ngokulinganayo kwisiduna nesikhomokazi kule mekwana yokunika inkcazelo engeyiyo.
- c. Ubuchule-1.1 no-3.2 bobona busetyenzisiweyo kwinqanaba lesibini kwisiduna kodwa kwisikhomokazi busetyenziswe kakubi. Oku kuthetha ukuba ubuchule bokungxengxeza ngokunciphisa izinga lesikhubekiso (1.1) nokunika isizathu esibalulekileyo ngesikhubekiso buyathanda ukusetyenziswa kwisiduna kule mekwana nangona zingahoyekanga ukusetyenziswa kwisikhomokazi.
- d. Ubuchule-5 bobona busetyenziswe ngokwenqanaba lesibini kwisikhomokazi nangona busetyenziswe kakubi kwisiduna. Oku kuthetha ukuba ubuchule bokungxengxeza ngokubonakalisa inkathalo ngalo uthethayo (5) bobona buthanda ukusetyenziswa ngamantombazana nangona abafana bengabuhoyanga obu buchule kule mekwana yokunika inkcazelo engeyiyo, ephantsi kwemeko

yokuphazamisa. Kodwa elokugqibela ilizwi kule mekwana, xa sibala zonke izingxengxezo zesiduna (ubungakanani ekhulwini) u-54,7%, ungaphezulu kweyesikhomokazi u-45,3%. Le nto ithetha ukuba kule mekwana (inkcazelo engeyiyo), nangona isiduna sikhubekise kakhulu, ngabona babonakalise ukuchubeka kunesikhomokazi ngokuba bangxengxeze kakhulu. Isizathu soku kukuba isingxengxezo sisenzo esamkelekileyo, esiphuhlisa unxibelelwano olululo.

Imekwana-1.2 (Uncedo olungagqibelelanga)

Itafile-9:

Ubuchule	Inani	Pesenti	Isiduna		Isikhomokazi	
			Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
0.1	2	3,0	1	3,2	1	3,0
0.2	-	-	-	-	-	-
0.3	2	3,0	1	3,2	1	3,0
0.4	-	-	-	-	-	-
0.5	1	1,5	1	3,2	-	-
1.1	-	-	-	-	-	-
1.2	-	-	-	-	-	-
1.3	-	-	-	-	-	-
2.1	1	1,5	1	3,2	-	-
2.2	-	-	-	-	-	-
2.3	4	6,1	2	6,4	2	5,9
2.4	4	6,1	2	6,4	2	5,9
2.5	1	1,5	1	3,2	-	-
2.6	-	-	-	-	-	-
3.1	1	1,5	-	-	1	3,0
3.2	16	24,7	8	25,9	8	23,5
4.1	1	1,5	1	3,2	-	-
4.2	9	13,9	5	16,1	4	11,8
4.3	17	26,1	7	22,5	10	29,4
5.	1	1,5	-	-	1	3,0
6.	2	3,0	-	-	2	5,9
7.	3	4,7	1	3,2	2	5,9
Amanani ewonke	65		31	47,7	34	52,3

A. Inani lilonke lobuchule bezingxengxezo kule mekwana ingentla:

Kwakhona kucacile kule tafile ingentla ukuba, iintlobo zobuchule bokungxengxeza zisetyenziswe kakhulu ingakumbi ezi zithe ngqo ekungxengxezeni ezinje ngo-4.2; u-2.3; u-4.3; u-3.2 no-2.4. Ezinye ezinje ngo-0.1; u-0.3; u-0.5; u-2.5; u-3.1; u-4.1; u-5; u-6 no-7

zisetyenziswe kakubi. Ezi ntlobo zobuchule bokungxengxeza zihlelwe ngokwenani eliphezulu ukuya ezantsi, ukusuka kwiqela-1 ukuya kwiqela-3, ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-4.3: Ukucela uxolelwa: 26,1%.

Ubuchule-3.2: Ukunika isizathu okanye inkcazelo ecacileyo: 24,7%.

Iqela-2:

Ubuchule-4.2: Ukunikezela uxolo: 13,9%.

Ubuchule-2.3: Ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile: 6,1%.

Ubuchule-2.4: Ukuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto: 6,1%.

Iqela-3:

Ubuchule-7: Ubugcisa bokulungisa undonakele: 4,7%.

Ubuchule-0.1: Ukubhebhetha isenzo ngokuthe gca: 3,0 %.

Ubuchule-0.3: Ukwala ukungxengxeza ngokunika izizathu zesikhubekiso: 3,0%.

Isizathu sokuba ubuchule bokungxengxeza u-4.3 busetyenziswe kakhulu kunezinye buthe ngqo kwindlela yokungxengxeza. Kwakhona uthi umntwana esakhula ingakumbi kwezi lwimi zesiNtu afundiswe ukucela uxolo ngolu hlobo. Kubuchule-3.2, apho athi lowo anike isizathu esivakalayo sokwenza isikhubekiso, aba makhulu amathuba okuba axoleleke. Nazo ezi zikwiqela lesi-2 zithi zibe namandla angummangaliso ekwenzeni umsebenzi wazo. Kuthi xa unikezela uxolo (ubuchule-4.2) ubonakalisa ukunyaniseka, uthi uxoleleke. Kwakhona xa uvakalisa ukusilela ngesakhono esithile (ukuxakwa), uye usizeleke, uxolelwe. Okokugqibela, xa uvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto (ubuchule-2.4) "bendingatsho!", uye uxoleleke, ngamanye amaxesha.

B. Ubuchule bezingxengxezo zesiduna nesikhomokazi

Isiduna:

Iqela-1: 3.2 (25,9%) no-4.3. (22,5%).

Iqela-2: 4.2 (16,1%); 2.3 (6,4%) no-2.4 (6,4%).

Ezinye: Azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1: 4.3 (29,4%) no-3.2. (23,5%).

Iqela-2: 4.2 (11,8%); 2.3 (5,9%); 2.4 (5,9%); 6 (5,9%) no-7 (5,9%).

Ezinye: Azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesikhomokazi nesiduna:

- a. Ubuchule bokungxengxeza u-4.3 no-3.2 busetyenziswe kakhulu ngokulinganayo kwisiduna nakwisikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ukucela ukuxolelwa (4.3) nokunika izizathu ezivakalayo ngesenzo (3.2) bobona buchule buthandwayo, bunamandla kwisiduna nesikhomokazi.
- b. Ubuchule 4.2; 2.3 no-2.4 bobona busetyenziswe ngokwenqanaba lesibini kwisiduna nakwisikhomokazi. Oku kuthetha ukuba bobona bunamandla buthandwayo ukusetyenziswa sisiduna nesikhomokazi kule mekwana (uncedo olungagqibelelanga).
- c. Ubuchule u-6 no-7 bobona busetyenziswe kakhulu ngokwenqanaba lesibini kwisikhomokazi kodwa kwisiduna busetyenziswe kakubi. Oku kuthetha ukuba ubuchule bokungxengxeza ngokuthembisa ukuba awuzi kuphinda wone (6) nokuthembisa ukulungisa undonakele (7) bobona buchule buthandwayo sisikhomokazi nangona bungahoyekanga kwisiduna.

Imekwana-1.3 (Umyalezo)

Itafile-10:

Ubuchule	Inani	Pesenti	Isiduna		Isikhomokazi	
			Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
0.1	3	4,9	1	3,4	2	6,0
0.2	-	-	-	-	-	-
0.3	-	-	-	-	-	-
0.4	1	1,7	-	-	1	3,0
0.5	-	-	-	-	-	-
1.1	2	3,2	-	-	2	6,0
1.2	-	-	-	-	-	-
1.3	-	-	-	-	-	-
2.1	2	3,2	2	6,9	-	-
2.2	8	13,0	3	10,3	5	15,1
2.3	5	8,0	2	2,9	3	9,0
2.4	2	3,2	2	2,9	-	-
2.5	-	-	-	-	-	-
2.6	-	-	-	-	-	-
3.1	-	-	-	-	-	-
3.2	10	16,1	2	2,9	8	24,2
4.1	-	-	-	-	-	-
4.2	9	14,5	7	24,1	2	6,0
4.3	14	22,5	7	24,1	7	21,2
5.	3	4,9	2	2,9	1	3,0
6.	2	3,2	1	3,4	1	3,0
7.	1	1,7	-	-	1	3,0
Inani lilonke	62		29	46,8	33	53,2

A. Inani lilonke lobuchule bezingxengxezo kule mekwana ingentla:

Kucacile ukuba kule tafile ingentla izingxengxezo ezibubuchule zisetyenziswe kakhulu, ingakumbi ezi zithe ngqo ekwenzeni izingxengxezo ezifana: no-4.3; 3.2; 4.2; 2.2 no-2.3. Ezinye izingxengxezo zisetyenziswe kakubi. Ezilithoba azisetyenziswanga konke. Ezi ntlobo zobuchule bokungxengxeza zihlelwe ngokwenani eliphezulu ukuya kuma ezantsi (ukuqala kwiqela-1 ukuya kuma kwiqela-3), ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-4.3: Ukucela ukuxolelwa: 22,5%.

Ubuchule-3.2: Isizathu esivakalayo: 16,1%.

Iqela-2:

Ubuchule 4.2: Ukunikezela uxolo: 14,5%.

Ubuchule 2.2: Ukuvakalisa ukwamkela isigxeko: 13,0%.

Ubuchule 2.3: Ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile: 8,0%.

Iqela-3:

Ubuchule-0.1: Ukubhebhetha/khanyela isenzo eso: 4,9 %.

Ubuchule-5: Ukubonakalisa inkathalo ngalo uthetha naye: 4,9%.

Ubuchule-6: Isithembiso sokungaphindi umoshe: 3,2%.

Ubuchule-1.1: Ukunciphisa isikhubekiso: 3,2%.

Ubuchule-2.1: Imvakalelo yangaphakathi yokwamkela isikhubekiso: 3,2%.

Ubuchule bokungxengxeza u-4.3 busetyenziswe kakhulu ukogqitha ezinye iintlobo zobuchule, kungokuba buthe ngqo kwindlela yokungxengxeza. Kwakhona kuyindlela eqhelekileyo ukungxengxeza olu hlobo, kuba umntwana wolu lwimi ukhula efundiswe ngolu hlobo. Ubuchule besibini obusetyenziswe kakhulu nabo, u-3.2, bunika isizathu esibalulekileyo sokwenza isikhubekiso, uye uxoleleke. Kwakhona ubuchule nabo obusetyenziswe kakhulu ngokwenqanaba lesibini (iqela-2) bubalulekile. Xa ubani enikezela isingxengxezo (4.2), enyanisekile, uye axoleleke. Kwakhona naxa ebonakalisa ukusilela ngesakhono esithile (2.3), uye abe nosizi lowo woniweyo, ubudlelwane buphindele esiqhelweni.

B. Ubuchule bezingxengxezo zesiduna nesikhomokazi

Isiduna:

Iqela-1: 4.2 (24,1%) no-4.3 (24,1%).

Iqela-2: 2.2 (10,3%) no-2.1 (6,9%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1: 3.2 (24,2%) no-4.3 (21,2%).

Iqela-2: 2.2 (15,1%); 2.3 (9,0%); 0.1 (6,0%); 1.1 (6,0%) no-4.2 (6,0%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Ubuchule-4.3 busetyenziswe kakhulu ngokulinganayo kwisiduna nakwisikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ubuchule bokucela ukuxolelwa (4.3) bunamandla kwaye buyathanda ukusetyenziswa sisiduna nesikhomokazi kule mekwana u-1.3.
- b. Ubuchule-2.2 busetyenziswe kakhulu ngokwenqanaba lesibini (kwiqela-2) kwisiduna nakwisikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ukuvakalisa ukwamkela isigxeko, bobona buchule buthandwayo nobunamandla kwisiduna nakwisikhomokazi ngokulinganayo.
- c. Ubuchule-4.2 bobona busetyenziswe kakhulu kwisiduna kodwa kwisikhomokazi busetyenziswe kwinqanaba lesibini. Oku kuthetha ukuba ubuchule bokunikela uxolo bobona buthanda ukusetyenziswa sisiduna kunesikhomokazi.
- d. Ubuchule-2.1 bobona busetyenziswe ngokwenqanaba lesibini kwisiduna kodwa kwisikhomokazi busetyenziswe kakubi. Oku kuthetha ukuba ubuchule bemvakalelo yangaphakathi yokwamkela ukuba umonile omnye buthanda ukusetyenziswa sisiduna nangona kwisikhomokazi le nto ingahoyekanga.
- e. Ubuchule-0.1 no-1.1 bobona busetyenziswe ngokwenqanaba lesibini kwisikhomokazi nangona kwisiduna zisetyenziswe kakubi. Ubuchule bokukhanyela isikhubekiso nokunciphisa amandla esikhubekiso bobona bubalukileyo kwisikhomokazi nangona kwisiduna bungahoyekanga kule mekwana u-1.3. Kodwa lilonke kule mekwana, isikhomokazi kuphela isiso esingxengxeza kakhulu (53,2%) ngokwenani lilonke kunesiduna (46,8%). Oku kuthetha ukuba nangona isikhomokazi sibonakalise ingxaki ngokukhubekisa abanye kule mekwana ukogqitha isiduna, kuphela isesona esichubekileyo, ngokwezingxengxezo ezininzi.

Imeko-2 (Indawo)

Imekwana- 2.1 (Ukwenzeka ngengozi)

Itafile-11:

Ubuchule	Inani	Pesenti	Isiduna		Isikhomokazi	
			Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
0.1	2	2,5	1	2,5	1	2,7
0.2	-	-	-	-	-	-
0.3	-	-	-	-	-	-
0.4	1	1,2	-	-	1	2,7
0.5	1	1,2	-	-	1	2,7
1.1	3	3,9	3	7,7	-	-
1.2	-	-	-	-	-	-
1.3	-	-	-	-	-	-
2.1	1	3,9	-	-	1	2,7
2.2	-	-	-	-	-	-
2.3	15	19,4	9	23,0	6	15,8
2.4	4	5,1	1	2,5	3	7,9
2.5	-	-	-	-	-	-
2.6	-	-	-	-	-	-
3.1	-	-	-	-	-	-
3.2	6	7,8	2	5,1	4	10,5
4.1	1	1,2	1	2,5	-	-
4.2	11	14,2	5	12,9	6	15,8
4.3	21	27,2	11	28,2	10	26,3
5.	5	6,4	3	7,7	2	5,2
6.	1	1,2	-	-	1	2,7
7.	5	6,4	3	7,7	2	5,2
Inani lilonke	77		39	50,7	38	49,3

A. Inani lilonke lobuchule bezingxengxezo kule mekwana ingentla:

Kucacile ukuba kule tafile ingentla apha uninzi lobuchule bokungxengxeza lusetyenziswe kakhulu, ingakumbi ezo zithe ngqo ekunikeni izingxengxezo ezifana nokucela ukuxolelwa (4.3) onama-27,2%. Ezinye izingxengxezo zisetyenziswe kakubi, umzekelo ubuchule 1.1 (ukunciphisa amandla esikhubekiso) one-3,9%. Ezi ntlobo zobuchule bokungxengxeza zihlelwe ngokwenani lepesenti eliphezulu ukuya kuma ezantsi, ukuqala kwiqela-1 ukuya kuma kwiqela-3, ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-4.3: Ukucela ukuxolelwa: 27,2%.

Ubuchule-2.3: Ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile: 19,4%.

Ubuchule-4.2: Ukunikezela uxolo: 14,2%.

Iqela-2:

Ubuchule-3.2: Ukunika isizathu esicacileyo: 7,8%.

Ubuchule-5: Ukuvakalisa inkathalo kulo uthetha naye: 6,4%.

Ubuchule-7: Ukuzinikela ngokulungisa undonakele: 6,4%.

Ubuchule-2.4: Ukuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto: 5,1%.

Iqela-3:

Ubuchule-1.1: Ukunciphisa amandla esikhubekiso: 3,9%.

Ubuchule-2.1: Imvakalelo yangaphakathi yokwamkela isenzo: 3,9%.

Ubuchule-0.1: Ukukhanyela ngokuphandle isenzo: 2,5%.

Ukucela ukuxolelwa (4.3) bobona buchule buphezulu kunezinye izingxengxezo, buthe ngqo kwindlela yokungxengxeza, abugwegwelezi. Kwakhona umntwana uthi esafunda ukuthetha, afundiswe ukungxengxeza ngolu hlobo. Ubani lowo xa evakalisa ukusilela ngesakhono esithile (2.3), uye asizeleke, uzive umxolela. Obesithathu ubuchule obuphezulu, ukunikezela uxolo (4.2) ubani lowo ongxengxeza ngenene nangenyaniso, uye abe nakho ukuxoleleka ngamanye amaxesha. Nazo ezi zisetyenziswe kwinqanaba lesibini (iqela-2) zinamandla okuwenza umsebenzi wazo: Xa ubani enika inkcazelo ecacileyo yesizathu sesikhubekiso (3.2), uye axoleleke. Xa lowo wonileyo ebonakalisa inkathalo ngalo amonileyo (5), ubonakalisa ukuzisola ngesenzo, uye axoleleke. Kwakhona xa lowo ebonakalisa ukulungisa umonakalo wesikhubekiso (7), ubonakalisa ubuntu. Kwakhona uye axoleleke xa evakalisa ukusilela ekucaciseni izinto (2.4) uye ubenosizi, uxole.

B. Ubuchule bezingxengxezo zesiduna nesikhomokazi**Isiduna:**

Iqela-1: 4.3 (28,2%); 2.3 (23,0%) no-4.2 (12,9%).

Iqela-2: 1.1 (7,7%); 5 (7,7%); 7 (7,7%) no-3.2 (5,1%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1: 4.3 (26,3%); 4.2 (15,8%) no-2.3 (15,8%)

Iqela-2: 3.2 (10,5%); 2.4 (7,9%); 5 (5,2%) no-7 (5,2%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Ubuchule-4.3; 4.2 no-2.3 zezona zingxengxezo zisetyenziswe kakhulu kwisiduna nakwisikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ukucela ukuxolelwa (4.3); ukunikezela uxolo (4.2) nokuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile (2.3) bobona buchule bunamandla nobuthandwa ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi.
- b. Ubuchule-3.2; 5 no-7 bobona busetyenziswe ngokwenqanaba lesibini (iqela 2) kwisiduna nakwisikhomokazi. Oku kuthetha ukuba zezona zingxengxezo ziphambili, zithandwayo ukusetyenziswa ngokwenqanaba lesibini sisiduna nesikhomokazi.
- c. Ubuchule-1.1 busetyenziswe kakhulu ngokwenqanaba lesibini kwisiduna kodwa kwisikhomokazi busetyenziswe kakubi. Ukunciphisa izinga lesikhubekiso (1.1) kuyathandwa ukusetyenziswa kwisiduna nangona bungahoyekanga kwisikhomokazi kule mekwana-2.1 (ukwenzeka ngengozi).
- d. Ubuchule-2.4 bobona busetyenziswe kakhulu ngokwenqanaba lesibini kwisikhomokazi kodwa kwisiduna busetyenziswe kakubi. Ukuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto (2.4) bobona buchule buthandwayo sisikhomokazi kule mekwana kodwa abuhoywanga sisiduna. Lilonke isini sesiduna sesona sibonakalise ukuchubeka kule mekwana, ngokobungakanani ekhulwini obusetyenzisiweyo (50,7%) kunesikhomokazi esinama-49,3%.

Imekwana-2.2 (Ukuchopha)

Itafile-12:

Ubuchule	Inani	Pesenti	Isiduna		Isikhomokazi	
			Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
0.1	2	2,5	-	-	2	5,1
0.2	-	-	-	-	-	-
0.3	-	-	-	-	-	-
0.4	1	1,2	-	-	1	2,5
0.5	-	-	-	-	-	-
1.1	5	6,2	4	9,8	1	2,5
1.2	-	-	-	-	-	-
1.3	-	-	-	-	-	-
2.1	1	1,2	1	2,4	-	-
2.2	-	-	-	-	-	-
2.3	12	15	3	7,3	9	23,0
2.4	5	6,2	5	12,1	-	-
2.5	-	-	-	-	-	-
2.6	1	1,2	-	-	1	2,5
3.1	-	-	-	-	-	-
3.2	16	20	7	17,0	9	23,0
4.1	-	-	-	-	-	-
4.2	9	11,2	7	17,0	2	5,1
4.3	18	22,5	10	24,3	8	20,5
5.	3	3,8	2	4,9	1	2,5
6.	4	5	1	2,4	3	7,7
7.	3	3,8	1	2,4	2	5,1
Inani lilonke	80		41	51,2	39	48,8

A. Inani lilonke lobuchule bezingxengxezo kule mekwana ingentla:

Kucacile kwakhona kule tafile ingentla ukuba ubuchule bezingxengxezo, ubuninzi bazo zisetyenziswe kakhulu, ingakumbi ezi zithe ngqo ekwenzeni izingxengxezo ezinje ngezi zilandelayo: 4.3; 3.2; 2.3 no-4.2. Ezinye zisetyenziswe kakubi, umzekelo ubuchule-5 (ukuvakalisa inkathalo ngalo uthetha naye) oyi-3,8%. Zonke ezi kukrwelwe umgcana ecaleni kwazo, azisetyenziswanga konke, umzekelo ubuchule 0.2 (ukubhebhetha okungathanga ngqo). Ezi ntlobo zobuchule bokungxengxeza zihlelwe ngokwepesenti ephezulu uyokuma ezantsi, ukuqala kwiqela-1 ukuya kuma kwiqela-3, ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-4.3: Ukucela ukuxolelwa: 22,5%.

Ubuchule-3.2: Ukunika isizathu esicacileyo: 20%.

Ubuchule-2.3: Ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile: 15%.

Iqela-2:

Ubuchule-4.2: Ukunikezela isingxengxezo: 11,2%.

Ubuchule-1.1: Ukunciphisa isikhubekiso: 6,2%.

Ubuchule-2.4: Ukuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto: 6,2%.

Ubuchule-6: Ukuthembisa ukungaphindi ukhubekise omnye: 5%.

Iqela-3:

Ubuchule-5: Ukuvakalisa inkathalo kulo uthetha naye: 3,8%.

Ubuchule-7: Ukuzinikezela ngokulungisa umonakalo okanye isikhubekiso: 3,8%.

Ubuchule-0.1: Ukubhebhetha okuthe ngqo: 2,5%.

Apha kule mekwana 2.2 (ukuchopha) kubonakala ubuchule-6 obunepesenti encomekayo noko ekwizinga lesibini, ebikade ikwizinga elisezantsi kuzo zonke ezi mekwana sesixoxe ngazo. Xa ubani ethembisa ngokungaphindi akhubekise omnye (6), ubonakalisa ukuzimisela ekwenzeni okuhle nangokuzisola ngeso senzo, ke ngoko uthi abe nakho ukuxoleleka.

B. Ubuchule bezingxengxezo zesiduna nesikhomokazi**Isiduna:**

Iqela-1: 4.3 (24,3%); 4.2 (17,0%) no-3.2 (17,0%).

Iqela-2: 2.4 (12,1%); 1.1 (9,8%); 2.3 (7,3%) no-5 (4,9%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1: 4.3 (20,5%); 3.2 (23,0%) no-2.3 (23,0%).

Iqela-2: 0.1 (5,1%); 4.2 (5,1%); 6 (7,7%) no-7 (5,1%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Ubuchule-4.3 no-3.2 bobona busetyenziswe kakhulu kwisiduna nakwisikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ezi zingxengxezo zibini zezona zibalulekileyo.

- b. Ubuchule-2.4; 1.1 no-5 bobona busetyenziswe kakhulu ngokwezinga lesibini kwisiduna nangona kwisikhomokazi busetyenziswe kakubi. Ezi ntlobo zontathu zobuchule ziyathandwa sisiduna kodwa azihoyekanga kwisikhomokazi.
- c. Ubuchule-2.3 bobona busetyenziswe kakhulu sisikhomokazi nangona busetyenziswe ngokwezinga lesibini kwisiduna. Ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile, bubuchule obuthandwayo sisikhomokazi ngaphezulu kwesiduna kule mekwana.
- d. Ubuchule-4.2 bobona busetyenziswe kakhulu kwisiduna nangona kwisikhomokazi bukwizinga lesibini. Ukunikezela uxolo bobona buchule buthandwayo nobuthenjiweyo sisiduna kunaxa kuthalekiswa nesikhomokazi.
- e. Ubuchule-0.1; 6 no-7 bobona busetyenziswe ngokwezinga lesibini kwisikhomokazi kodwa kwisiduna busetyenziswe kakubi. Ezi ntlobo zontathu zobuchule zithenjiwe sisikhomokazi, kunesiduna kule mekwana. Kule mekwana (ukuchopha) kuphela isiduna esingxengxeze ngaphezulu (51,2%) kunesikhomokazi (48,8%) xa sesibala inani lilonke. Oku kuthetha ukuba nangona isiduna sibonakalise ingxaki kule mekwana sesona sibonakalise ukuchubeka kunesikhomokazi.

Imekwana- 2.3 (Ukufola)

Itafile-13:

Ubuchule	Inani	Pesenti	Isiduna		Isikhomokazi	
			Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
0.1	1	1,5	-	-	1	3,1
0.2	-	-	-	-	-	-
0.3	-	-	-	-	-	-
0.4	-	-	-	-	-	-
0.5	1	1,5	1	3,0	-	-
1.1	5	7,7	3	9,0	2	6,2
1.2	-	-	-	-	-	-
1.3	-	-	-	-	-	-
2.1	-	-	-	-	-	-
2.2	-	-	-	-	-	-
2.3	4	6,1	-	-	4	12,5
2.4	6	9,2	4	12,1	2	6,2
2.5	-	-	-	-	-	-
2.6	1	1,5	1	3,0	-	-
3.1	-	-	-	-	-	-
3.2	15	23,0	7	21,1	8	25
4.1	1	1,5	-	-	1	3,1
4.2	7	10,8	5	15,1	2	6,2
4.3	19	29,2	9	27,2	10	31,2
5.	2	3,0	2	6,0	-	-
6.	-	-	-	-	-	-
7.	3	4,7	1	3,0	2	6,2
Inani lilonke	65		33	50,8	32	49,2

A. Inani lilonke lobuchule bezingxengxezo kule mekwana ingentla:

Kucacile kwakhona ukuba kule tafile ingentla kukho ezi ntlobo zobuchule bokungxengxeza zisetyenziswe kakhulu, ingakumbi ezi zithe ngqo ekwenzeni izingxengxezo, umzekelo ubuchule-4.3 (ukucela ukluxolelwa) onama-29,2%. Ezinye izingxengxezo zisetyenziswe kakubi, umzekelo ubuchule-0.1 (Ukwala okuthe ngqo ukungxengxeza) one-1,5%. Ezi ntlobo zobuchule bokungxengxeza zihlelwe ngokwenani eliphezulu ukuya kuma ezantsi, ukuqala kwiqela-1 ukuya kuma kwiqela-3, ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-4.3: Ukucela ukuxolelwa: 29,2%.

Ubuchule-3.2: Ukunika isizathu esicacileyo: 23,0%.

Iqela-2:

Ubuchule-4.2: Ukunikezela uxolo: 10,8%.

Ubuchule-2.4: Ukuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto: 9,2%.

Ubuchule-1.1: Ukunciphisa izinga lesikhubekiso: 7,7%.

Ubuchule-2.3: Ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile: 6,1%.

Iqela-3:

Ubuchule-7: Ukuzinikela ekulungiseni undonakele: 4,7%.

Ubuchule-5: Ukuvakalisa inkathalo ngalo uthetha naye: 3,0%.

Zicacile ezi ntlobo zobuchule zisetyenziswe kakhulu ngentla apha kumaqela-1 no-2 ukuba ikwa zeziya zisetyenziswe kwiimekwana ezigqithileyo.

B. Ubuchule bezingxengxezo zesiduna nesikhomokazi:**Isiduna:**

Iqela-1: 4.3 (27,2%) no-3.2 (21,1%).

Iqela-2: 2.4 (12,1%); 1.1 (9,0%); 5 (6,0%) no-4.2 (15,1%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1: 4.3 (31,2%) no-3.2 (25%).

Iqela-2: 2.3 (12,5%); 1.1 (6,2%); 4.2 (6,2%) no-7 (6,2%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Ubuchule-4.3 no-3.2 bobona busetyenziswe kakhulu kwisiduna nakwisikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ukucela ukuxolelwa nokunika isizathu esicacileyo ngesenzo, zezona ntlobo zobuchule zithenjweyo kule mekwana, kwisiduna nakwisikhomokazi.
- b. Ubuchule-2.4; 4.2 no-1.1 bobona busetyenziswe ngokwenqananaba lesibini kwisiduna nakwisikhomokazi. Ukuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto (2.4) ; ukunikezela uxolo nokunciphisa isikhubekiso, zizingxengxezo ezibalulekileyo nezithandwayo kule mekwana kwisikhomokazi nakwisiduna ngokulinganayo.

- c. Ubuchule-5 bobona buchule busetyenziswe ngokwezinga lesibini kwisiduna kodwa busetyenziswe kakubi kwisikhomokazi. Ubuchule bokukhathalela lo uthetha naye (5) buyathanda ukusetyenziswa sisiduna xa kuthelekiswa nesikhomokazi.
- d. Ubuchule-2.3 no-7 busetyenziswe ngokwezinga lesibini kwisikhomokazi nangona busetyenziswe kakubi kwisiduna. Ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile (2.3) nokuzimisela ekulungiseni umonakalo (7) kuyathanda ukusetyenziswa sisikhomokazi kunesiduna kule mekwana. Ekugqibeleni kuphela kule mekwana (ukufola) isiduna isesona singxengxeze kakhulu (50,8%) kunesikhomokazi (49,2%) xa sesibala inani lilonke lezingxengxezo zale mekwana (ukuthetha). Oku kuthetha ukuba isiduna sibonakalise ukuchubeka kule mekwana kunesikhomokazi.

Imeko-3 (Ukuthetha)

Imekwana-3.1 (Ukuthuka)

Itafile-14:

Ubuchule	Inani	Pesenti	Isiduna		Isikhomokazi	
			Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
0.1	1	1,4	1	3,1	-	-
0.2	-	-	-	-	-	-
0.3	-	-	-	-	-	-
0.4	-	-	-	-	-	-
0.5	1	1,4	-	-	1	2,9
1.1	2	3,0	1	3,1	1	2,9
1.2	-	-	-	-	-	-
1.3	-	-	-	-	-	-
2.1	-	-	-	-	-	-
2.2	-	-	-	-	-	-
2.3	12	18,0	7	21,9	5	14,2
2.4	2	3,0	1	3,1	1	2,9
2.5	-	-	-	-	-	-
2.6	1	1,4	-	-	1	2,9
3.1	-	-	-	-	-	-
3.2	11	16,4	4	12,5	7	20
4.1	-	-	-	-	-	-
4.2	12	18,0	9	28,1	3	8,5
4.3	19	28,3	6	18,8	13	37,1
5.	3	4,4	2	6,2	1	2,9
6.	3	4,4	1	3,1	2	5,8
7.	-	-	-	-	-	-
Inani lilonke	67		32	47,8	35	52,2

A. Inani lilonke lobuchule bezingxengxezo kule mekwana ingentla:

Nalapha kule tafile ingentla kucacile ukuba izingxengxezo ezininzi zisetyenziswe kakhulu, ingakumbi ezi zithe ngqo ekwenzeni isingxengxezo. Ezinye zisetyenziswe kakubi, umzekelo ubuchule-0.5 (ukuhlasela lowo ukhalazayo) one-1,4% kuphela. Ekugqibeleni ezinye zithe azasetyenziswa konke, zonke ezi zithe zakrwelwa umgca ngezantsi. Ezi ntlobo zobuchule bokungxengxeza zihlelwe ngokwenani eliphezulu ukuya kuma ezantsi, ukuqala kwiqela-1 ukuya kuma kwiqela-3, ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-4.3: Ukucela ukuxolelwa: 28,3%.

Iqela 2:

Ubuchule-4.2: Ukunikezela uxolo: 18,0%.

Ubuchule-2.3: Ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile: 18,0%.

Ubuchule-3.2: Ingcaciso ecacileyo: 16,4%.

Iqela-3:

Ubuchule-1.1: Ukunciphisa isikhubekiso: 3,0%.

Ubuchule-2.4: Ukuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto: 3,0%.

Ubuchule-5: Ukuvakalisa inkathalo ngalo uthetha naye: 4,4%.

Ubuchule-6: Ukuthembisa ukungaphinde ukhubekise omnye: 4,4%.

Zicacile ezi ntlobo zokungxengxeza zisetyenziswe kakhulu ngentla apha kwiqela-1 nakwiqela-2 ukuba ikwa zeziya zisetyenziswe kwiimekwana ezigqithileyo, nezizathu zoko ziyafana.

B. Ubuchule bezingxengxezo zesiduna nesikhomokazi

Isiduna:

Iqela-1: 4.2 (28,1%) no-2.3 (21,9%).

Iqela-2: 4.3 (18,8%); 3.2 (12,5%) no-5 (6,2%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela 1: 4.3 (37,1%) no-3.2 (20%).

Iqela 2: 2.3 (14,2%); 4.2 (8,5%) no-6 (5,8%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Ubuchule-4.2 no-2.3 bobona busetyenziswe kakhulu kwisiduna kodwa kwisikhomokazi busetyenziswe ngokwenqanaba lesibini (iqela-2). Oku kuthetha ukuba ubuchule bokunikezela uxolo (4.2) nokuvakalisa ukusilela ngesakhono esithile (2.3) bobona buchule buthandwayo kwisiduna kunesikhomokazi.
- b. Ubuchule-4.3 no-3.2 bobona busetyenziswe kakhulu kwisikhomokazi nangona kwisiduna busetyenziswe ngokwenqanaba lesibini. Ukucela ukuxolelwa (4.3) nokunika isizathu esicacileyo (3.2) bobona buchule buthandwayo kwisikhomokazi kunesiduna kule mekwana (ukuthuka).
- c. Ubuchule-5 busetyenziswe ngokwenqanaba lesibini kwisiduna kodwa busetyenziswe kakubi kwisikhomokazi. Ubuchule bokuvakalisa inkathalo ngalo uthetha naye, bobona buthandwayo kwisiduna kunesikhomokazi.
- d. Ubuchule-6 busetyenziswe ngokwenqanaba lesibini kwisikhomokazi nangona busetyenziswe kakubi kwisiduna. Ubuchule bokuthembisa ukungaphindi ukhubekise omnye, bobona buthandwayo sisikhomokazi kunesiduna. Ekugqibeleni kuphela kule mekwana isikhomokazi sesona singxengxeze kakhulu (52,2%) kunesiduna (47,8%) xa sesibala inani lilonke. Oku kuthetha ukuba isikhomokazi, nangona sinengxaki kule mekwana, kodwa sesona sibonakalise ukuchubeka kunesiduna.

Imekwana-3.2 (Imfono-mfono)

Itafile-15:

Ubuchule	Inani	Pesenti	Isiduna		Isikhomokazi	
			Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
0.1	-	-	-	-	--	-
0.2	-	-	-	-	-	-
0.3	-	-	-	-	-	-
0.4	1	1,8	-	-	1	3,8
0.5	1	1,8	-	-	1	3,8
1.1	7	12,2	4	13,3	3	11,1
1.2	-	-	-	-	-	-
1.3	-	-	-	-	-	-
2.1	1	1,8	1	3,3	-	-
2.2	2	3,5	-	-	2	7,4
2.3	3	5,2	1	3,3	2	7,4
2.4	2	3,5	1	3,3	1	3,8
2.5	-	-	-	-	-	-
2.6	-	-	-	-	-	-
3.1	-	-	-	-	-	-
3.2	14	24,5	7	23,3	7	26,0
4.1	-	-	-	-	-	-
4.2	10	17,5	8	26,7	2	7,4
4.3	12	21,0	5	16,7	7	26,0
5.	1	1,8	1	3,3	-	-
6.	3	5,2	2	6,7	1	3,8
7.	-	-	-	-	-	-
Inani lilonke	57		30	52,7	27	47,3

A. Inani lilonke lobuchule bezingxengxezo kule mekwana ingentla:

Kucacile nalapha kule tafile ingentla ukuba izingxengxezo ezininzi zisetyenziswe kakhulu, ingakumbi ezo zithe ngqo ekwenzeni izingxengxezo, umzekelo ubuchule-4.2 (ukunikezela uxolo) onama-26,7%. Ezinye zisetyenziswe kakubi, ingakumbi ezi ziphela nje ku-1,8%, umzekelo ubuchule-2.1 (ukuvakalisa udano ngesenzo) one-1,8%. Zonke ezi zikrwelelwe umgcana ecaleni kwazo azisetyenziswanga konke. Iintlobo zobuchule bokungxengxeza zihlelwa ngokwenani eliphezulu ukuya kuma ezantsi, ukuqala kwiqela-1 ukuya kuma kwiqela 3, ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-3.2: Ukunika isizathu esicacileyo: 24,5%.

Ubuchule-4.3: Ukucela ukuxolelwa: 21,0%.

Iqela-2:

Ubuchule-4.2: Ukunikezela uxolo: 17,5%.

Ubuchule-1.1: Ukunciphisa izinga lesikhubekiso: 12,2%.

Ubuchule-2.3: Ukuvakalisa ukusilela kiwisakhono esithile: 5,2%.

Ubuchule-6: Ukuvakalisa ukuzibophelela ukungaphinde wone: 5,2%.

Iqela-3:

Ubuchule-2.2: Ukwamkela isikhubekiso eso ngokuthe gcaa: 3,5%.

Ubuchule-2.4: Ukuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto: 3,5%.

Zikwacacile ezi ntlobo zokungxengxeza zisetyenziswe kakhulu ngentla, ukusuka kwiqela-1 ukuya kuma kwiqela-2, ukuba ikwa zeziyaa zisetyenziswe kwiimekwana ezigqithileyo.

B. Ubuchule bezingxengxezo zesiduna nesikhomokazi**Isiduna:**

Iqela-1: 4.2 (26,7%) no-3.2 (23,3%).

Iqela-2: 4.3 (16,7%); 1.1 (13,3%) no-6 (6,7%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1: 4.3 (26,0%) no-3.2 (26,0%).

Iqela-2: 1.1 (11,1%); 2.2 (7,4%); 2.3 (7,4%) no-4.2 (7,4%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Ubuchule-3.2 bobona busetyenziswe kakhulu kwisiduna nakwisikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ubuchule bokucacisa unobangela wesikhubekiso (3.2) buyathandwa sisiduna nesikhomokazi kule mekwana (imfono-mfono).
- b. Ubuchule-4.3 bobona busetyenziswe kakhulu kwisikhomokazi nangona busetyenziswe ngokwenqanaba lesibini kwisiduna. Ukucela ukuxolelwa bobona buchule bokungxengxeza buthandwayo sisikhomokazi kunesiduna.

- c. Ubuchule-4.2 bobona busetyenziswe kakhulu kwisiduna kodwa busetyenziswe ngokwenqanaba lesibini kwisikhomokazi. Ukunikezela uxolo bubuchule bokungxengxeza obuthandwayo sisiduna kunesikhomokazi.
- d. Ubuchule-1.1 busetyenziswe ngokwenqanaba lesibini kwisikhomokazi nesiduna. Ubuchule bokunciphisa izinga lesikhubekiso buyathandwa ukusetyenziswa ngokulinganayo kwisiduna nesikhomokazi.
- e. Ubuchule-2.2 no-2.3 bobona busetyenziswe ngokwenqanaba lesibini kwisikhomokazi nangona busetyenziswe kakubi kwisiduna. Ubuchule bokuvakalisa ukwamkela isikhubekiso ngokucacileyo (2.2) nokuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile (2.3) buyathandwa sisikhomokazi kunesiduna kule mekwana. Kodwa kuphela isiduna isesona singxengxeza kakhulu (52,7%) kunesikhomokazi (47,3%). Oku kuthetha ukuba nangona isiduna sibonakala sinengxaki kule mekwana, kodwa sesona sichubekileyo, kuba ngokungxengxeza kakhulu niye nide nivane ngentetho.

Imekwana-3.3 (Ingxolo)

Itafile-16:

Ubuchule	Isiduna		Isikhomokazi	
	Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
0.1	1	1,7	-	-
0.2	-	-	-	-
0.3	-	-	-	-
0.4	-	-	-	-
0.5	1	1,7	1	3,3
1.1	3	4,9	2	6,7
1.2	-	-	-	-
1.3	-	-	-	-
2.1	-	-	-	-
2.2	-	-	-	-
2.3	11	17,8	5	16,7
2.4	1	1,7	1	3,3
2.5	-	-	-	-
2.6	-	-	-	-
3.1	-	-	-	-
3.2	8	13,0	3	10
4.1	-	-	-	-
4.2	10	16,1	5	16,7
4.3	16	25,9	9	30
5.	3	4,9	1	3,3
6.	6	9,7	3	10
7.	2	3,2	-	-
Inani lilonke	62		30	48,3

A. Inani lilonke lobuchule bezingxengxezo kule mekwana ingentla:

Kucacile kwakhona kule tafile ingentla ukuba ubuchule bokungxengxeza busetyenziswe kakhulu, ingakumbi obu buthe ngqo ekwenzeni izingxengxezo njengokucela ukuxolelwa (4.3) obunama-25,9%. Obunye busetyenziswe kakubi, njengobuchule bokuzinikela ukulungisa umonakalo (7) one-3,2%. Ezinye khange zisetyenziswe konke, zonke ezi zikrwelelwe umgcana ecaleni kwazo. Ezi ntlobo ziye zihlelwe ngokobuchule bokungxengxeza ngokwepesenti ephezulu ukuya kuma ezantsi, ukuqala kwiqela-1 ukuya kuma kwiqela-3, ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-4.3: Ukucela ukuxolelwa: 25,9%.

Iqela-2:

Ubuchule-2.3: Ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile: 17,8%.

Ubuchule-4.2: Ukunikezela uxolo: 16,1%.

Ubuchule-3.2: Ukunika isizathu esicacileyo ngesenzo: 13,0%.

Ubuchule-6: Ukuthembisa ukungaphindi ukhubekise omnye: 9,7%.

Iqela-3:

Ubuchule-1.1: Ukunciphisa isikhubekiso: 4,9%.

Ubuchule-5: Ukuvakalisa inkathalo ngalo uthetha naye: 4,9%.

Ubuchule-7: Ukuzinikela ngokulungisa umonakalo: 13,0%.

Zicacile ezi ntlobo zobuchule bokungxengxeza zingentla apha ingakumbi ezi zisetyenziswe kakhulu kwiqela-1 ukuya kuma kwiqela-2, ikwa zeziya zisetyenziswe kwiimekwana ezigqithileyo.

B. Ubuchule bezingxengxezo zesiduna nesikhomokazi**Isiduna:**

Iqela-1: 4.3 (30%); 4.2 (16,7% no-2.3 (16,7%).

Iqela-2: 3.2 (10%); 6 (10%) no-1.1 (6,7%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1: 4.3 (21,9%); 4.2 (15,7%); 3.2 (15,7%) no-2.3 (18,8%).

Iqela-2: 6 (9,3%); 7 (6,2%) no-5 (6,2%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Ubuchule-4.3; 4.2 no-2.3 bobona busetyenziswe kakhulu kwisiduna nakwisikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ubuchule bokucela ukuxolelwa (4.3) ; ukunikezela uxolo (4.2) nokuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile (2.3) buyathandwa ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kule mekwana (ingxolo).
- b. Ubuchule-3.2 bobona busetyenziswe kakhulu kwisikhomokazi nangona busetyenziswe ngokwezinga lesibini kwisiduna. Ukunika isizathu esicacileyo ngesikhubekiso bubuchule obuthandwayo sisikhomokazi kunesiduna.
- c. Ubuchule-1.1 bobona busetyenziswe ngokwezinga lesibini kwisiduna kodwa busetyenziswe kakubi kwisikhomokazi. Ukunciphisa isikhubekiso bubuchule obuthandwayo sisiduna kunesikhomokazi.
- d. Ubuchule-6 busetyenziswe ngokwezinga lesibini kwisikhomokazi nesiduna. Ubuchule bokuthembisa ukungaphinde wone, buyathandwa sisiduna nesikhomokazi ngokulinganayo kule mekwana.
- e. Ubuchule-5 no-7 busetyenziswe ngokwezinga lesibini kwisikhomokazi kodwa busetyenziswe kakubi kwisiduna. Ukubonakalisa inkathalo ngalo uthetha naye (5) nokuthembisa ukulungisa umonakalo (7) kuyathandwa sisikhomokazi kunesiduna kule mekwana. Ekugqibeleni, kuphela isisikhomokazi esingxengxeze kakhulu (51,7%) kunesiduna (48,3%) xa sesibala inani lilonke lezingxengxezo. Kule mekwana-3.3 (ingxolo) isikhomokazi sibonakalise ukuchubeka kunesiduna.

Imeko-4 (Ixesha)

Imekwana-4.1(Ukulibala)

Itafile-17:

			Isiduna		Isikhomokazi	
Ubuchule	Inani	Pesenti	Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
0.1	1	1,4	1	3,0	-	-
0.2	-	-	-	-	-	-
0.3	-	-	-	-	-	-
0.4	1	1,4	-	-	1	3,0
0.5	-	-	-	-	-	-
1.1	2	3,0	1	3,0	1	3,0
1.2	-	-	-	-	-	-
1.3	-	-	-	-	-	-
2.1	1	1,4	-	-	1	3,0
2.2	5	7,3	4	11,8	1	3,0
2.3	4	5,9	2	5,9	2	5,9
2.4	3	4,4	1	3,0	2	5,9
2.5	-	-	-	-	-	-
2.6	-	-	-	-	-	-
3.1	-	-	-	-	-	-
3.2	16	23,5	8	23,5	8	23,5
4.1	-	-	-	-	-	-
4.2	12	17,7	6	17,7	6	17,7
4.3	15	22,0	7	20,5	8	23,5
5.	5	7,3	3	8,9	2	5,9
6.	3	4,4	1	3,0	2	5,9
7.	-	-	-	-	-	-
Inani lilonke	68		34	50	34	50

A. Inani lilonke lobuchule bezingxengxezo kule mekwana ingentla:

Kucacile kwakhona kule tafile ingentla, ubukhulu becala izingxengxezo ezisetyenzisiweyo zezi kanye zingqale ekwenzeni izingxengxezo, umzekelo ubuchule-3.2 (ukunika isizathu esivakalayo sesikhubekiso) esinama-23,5%. Ezinye zisetyenziswe kakubi, umzekelo 2.1 (Imvakalelo yangaphakathi yokwamkela isikhubekiso) one-1,4% kuphela. Zonke ezi zikrwelelwe umgcana ecaleni kwazo ziye azasetyenziswa konke. Ziye zihlelwe ezi ntlobo zobuchule bokungxengxeza ngokwepesenti ephezulu ukuya kuma ezantsi (ukuqala kwiqela-1 ukuya kuma kwiqela-3), ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-3.2: Inkcazelo ecacileyo/evakalayo: 23,5%.

Ubuchule-4.3: Ukucela ukuxolelwa: 22,0%.

Ubuchule-4.2: Ukunikezela uxolo: 17,7%.

Iqela-2:

Ubuchule-2.2: Ukwamkela isikhubekiso ngokuthe gcaa: 7,3%.

Ubuchule-5: Ukuvakalisa inkathalo ngalo uthetha naye: 7,3%.

Ubuchule-2.3: Ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile: 5,9%.

Iqela-3:

Ubuchule-2.4: Ukuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto: 4,4%.

Ubuchule-6: Isithembiso sokungaphinde ukhubekise omnye: 4,4%.

Ubuchule-1.1: Ukunciphisa isikhubekiso: 3,0%.

Apha kule mekwana (ukulibala) sibona ubuchule bokungxengxeza u-5 (ukuvakalisa inkathalo ngalo uthetha naye) enyukela phezulu ngokwepesenti, ekwiqela-2 (5,9%). Oku kuthetha ukuba nabo obu buchule bunegalelo elikhulu kunxibelelwano olululo kuba lubonakalisa inkathalo ngalo uthetha naye, kuba nitsho nivane. Ezinye iintlobo zobuchule bokungxengxeza ezilapha kwiqela-1 no-2 ikwa zeziyaa zisetyenziswe kwiimekwana ezigqithileyo.

B. Ubuchule bezingxengxezo zesiduna nesikhomokazi**Isiduna:**

Iqela-1: 3.2 (23,5%) no-4.3 (20,5%).

Iqela-2: 4.2 (17,7%); 2.2 (11,8%); 2.3 (5,9%) no-5 (8,9%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1: 3.2 (23,5%) no-4.3 (23,5%).

Iqela-2: 4.2 (17,7%); 2.3 (5,9%); 2.4 (5,9%); 5 (5,9%) no-6 (5,9%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Ubuchule-3.2 no-4.3 bobona busetyenziswe kakhulu ngokulinganayo kwisiduna nesikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ubuchule bokucela ukuxolelwa (4.3) nokunika

inkcazelo evakalayo ngesikhubekiso (3.2) buyathandwa sisiduna nesikhomokazi kule mekwana (ukulibala).

- b. Ubuchule-4.2; 2.3 no-5 bobona busetyenziswe ngokwenqanaba lesibini kwisiduna nesikhomokazi. Ukunikezela uxolo (4.2) ; ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile (2.3) nokuvakalisa inkathalo ngalo uthetha naye (5) kuthandwa ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi.
- c. Ubuchule-2.2 busetyenziswe ngokwenqanaba lesibini kwisiduna kodwa busetyenziswe kakubi kwisikhomokazi. Ukwamkela isikhubekiso ngokucacileyo bubuchule bokungxengxeza obuthandwayo sisiduna kunesikhomokazi kule mekwana.
- d. Ubuchule-2.4 no-6 busetyenziswe ngokwenqanaba lesibini kwisikhomokazi kodwa busetyenziswe kakubi kwisiduna. Ukuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto (2.4) nokuthembisa ukungaphindi ukhubekise omnye (6) bubuchule bokungxengxeza obuthandwayo sisikhomokazi xa sithelekisa nesiduna kule mekwana.

Ekugqibeleni kucacile ukuba isiduna (50%) nesikhomokazi (50%) ziyalingana ngokungxengxeza kule mekwana (ukulibala) xa sesibala inani lilonke. Oku kuthetha ukuba isiduna nesikhomokazi ziyalingana ngokubonakalisa ukuchubeka kule mekwana.

Imekwana-4.2 (Umsebenzi obhalwa kwigumbi lokufundela)

Itafile-18:

Ubuchule	Inani	Pesenti	Isiduna		Isikhomokazi	
			Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
0.1	1	1,4	-	-	1	2,9
0.2	-	-	-	-	-	-
0.3	-	-	-	-	-	-
0.4	-	-	-	-	-	-
0.5	-	-	-	-	-	-
1.1	3	4,4	1	3,1	2	5,8
1.2	-	-	-	-	-	-
1.3	-	-	-	-	-	-
2.1	-	-	-	-	-	-
2.2	11	16,4	5	15,7	6	17,1
2.3	3	4,4	2	6,2	1	2,9
2.4	1	1,4	1	3,1	-	-
2.5	-	-	-	-	-	-
2.6	2	3,0	1	3,1	1	2,9
3.1	-	-	-	-	-	-
3.2	13	19,4	6	18,8	7	20
4.1	1	1,4	1	3,1	-	-
4.2	12	18,0	6	18,8	6	17,1
4.3	14	20,9	6	18,8	8	22,9
5.	2	3,0	2	6,2	-	-
6.	2	3,0	-	-	2	5,8
7.	2	3,0	1	3,1	1	2,9
Inani lilonke	67		32	47,8	35	52,2

A. Inani lilonke lobuchule bezingxengxezo kule mekwana ingentla:

Kucacile nakule itafile ingentla ukuba bukhona ubuchule bezingxengxezo obusetyenziswe kakhulu, ingakumbi ezi zithe ngqo ekwenzeni izingxengxezo, njengezi: ukucela ukuxolelwa (4.3); ukunika isizathu esivakalayo (3.2); ukunikezela uxolo (4.2) nokwamkela ngokupheleleyo isityholo (2.2). Ezinye izingxengxezo zisetyenziswe kakubi, ingakumbi ezi zinepesenti esezantsi (ukuqala ku-4,4 ukuya kuma ku-1,4%), umzekelo ubuchule bokuvakalisa ukusilela ekucaciseni okuthile (2.4) one-1,4%. Ezinye ziye azasetyenziswa konke, zonke ezi zikrwelelwe umgcana ecaleni kwazo, umzekelo ubuchule 2.1 (imvakalelo yangaphakathi yokwamkela isikhubekiso). Ziye zihlelwe ngokwepesenti ephezulu ukuya kuma ezantsi (ukuqala kwiqela-1 ukuya kuma kwiqela-3), ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-4.3: Ukucela ukuxolelwa: 20,9%.

Ubuchule-3.2: Inkcazelo okanye isizathu esicacileyo sesikhubekiso: 19,4%.

Iqela-2:

Ubuchule-4.2: Ukunikezela uxolo: 18,0%.

Ubuchule-2.2: Ukwamkela ngokuthe gcaa isikhubekiso: 16,4%.

Iqela-3:

Ubuchule-1.1: Ukunciphisa isikhubekiso: 4,4%.

Ubuchule-2.3: Ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile: 4,4%.

Zonke ezi zingxengxezo zisetyenziswe kakhulu kwiqela-1 ukuya kuma kwiqela-2, ziyafana neziya zisetyenziswe kwiimekwana ezigqithileyo.

B. Ubuchule bezingxengxezo zesiduna nesikhomokazi**Isiduna:**

Iqela-1: 4.2 (18,8%); 4.3 (18,8%) no-3.2 (18,8%).

Iqela-2: 2.2 (15,7%); 2.3 (6,2%) no-5 (6,2%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1: 4.3 (22,9%) no-3.2 (20%).

Iqela-2: 4.2 (17,1%); 2.2 (17,1%); 1.1 (5,8%) no-6 (5,8%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule bokungxengxeza obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Ubuchule-4.3 no-3.2 bobona busetyenziswe kakhulu kwisiduna nesikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ukucela ukuxolelwa nokunika isizathu esivakalayo ngesikhubekiso, bobona buchule bokungxengxeza buthandwayo sisiduna nesikhomokazi kule mekwana.
- b. Ubuchule-4.2 bobona busetyenziswe kakhulu kwisiduna ukanti kwisikhomokazi busetyenziswe ngokwezinga lesibini. Ukunikezela uxolo bobona buchule buthanda ukusetyenziswa sisiduna kunesikhomokazi.

- c. Ubuchule-1.1 bobona busetyenziswe ngokwezinga lesibini kwisiduna nesikhomokazi. Ubuchule bokunciphisa isikhubekiso (1.1) buthandwa ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi.
- d. Ubuchule-2.3 no-5 bobona busetyenziswe ngokwezinga lesibini kwisiduna ukanti busetyenziswe kakubi kwisikhomokazi. Ubuchule bokuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile nokubonakalisa inkathalo ngalo uthetha naye buyathandwa sisiduna kunesikhomokazi.
- e. Ubuchule-2.2 no-6 bobona busetyenziswe ngokwezinga lesibini kwisikhomokazi ukanti kwisiduna busetyenziswe kakubi. Ubuchule bokwamkela isikhubekiso nokuthembisa ukungaphindi ukhubekise omnye buyathandwa sisikhomokazi kunesiduna. Kodwa kuphela isikhomokazi sinezingxengxezo ezininzi (52,2%) kunesiduna (47,8%) ngokwenani lilonke kule mekwana. Isikhomokazi sesona sibonakalise ukuchubeka kunesiduna kule mekwana.

Imekwana-4.3 (Ukufika kade)

Itafile-19:

Ubuchule	Isiduna		Isikhomokazi	
	Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
0.1	-	-	-	-
0.2	-	-	-	-
0.3	-	-	-	-
0.4	-	-	-	-
0.5	-	-	-	-
1.1	-	-	-	-
1.2	-	-	-	-
1.3	-	-	-	-
2.1	-	-	-	-
2.2	-	-	-	-
2.3	4	8,4	2	6,9
2.4	1	1,7	-	-
2.5	-	-	-	-
2.6	-	-	-	-
3.1	-	-	-	-
3.2	15	25,4	10	34,4
4.1	3	5,0	2	6,9
4.2	15	25,4	8	27,5
4.3	16	27,1	6	20,7
5.	-	-	-	-
6.	4	8,4	1	3,4
7.	1	1,7	-	-
Inani lilonke	59		29	49,1

A. Inani lilonke lobuchule bezingxengxezo kule mekwana ingentla:

Kucacile mhlophe ukuba uninzi lobuchule lwezingxengxezo ezili-14 azisetyenziswanga konke, kusetyenziswe ezisi-8 kuphela. Kwezi zisibhozo zisetyenzisiweyo, ezisetyenziswe kakhulu zezo zithe ngqo ekwenzeni isingxengxezo, umzekekelo ubuchule-4.3 (ukucela ukuxolelwa oneepesenti ezingama-27,1. Ezinye zisetyenziswe kakubi, umzekelo ubuchule 7 (ukunikezela ngokulungisa undonakele ngeso senzo) one-1,7%. Ezi ntlobo zobuchule bokungxengxeza zihlelwa ngokwepesenti ephezulu ukuya kuma ezantsi (ukuqala kwiqela-1 ukuya kuma kwiqela-3, ngolu hlobo:

Iqela 1:

Ubuchule-4.3: Ukucela ukuxolelwa: 27,1%.

Ubuchule-3.2: Ukunika isizathu esicacileyo: 25,4%.

Ubuchule-4.2: Ukunikezela uxolo: 25,4%.

Iqela-2:

Ubuchule-2.3: Ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile: 8,4%.

Ubuchule-6: Ukuzibophelela ngokungaphinde ukhubekise omnye: 8,4%.

Ubuchule-4.1: Ukuvakalisa ukuzisola ngesenzo: 5,0%.

Kucacile kolu hlelo lungentla ukuba kukho ubuchule obunyukele phezulu ngokwepesenti obukwiqela-2, u-4.1 (ukuvakalisa ukuzisola ngesikhubekiso eso) oneepesenti ezi-5, 0.

Oku kuthetha ukuba nabo obu buchule bunegalelo elikhulu kunxibelelwano olululo kuba lubonakalisa uvelwano nokuzisola ngeso senzo sigwenxa athe ubani wasenza.

B. Ubuchule bezingxengxezo zesiduna nesikhomokazi

Isiduna:

Iqela-1: 4.3 (20,7); 4.2 (27,5%) no-3.2 (34,4%).

Iqela-2: 2.3 (6,9%) no-4.1 (6,9%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1: 4.3 (33,3%); 4.2 (23,3%) no-3.2 (16,7%).

Iqela-2: 2.3 (6,7%) no-6 (10%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Ubuchule-4.3; 4.2 no-3.2 bobona busetyenziswe kakhulu kwisiduna nakwisikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ukucela ukuxolelwa, ukunikezela uxolo nokunika isizathu esivakalayo ngesenzo, bobona buchule buthandwayo sisiduna nesikhomokazi.
- b. Ubuchule-2.3 bobona buchule bokungxengxeza busetyenziswe ngokwezinga lesibini kwisiduna nesikhomokazi. Ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile, bubuchule obuthandwayo sisiduna nesikhomokazi kule mekwana.
- c. Ubuchule-4.1 busetyenziswe ngokwezinga lesibini kwisiduna kodwa busetyenziswe kakubi kwisikhomokazi. Ubuchule bokuvakalisa ukuzisola ngesenzo eso, buyathandwa sisiduna kunesikhomokazi.
- d. Ubuchule-6 busetyenziswe ngokwezinga lesibini kwisikhomokazi nangona busetyenziswe kakubi kwisiduna. Ubuchule bokuthembisa ngokungaphindi ukhubekise omnye buyathandwa sisikhomokazi kunesiduna. Ekugqibeleni kuphela isikhomokazi singxengxeza kakhulu (50,9%) kunesiduna (49,1%). Isikhomokazi sesona sibonakalisa ukuchubeka kule mekwana kunesiduna.

Imeko-5 (limpahla)**Imekwana-5.1 (Imali)**

Itafile-20:

Ubuchule	Inani	Pesenti	Isiduna		Isikhomokazi	
			Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
0.1	-	-	-	-	-	-
0.2	-	-	-	-	-	-
0.3	-	-	-	-	-	-
0.4	-	-	-	-	-	-
0.5	-	-	-	-	-	-
1.1	-	-	-	-	-	-
1.2	-	-	-	-	-	-
1.3	-	-	-	-	-	-
2.1	-	-	-	-	-	-
2.2	-	-	-	-	-	-
2.3	2	3,7	2	7,4	-	-
2.4	2	3,7	-	-	-	-
2.5	-	-	-	-	-	-
2.6	-	-	-	-	-	-
3.1	-	-	-	-	-	-
3.2	19	34,5	9	33,3	10	35,8
4.1	3	5,4	2	7,4	1	3,5
4.2	4	7,2	2	7,4	2	7,1
4.3	15	27,2	6	22,2	9	32,1
5.	1	1,9	1	3,8	-	-
6.	-	-	-	-	-	-
7.	9	16,3	5	18,5	4	14,2
Inani lilonke	55		27	49,0	28	51,0

A. Inani lilonke lobuchule bezingxengxeko kule mekwana ingentla:

Kucacile nalapha kule tafile ingentla ukuba uninzi lwezingxengxeko (14) ezi zikrwelelwe umgcana ecaleni kwazo alusetyenziswanga konke, kusetyenziswe ezisibhozo kuphela. Kwezi zisibhozo ezi zithe ngqo ekwenzeni izingxengxeko zisetyenziswe kakhulu, umzekelo ubuchule-3.2 (ukunika isizathu esicacileyo) obunama-34,5%. Ezinye zisetyenziswe kakubi, umzekelo ubuchule-5 (ukubonakalisa inkathalo ngalo uthetha naye) one-1,9 pesenti kuphela. Ziye zihlelwe ngokwepesenti ephezulu ukuya kuma ezantsi (ukuqala kwiqela-1 ukuya kuma kwiqela 3), ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-3.2: Ukunika isizathu esicacileyo: 34,5%.

Ubuchule-4.3: Ukucela ukuxolelwa: 27,2%.

Iqela-2:

Ubuchule-7: Ukuzimisela ukulungisa undonakele: 16,3%.

Ubuchule-4.2: Ukunikezela uxolo: 7,2%.

Ubuchule-4.1: Ukuvakalisa ukuzisola ngeso senzo: 5,4%.

Iqela-3:

Ubuchule-2.3: Ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile: 3,75%.

Ubuchule-2.4: Ukuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto: 3,7%.

Ubuchule-5: Ukuvakalisa inkathalo ngalo uthetha naye: 1,9%.

Zonke ezi ntlobo zingentla zobuchule bezingxengxezo ezisetyenziswe kakhulu ukuqala kwiqela-1 ukuya kuma kwiqela-2, ikwa zeziyaa zisetyenziswe kwiimekwana ezigqithileyo.

B. Ubuchule bezingxengxezo zesiduna nesikhomokazi**Isiduna:**

Iqela-1: 3.2 (33,3%) no-4.3 (22,2%).

Iqela-2: 2.3 (7,4%); 4.1 (7,4%); 4.2 (7,4%) no-7 (18,5%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1 3.2 (35,8%) no-4.3 (32,1%).

Iqela-2: 4.2 (7,1%) no-7 (14,2%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Ubuchule-3.2 no-4.3 bobona busetyenziswe kakhulu kwisiduna nakwisikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ubuchule bokunika isizathu esibalulekileyo nokucela ukuxolelwa buyathandwa sisiduna nesikhomokazi.
- b. Ubuchule-4.2 no-7 busetyenziswe ngokwezinga lesibini kwisiduna nesikhomokazi. Ubuchule bokunikezela uxolo nokuzimisela ukulungisa undonakele, buyathandwa sisiduna nesikhomokazi kule mekwana (imali).

- c Ubuchule-2.3 busetyenziswe ngokwezinga lesibini kwisiduna kodwa busetyenziswe kakubi kwisikhomokazi. Ubuchule bokuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile buyathandwa ukusetyenziswa sisiduna nangona bungahoyekanga kwisikhomokazi. Kuphela ke kule mekwana, isikhomokazi singxengxeza kakhulu (51,0%) kunesiduna (49,0%) ngokwenani lilonke. Oku kuthetha ukuba isikhomokazi sibonakalisa ukuchubeka kunesiduna kule mekwana.

Imekwana-5. 2 (Iimpahla ezinxitywayo)

Itafile-21:

Ubuchule	Inani	Pesenti	Isiduna		Isikhomokazi	
			Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
0.1	-	-	-	-	-	-
0.2	-	-	-	-	-	-
0.3	-	-	-	-	-	--
0.4	-	-	-	-	-	-
0.5	-	-	-	-	-	-
1.1	-	-	-	-	-	-
1.2	-	-	-	-	-	-
1.3	-	-	-	-	-	-
2.1	1	1,4	1	2,9	-	-
2.2	-	-	-	-	-	-
2.3	7	10,4	4	11,4	3	9,3
2.4	3	4,4	2	5,8	1	3,1
2.5	-	-	-	-	-	-
2.6	7	10,4	4	11,4	3	9,3
3.1	-	-	-	-	-	-
3.2	7	10,4	4	11,4	3	9,3
4.1	6	9,0	4	11,4	2	6,2
4.2	11	18,0	5	17,1	6	18,8
4.3	14	20,9	6	17,1	8	25
5.	2	3,0	1	2,9	1	3,1
6.	-	-	-	-	-	-
7.	9	13,4	4	11,4	5	15,7
Inani lilonke	67		35	52,2	32	47,8

A. Inani lilonke lobuchule bezingxengxezo kule mekwana ingentla:

Kucacile nalapha kule mekwana ukuba iintlobo zobuchule bokungxengxeza ezininzi (ezi kukrwelwe umgcana ecaleni kwazo) ezili-13 azisetyenziswanga, kusetyenziswe i-10 kuphela. Kweli shumi lisetyenzisiweyo, ubuchule bezingxengxezo ezisetyenziswe kakhulu zezi zithe ngqo ekwenzeni izingxengxezo, umzekelo ubuchule bokucela ukuxolelwa (4.3)

onama-20,9%. Ezinye izingxengxezo azisetyenziswanga kangako, ingakumbi ezi zine pesenti esezantsi, umzekelo ubuchule bemvakalelo yangaphakathi yokwamkela isikhubekiso (2.1) one-1,4 pesenti. Ezi ntlobo zobuchule bokungxengxeza zihlelwe ngokwe pesenti ephezulu ukuya kuma kwesezantsi, ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-4.3: Ukucela ukuxolelwa: 20,9%.

Ubuchule-4.2: Ukunikezela uxolo: 18,0%.

Iqela-2:

Ubuchule-7: Ukuzimisela ukulungisa undonakele: 13,4%.

Ubuchule-2.3: Ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile: 10,4%.

Ubuchule-2.6: Ukwamkela isityholo ngokucacileyo: 10,4%.

Ubuchule-3.2: Ukunika isizathu esicacileyo: 10,45%.

Ubuchule-4.1: Ukuvakalisa ukuzisola: 9,0%.

Iqela-3:

Ubuchule-2.4: Ukuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto: 4,4%.

Ubuchule-5: Ukuvakalisa inkathalo ngalo uthetha naye: 3,0%.

Kucacile kolu hlelo lulapha ngentla ukuba kukho ubuchule obunyukele phezulu ngokwe pesenti obukwiqela-2, ukuvakalisa ukwamkela ngokucacileyo isikhubekiso (2.6), bufumene i-10,4%. Oku kuthetha ukuba xa ubani ethe wasamkela isono sakhe, ufumana amathuba amahle okuba axoleleke kule mekwana. Ezinye ezisetyenziswe kakhulu ikwa zeziyaa zisetyenziswe kwiimekwana ezigqithileyo.

B. Ubuchule bezingxengxezo zesiduna nesikhomokazi

Isiduna:

Iqela-1: 4.2 (17,1%) no-4.3 (17,1%).

Iqela-2: 2.3 (11,4%); 2.4 (5,8%); 2.6 (11,4%); 3.2 (11,4%); 4.1 (11,4%) no-7 (11,4%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1: 4.2 (18,8%); 4.3 (25%) no-7 (15,7%).

Iqela-2: 2.3 (9,3%); 2.6 (9,3%); 3.2 (9,3%) no-4.1 (6,2%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Ubuchule-4.2 no-4.3 bobona busetyenziswe kakhulu kwisiduna nesikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ubuchule bokunikezela uxolo nokucela ukuxolelwa buthandwa ngokulinganayo sisikhomokazi nesiduna.
- b. Ubuchule-2.3; 2.6; 3.2 no-4.1 bobona busetyenziswe ngokwezinga lesibini kwisiduna nesikhomokazi. Ezi ntlobo zobuchule bokungxengxeza ziyathandwa sisiduna nesikhomokazi kule mekwana (iimpahla).
- c. Ubuchule-2.4 busetyenziswe ngokwezinga lesibini kwisiduna nangona busetyenziswe kakubi kwisikhomokazi. Ubuchule bokuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto buyathandwa sisiduna kunesikhomokazi.
- d. Ubuchule-7 bobona busetyenziswe kakhulu sisikhomokazi kodwa busetyenziswe ngokwezinga lesibini kwisiduna. Ubuchule bokuzimisela ukulungisa undonakele buyathandwa sisikhomokazi kunesiduna kule mekwana. Kodwa ekugqibeleni kuphela isiduna singxengxeza kakhulu (52,2%) kunesikhomokazi (47,8%) ngokwenani lilonke. Oku kuthetha ukuba isiduna sibonakalise ukuchubeka kule mekwana kunesikhomokazi. Isiduna siyakuthanda ukubuka inenekazi elikhangeleka kakuhle ngokwesinxibo.

Imekwana-5.3 (Umsebenzi wegumbi lokufundela)

Itafile-22:

Ubuchule	Inani	Pesenti	Isiduna		Isikhomokazi	
			Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
0.1	-	-	-	-	-	-
0.2	-	-	-	-	-	-
0.3	-	-	-	-	-	-
0.4	2	3,2	1	3,8	1	3,0
0.5	-	-	-	-	-	-
1.1	1	1,7	-	-	1	3,0
1.2	-	-	-	-	-	-
1.3	-	-	-	-	-	-
2.1	-	-	-	-	-	-
2.2	1	1,7	1	3,8	-	-
2.3	3	5,0	1	3,8	2	5,9
2.4	2	3,2	1	3,8	1	3,0
2.5	-	-	-	-	-	-
2.6	-	-	-	-	-	-
3.1	-	-	-	-	-	-
3.2	15	24,5	7	26,0	8	23,5
4.1	4	6,5	2	7,4	2	5,9
4.2	8	13,1	5	18,5	3	8,9
4.3	13	21,3	3	11,1	10	29,4
5.	4	6,5	3	11,1	1	3,0
6.	3	5,0	-	-	3	8,9
7.	5	8,1	3	11,1	2	5,9
Inani lilonke	61		27	44,2	34	55,8

A. Inani lilonke lobuchule bezingxengxezo kule mekwana:

Kule tafile ingentla ubukhulu becala zininzi iintlobo zezingxengxezo ezisetyenzisiweyo. Kusetyenziswe kakhulu ezo zithe ngqo ekwenzeni isingxengxezo, umzekelo ubuchule bokunika isizathu esicacileyo ngesenzo (3.2) obunama-24,5%. Ezinye azisetyenziswanga kangako, umzekelo ubuchule bokunciphisa isikhubekiso (1.1) one-1,7% kuphela. Ezinye azisetyenziswanga kwaphela, zonke ezi zikrwelelwe umgcana ecaleni kwazo. Ezi ntlobo zobuchule bokungxengxeza ziye zihlelwe ngokwepesenti ephezulu ukuya kuma kwesezantsi, ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-3.2: Ukunika isizathu esicacileyo: 24,5%.

Ubuchule-4.3: Ukucela ukuxolelwa: 21,3%.

Iqela-2:

Ubuchule-4.2: Ukunikela uxolo: 13,1%.

Ubuchule-7: Ukuzinikezela ukulungisa undonakele: 8,1%.

Ubuchule-4.1: Ukuvakalisa ukuzisola: 6,5%.

Ubuchule-5: Ukuvakalisa inkathalo ngalo uthetha naye: 6,5%.

Ubuchule-2.3: Ukuvakalisa ukusilela ngesakhono esithile: 5,0%.

Ubuchule-6: Ukuzimisela ukungaphinde ukhubekise omnye: 5,0%.

Iqela-3:

Ubuchule-0.4: Ukutyhola omnye ngesikhubekiso: 3,2%.

Ubuchule-2.4: Ukuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto: 3,2%.

Nalapha kolu hlelo lungentla, kukho ubuchule obunyukele phezulu ngokwepesenti kuba bukwinqela-2, ukuthembisa ukungaphindi umoshe omnye (6) okune-5,0%. Kucacile ukuba ukucela uxolo ngokuzibophelela ukuba akusokuze uphinde umoshe omnye kuyathanda kwaye kunamandla kule mekwana. Ezinye iintlobo zokungxengxeza ezisetyenziswe kakhulu apha ngentla ikwa zeziya zisetyenziswe kwiimekwana ezigqithileyo.

B. Ubuchule bezingxengxezo zesiduna nesikhomokazi

Isiduna:

Iqela-1: 3.2 (26,0%) no-4.2 (18,5%).

Iqela-2: 4.1 (7,4%); 4.3 (11,1%); 5 (11,1%) no-7 (11,1%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1: 3.2 (23,5%) no-4.3 (29,4%).

Iqela-2: 2.3 (5,9%); 4.1 (7,4%); 4.2 (8,9%); 6 (8,9%) no-7 (5,9%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Ubuchule-3.2 busetyenziswe kakhulu kwisiduna nakwisikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ubuchule bokunika isizathu sesikhubekiso, buyathandwa sisiduna nesikhomokazi kule mekwana.

- b. Ubuchule-4.2 busetyenziswe kakhulu kwisiduna kodwa busetyenziswe ngokwezinga lesibini kwisikhomokazi. Ukunikezela uxolo bubuchule obuthandwayo sisiduna kunesikhomokazi kule mekwana.
- c. Ubuchule-4.3 bobona busetyenziswe kakhulu kwisikhomokazi nangona busetyenziswe ngokwezinga lesibini kwisiduna. Ubuchule bokucela ukuxolelwa buyathandwa sisikhomokazi kunesiduna.
- d. Ubuchule-4.1 no-7 busetyenziswe ngokwezinga lesibini kwisiduna nesikhomokazi. Ubuchule bokuzisola nokuzinikezela ukulungisa undonakele buthandwa ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kule mekwana.
- e. Ubuchule-5 busetyenziswe ngokwezinga lesibini kwisiduna kodwa busetyenziswe kakubi kwisikhomokazi. Ubuchule bokubonakalisa inkathalo ngalo uthetha naye buyathandwa sisiduna kunesikhomokazi kule mekwana.
- f. Ubuchule-2.3 no-6 busetyenziswe ngokwezinga lesibini kwisikhomokazi kodwa busetyenziswe kakubi kwisiduna. Ubuchule bokuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile nokuzimisela ukungaphindi umoshe omnye, buyathandwa sisikhomokazi kunesiduna kule mekwana. Ngokwenani lilonke lomyinge ekhulwini kule mekwana, isikhomokazi singxengxeze kakhulu (55,8%) kunesiduna (44,2%). Isikhomokazi sibonakalise ukuchubeka kunesiduna.

Imeko-6 (Ukukruquka)

Itafile-23:

			Isiduna		Isikhomokazi	
Ubuchule	Inani	Pesenti	Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
0.1	-	-	-	-	-	-
0.2	-	-	-	-	-	-
0.3	-	-	-	-	-	-
0.4	2	3,2	2	7,1	-	-
0.5	-	-	-	-	-	-
1.1	-	-	-	-	-	-
1.2	-	-	-	-	-	-
1.3	-	-	-	-	-	-
2.1	-	-	-	-	-	-
2.2	-	-	-	-	-	-
2.3	3	4,9	2	7,1	1	3,0
2.4	4	6,4	-	-	4	11,8
2.5	-	-	-	-	-	-
2.6	-	-	-	-	-	-
3.1	-	-	-	-	-	-
3.2	18	29,0	9	32,1	9	26,4
4.1	5	8,0	3	10,7	2	5,9
4.2	9	14,5	6	21,4	3	8,9
4.3	14	22,5	4	14,2	10	29,4
5.	2	3,2	1	3,5	1	3,0
6.	4	6,4	1	3,5	3	8,9
7.	1	1,6	-	-	1	3,0
Inani lilonke	62		28	45,1	34	54,9

A. Ubuchule bezingxengxezo kule meko ingentla:

Kucacile kule tafile ingentla ukuba, ubukhulu becala izingxengxezo zisetyenziswe kakhulu, ingakumbi ezi zithe ngqo ekwenzeni izingxengxezo, umzekelo ubuchule bokunika isizathu esicacileyo (3.2) obunama-29,0%. Obunye ubuchule bezingxengxezo abusetyenziswanga kangako, umzekelo, ubuchule bokuzinikezela ekulungiseni undonakele (7) obune-1,6% kuphela. Bonke obu buchule bukrwelelwe umgcana ecaleni, abusetyenziswanga. Ezi ntlobo zezingxengxezo ziye zihlelwe ngokushiyana kwazo ngepesenti, ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-3.2: Ukunika isizathu esicacileyo: 29,0%.

Ubuchule-4.3: Ukucela ukuxolelwa: 22,5%.

Iqela-2:

Ubuchule-4.2: Ukunikezela uxolo: 14,5%.

Ubuchule-4.1: Ukuvakalisa ukuzisola: 8,0%.

Ubuchule-2.4: Ukuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto: 6,4.%

Ubuchule-6: Ukuthembisa ukungaphindi ukhubekise omnye: 6,4%.

Iqela-3:

Ubuchule-2.3: Ukuvakalisa ukusilela ngesakhono esithile: 4,9%.

Ubuchule-0.4: Ukutyhola omnye: 3,2%.

Ubuchule-5: Ukuvakalisa inkathalo ngalo uthetha naye: 3,2%.

Zonke ezi ntlobo zobuchule bokungxengxeza zikolu hlelo lungentla zisetyenziswe kakhulu, ukuqala kwiqela-1 ukuya kuma kwiqela-2, ikwa zeziyaa zisetyenziswe kwiimekwana ezigqithileyo.

B. Ubuchule bezingxengxezo zesiduna nesikhomokazi

Isiduna:

Iqela-1: 3.2 (32,1%) no-4.2 (21,4%).

Iqela-2: 4.3 (14,2%); 4.1 (10,7%); 0.4 (7,1%) no-2.3 (7,1%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1: 4.3 (29,4%) no-3.2 (26,4%).

Iqela-2: 2.4 (11,8%); 4.2 (8,9%); 6 (8,9%) no-4.1 (5,9%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Ubuchule-3.2 bobona busetyenziswe kakhulu kwisiduna nakwisikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ubuchule bokunika isizathu esicacileyo bobona buthandwayo kwisiduna nakwisikhomokazi kule mekwana.
- b. Ubuchule-4.2 busetyenziswe kakhulu kwisiduna nangona busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisikhomokazi. Ubuchule bokunikezela uxolo buyathandwa sisiduna kunesikhomokazi, kule mekwana.

- c. Ubuchule-4.3 busetyenziswe kakhulu kwisikhomokazi nangona busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisiduna. Ubuchule bokucela ukuxolelwa buyathandwa ukusetyenziswa sisikhomokazi kunesiduna kule mekwana.
- d. Ubuchule-4.1 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisiduna nesikhomokazi. Ubuchule bokuzisola buyathanda ukusetyenziswa sisiduna nesikhomokazi ngokulinganayo kule mekwana.
- e. Ubuchule-0.4 no-2.3 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisiduna kodwa busetyenziswe kakubi kwisikhomokazi. Ubuchule bokutyhola omnye nokuvakalisa ukusilela ngesakhono esithile, buyathanda sisiduna kunesikhomokazi.
- f. Ubuchule-2.4 no-6 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisikhomokazi kodwa busetyenziswe kakubi kwisiduna. Ubuchule bokuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto nokuvakalisa isithembiso sokungaphindi ukhubekise omnye buyathandwa sisikhomokazi kunesiduna. Ngokwenani lilonke lomyinge ekhulwini, isikhomokazi singxengxeze kakhulu (54,9%) kunesiduna (45,1%). Oku kuthetha ukuba isikhomokazi sichubekile kule mekwana ukogqitha isiduna. Isikhomokazi sikhetha ukucela uxolo, kunokuphakamisa amakhwapha.

5.3.4 Ubuchule bezingxengxezo kwiimeko eziphambili zamanqanaba okungxengxeza.

Kwesi sihloko, ukusasazeka kobuchule bezingxengxezo buya kubonakaliswa kwimeko nganye yokungxengxeza: ukuphazamisa, indawo, ukuthetha, ixesha nempahla. Ezi meko ziya kubonakaliswa nganye, ngolu hlobo:

Imeko-1 (Ukuphazamisa)

Itafile-24:

Ubuchule	Inani	Pesenti	Isiduna		Isikhomokazi	
			Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
0.1	6	3,0	2	2,0	4	4,0
0.2	-	-	-	-	-	-
0.3	2	1,0	1	1,0	1	1,0
0.4	1	0,4	-	-	1	1,0
0.5	2	1,0	1	1,0	1	1,0
1.1	6	3,0	3	3,0	3	3,0
1.2	1	0,4	1	1,0	-	-
1.3	6	3,0	3	3,0	3	3,0
2.1	4	2,0	3	3,0	1	1,0
2.2	8	4,0	3	3,0	5	5,0
2.3	25	12,3	14	13,9	11	10,9
2.4	7	3,4	5	5,0	2	2,0
2.5	2	1,0	2	2,0	-	-
2.6	2	1,0	1	1,0	1	1,0
3.1	1	0,4	-	-	1	1,0
3.2	33	16,3	12	11,9	21	20,8
4.1	1	0,4	1	1,0	-	-
4.2	23	11,3	15	14,9	8	8,0
4.3	56	27,8	28	27,8	28	27,8
5.	7	3,4	3	3,0	4	4,0
6.	5	2,4	2	2,0	3	3,0
7.	4	2,0	1	1,0	3	3,0
Inani lilonke	202		101	50	101	50

A. Ubuchule bezingxengxezo kwimeko-1

Apha kule tafile ingentla kudityaniswe iimekwana ezintathu, kwafumaneka inani lilonke lobuchule bezingxengxezo bemeko ephambili. Kucacile ukuba ezinye izingxengxezo zisetyenziswe kakhulu, ingakumbi ezi zithe ngqo ekwenzeni izingxengxezo zinepesenti ephezulu, ezinjengobuchule-4.3; 4.2; 3.2 no-2.3. Obunye ubuchule bezingxengxezo abusetyenziswanga kangako, umzekelo ubuchule-4.1 (ukuvakalisa ukuzisola) one-0,4% kuphela. Sinye kuphela isingxengxezo esingasetyenziswa, ubuchule 0.2 (ukukhanyela okungathanga ngqo) sikrwelelwe umgcana ecaleni kwaso. Ezi ntlobo zobuchule bokungxengxeza zihlelwe ngokwepesenti ephezulu ukuya kuma kwesezantsi (ukuqala kwiqela-1 ukuya kuma kwiqela-3), ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-4.3: Ukucela ukuxolelwa: 27,8%.

Iqela-2:

Ubuchule-3.2: Ukunika isizathu esicacileyo: 16,3%.

Ubuchule-2.3: Ukuvakalisa ukusilela ngesakhono esithile: 12,3%.

Ubuchule-4.2: Ukunkezela uxolo: 11,3%.

Iqela-3:

Ubuchule-2.2: Ukwamkela isityholo ngokucacileyo: 4,0%.

Ubuchule-2.4: Ukuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto: 3,4%.

Nezinye, uyokuphela ezantsi ku-0,4%.

Kucacile ukuba obu buchule bezingxengxexo ezisetyenziswe kakhulu, ukusuka kwiqela-1 ukuya kuma kwiqela-2, ikwa zeziya zisetyenziswe kwiimekwana ezigqithileyo. Ke ngoko nezizathu zokuba zisetyenziswe kakhulu ziyafana.

B. Ubuchule bezingxengxexo zesiduna nesikhomokazi**Isiduna:**

Iqela-1: 4.3 (27,8%).

Iqela-2: 4.2 (14,9%); 3.2 (11,9%); 2.3 (13,9%) no-2.4 (5,0%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1: 4.3 (27,8%) no-3.2 (20,8%).

Iqela-2: 2.3 (10,9%); 4.2 (8,0%) no-2.2 (5,0%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Ubuchule-4.3 bobona busetyenziswe kakhulu kwisiduna nakwisikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ubuchule bokucela ukuxolelwa bobona buthandwayo sisiduna nesikhomokazi ngokulinganayo kule meko iphambili (ukuphazamisa).
- b. Ubuchule-3.2 busetyenziswe kakhulu kwisikhomokazi kodwa kwisiduna busetyenziswe ngokodidi lwesibini (kwiqela-2). Ubuchule bokunika isizathu esicacileyo bobona buthandwayo sisikhomokazi kunesiduna kule meko.

- c. Ubuchule-4.2 no-2.3 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisikhomokazi nesiduna. Ubuchule bokunikezela uxolo nokuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile buyathandwa sisiduna nesikhomokazi kule meko.
- d. Ubuchule-2.4 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisiduna nangona busetyenziswe kakubi kwisikhomokazi. Ubuchule bokuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto buyathanda ukusetyenziswa sisiduna kunesikhomokazi.
- e. Ubuchule-2.2 usetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisikhomokazi kodwa akasetyenziswa kangako kwisiduna. Ubuchule bokuvakalisa ukwamkela isityholo ngokucacileyo buyathandwa sisikhomokazi kunesiduna kule meko. Kodwa xa sesibala inani lonke ngokomyinge ekhulwini lwezingxengxezo kule meko ziyalingana, kwisiduna (50%) isikhomokazi (50%). Oku kuthetha ukuba isikhomokazi nesiduna ziyalingana ngokuchubeka kule meko.

Imeko-2 (Indawo)

Itafile-25:

Ubuchule	Inani	Pesenti	Isiduna		Isikhomokazi	
			Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
0.1	5	2,2	1	0,9	4	3,7
0.2	-	-	-	-	-	-
0.3	-	-	-	-	-	-
0.4	2	1,0	-	-	2	1,9
0.5	2	1,0	1	0,9	1	1,0
1.1	13	5,9	10	8,9	3	2,8
1.2	-	-	-	-	-	-
1.3	-	-	-	-	-	-
2.1	2	1,0	1	0,9	1	1,0
2.2	-	-	-	-	-	-
2.3	31	14,0	12	10,7	19	17,4
2.4	15	6,8	10	8,9	5	4,5
2.5	-	-	-	-	-	-
2.6	2	1,0	1	0,9	1	1,0
3.1	-	-	-	-	-	-
3.2	37	16,7	16	14,1	21	19,2
4.1	2	1,0	1	0,9	1	1,0
4.2	27	12,1	17	15,0	10	9,1
4.3	58	26,1	30	26,5	28	25,7
5.	10	4,5	7	6,1	3	2,8
6.	5	2,2	1	0,9	4	3,7
7.	11	5,0	5	4,4	6	5,5
Inani lilonke	222		113	51,0	109	49,0

A. Ubuchule bezingxengxezo kule meko ingentla:

Kucacile kwakhona kule tfile ingentla ukuba obunye ubuchule bokungxengxeza busetyenziswe kakhulu, ingakumbi obu buthe ngqo ekwenzeni izingxengxezo, umzekelo ubuchule-4.3 (ukucela ukuxolelwa) onama-26,1%. Ezinye zisetyenziswe kakubi, umzekelo ubuchule-2.1 (ukwamkela isityholo ngokucacileyo) one-1,0% kuphela. Zonke ezi zingxengxezo zikrwelelwe umgcana ecaleni kwazo azisetyenziswanga konke. Zithi zihlelwe ngokushiyana kwazo ngepesenti, ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-4.3: Ukucela ukuxolelwa: 26,1%.

Iqela-2:

Ubuchule-3.2: Ukunika isizathu esicacileyo: 16,7%.

Ubuchule-2.3: Ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile: 14,0%.

Ubuchule-4.2: Ukunikezela uxolo: 12,1%.

Ubuchule-2.4: Ukuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto: 6,8%.

Ubuchule-1.1: Ukunciphisa isikhupbekiso okanye isityholo: 5,9%.

Ubuchule-7: Ukuzimisela ukulungisa undonakele: 5,0%.

Iqela-3:

Ubuchule-6: Ukuzimisela ukungaphinde ukhubekise omnye: 2,2%.

Ubuchule-2.6: Ukwamkela isityholo ngokucacileyo: 1,0%.

Ubuchule-4.1: Ukuvakalisa ukuzisola: 1,0%

Kucacile nakolu hlelo lungentla ukuba ezi ntlobo zobuchule bokungxengxeza, ezisetyenziswe kakhulu ukususela kwiqela-1 ukuya kuma kwiqela-2, ikwa zeziya zisetyenziswe kwiimekwana ezigqithileyo.

B. Ubuchule bezingxengxezo zesiduna nesikhomokazi

Isiduna:

Iqela-1: 4.3 (26,5%); 4.2 (15,0%) no-3.2 (14,1%).

Iqela-2: 2.3 (10,7%); 1.1 (8,9%) no-5 (6,1%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1: 4.3 (25,7%); 3.2 (19,2%) no-2.3 (17,4%).

Iqela-2: 4.2 (9,1%) no-7 (5,5%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Ubuchule-4.3 no-3.2 bobona busetyenziswe kakhulu kwisiduna nakwisikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ubuchule bokucela ukuxolelwa nokunika isizathu esicacileyo buthandwa ngokulinganayo sisikhomokazi nesiduna kule meko.
- b. Ubuchule-4.2 busetyenziswe kakhulu kwisiduna nangona busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisikhomokazi. Ubuchule bokunikezela uxolo buyathandwa sisiduna kunesikhomokazi kule meko.
- c. Ubuchule-2.3 busetyenziswe kakhulu kwisikhomokazi nangona busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisiduna. Ubuchule bokuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile buyathandwa sisikhomokazi kunesiduna.
- d. Ubuchule-1.1 no-5 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisiduna kodwa busetyenziswe kakubi kwisikhomokazi. Ubuchule bokunciphisa isikhubekiso nokuvakalisa inkathalo ngalo uthetha naye buyathandwa sisiduna kunesikhomokazi kule meko.
- e. Ubuchule-7 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisikhomokazi kodwa busetyenziswe kakubi kwisiduna. Ubuchule bokuzimisela ukulungisa undonakele buyathandwa sisikhomokazi kunesiduna kule meko. Ekugqibeleni, kuphela isiduna sinezingxengxezo ezininzi (51,0%) kunesikhomokazi (49,0%) ngokwenani lilonke lomyinge ekhulwini, kwimeko yendawo. Oku kuthetha ukuba isiduna sibonakalise ukuchubeka kunesikhomokazi kule meko, ngokungxengxeza kakhulu.

Imeko-3 (Ukuthetha)

Itafile-26:

Ubuchule	Inani	Pesenti	Isiduna		Isikhomokazi	
			Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
0.1	2	1,0	1	1,0	1	1,0
0.2	-	-	-	-	-	-
0.3	-	-	-	-	-	-
0.4	1	0,5	-	-	1	1,0
0.5	3	1,7	1	1,0	2	2,1
1.1	12	6,4	7	7,8	5	5,0
1.2	-	-	-	-	-	-
1.3	-	-	-	-	-	-
2.1	1	0,5	1	1,0	-	-
2.2	2	1,0	-	-	2	2,1
2.3	26	14,0	13	14,1	13	13,9
2.4	5	2,7	3	3,2	2	2,1
2.5	-	-	-	-	-	-
2.6	1	0,5	-	-	1	1,0
3.1	-	-	-	-	-	-
3.2	33	17,8	14	15,2	19	20,2
4.1	-	-	-	-	-	-
4.2	32	17,2	22	24,0	10	10,7
4.3	47	25,2	20	21,8	27	28,8
5.	7	3,8	4	4,3	3	3,1
6.	12	6,4	6	6,5	6	6,3
7.	2	1,0	-	-	2	2,1
Inani lilonke	186		92	49,4	94	50,5

A. Ubuchule bezingxengxezo kule meko ingentla:

Nalapha kule tafile ingentla kucacile ukuba obunye ubuchule bokungxengxeza busetyenziswe kakhulu, ingakumbi obu buthe ngqo ekwenzeni izingxengxezo, ubuchule-4.3; 3.2; 4.2 no-2.3. Ezinye iintlobo zezingxengxezo zisetyenziswe kakubi, umzekelo ubuchule-2.1 (imvakalelo yangaphakathi yokwamkela isenzo eso) onepesenti eyi-0,5 kuphela. Zonke ezi zikrwelelwe umgcana ecaleni kwazo azisetyenziswanga, zihlelwe ngokwepesenti ephezulu ukuya kuma kwesezantsi, ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-4.3: Ukucela ukuxolelwa: 25,2%.

Iqela-2:

Ubuchule-3.2: Ukunika isizathu esicacileyo: 17,8%.

Ubuchule-4.2: Ukunikezela uxolo: 17,2%.

Ubuchule-2.3: Ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile: 14,0%.

Ubuchule-1.1: Ukunciphisa isikhubekiso: 6,4%.

Ubuchule-6: Ukuthembisa ukungaphinde umoshe omnye: 6,4%.

Iqela-3:

Ubuchule-2.4: Ukuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto: 2,7%.

Kucacile ukuba nalapha kolu hlelo lungentla, ezi ntlobo zobuchule zisetyenziswe kakhulu ukusuka kwiqela-1 ukuya kwiqela-2, ikwa zeziya zisetyenziswe kwiimekwana nakwiimeko ezigqithileyo. Akukho buchule butsha bunepesenti eninzi.

B. Ubuchule bezingxengxezo zesiduna nesikhomokazi

Isiduna:

Iqela-1: 4.2 (24,0%) no-4.3 (21,8%).

Iqela-2: 3.2 (15,2%); 2.3 (14,1%); 1.1 (7,8%) no-6 (6,5%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1: 4.3 (28,8%) no-3.2 (20,2%).

Iqela-2: 2.3 (13,9%); 1.1 (5,0%); 4.2 (10,7%) no-6 (6,3%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Ubuchule-4.3 busetyenziswe kakhulu kwisiduna nesikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ubuchule bokucela ukuxolelwa buthandwa ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kule meko.
- b. Ubuchule-4.2 bobona busetyenziswe kakhulu kwisiduna kodwa busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisikhomokazi. Ubuchule bokunikezela uxolo buyathandwa sisiduna kunesikhomokazi kule meko.
- c. Ubuchule-3.2 bobona busetyenziswe kakhulu kwisikhomokazi kodwa busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisiduna. Ubuchule bokunika isizathu

esicacileyo buyathandwa sisikhomokazi kunesiduna. Ubukhulu becala, abantu basetyhini banesiphiwo ekucaciseni izinto.

- d. Ubuchule-1.1; 2.3 no-6 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisiduna nesikhomokazi. Ubuchule bokunciphisa isikhubekiso, ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile nokuthembisa ukungaphindi umoshe omnye, buthandwa ngokulinganayo kule meko. Kodwa ekugqibeleni xa sesibala inani lilonke lomyinge ekhulwini kule meko, isikhomokazi sesona singxengxeze kakhulu (50,5%) kunesiduna (49,4%).

Imeko-4 (Ixesha)

Itafile-27:

Ubuchule	Inani	Pesenti	Isiduna		Isikhomokazi	
			Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
0.1	2	1,0	1	1,0	1	1,0
0.2	-	-	-	-	-	-
0.3	-	-	-	-	-	-
0.4	1	0,0	-	-	1	1,0
0.5	-	-	-	-	-	-
1.1	5	2,5	2	2,1	3	3,0
1.2	-	-	-	-	-	-
1.3	-	-	-	-	-	-
2.1	1	0,0	-	-	1	1,0
2.2	16	8,2	9	9,4	7	7,0
2.3	11	5,7	6	6,3	6	6,0
2.4	5	2,5	2	2,1	3	3,0
2.5	-	-	-	-	-	-
2.6	2	1,0	1	1,0	1	1,0
3.1	-	-	-	-	-	-
3.2	44	22,7	24	25,2	19	19,1
4.1	4	2,0	3	3,1	1	1,0
4.2	39	20,1	20	21,0	19	19,1
4.3	45	23,1	19	20	26	26,2
5.	7	3,7	5	5,2	2	2,0
6.	9	4,7	2	2,1	7	7,0
7.	3	1,5	1	1,0	2	2,0
Inani lilonke	194		95	49,0	99	51,0

A. Ubuchule bezingxengxezo kule meko ingentla

Kwakhona kule tafile ingentla obunye ubuchule bokungxengxeza busetyenziswe kakhulu, ingakumbi obu buthe ngqo ekwenzeni izingxengxezo, u-4.3, 3.2, 2.2 no-2.3. Ezinye zisetyenziswe kakubi, ingakumbi ezi zinepesenti esezantsi, umzekelo ubuchule-0.4

(ukutyhola omnye) one-0,0% kuphela. Zonke ezi zikrwelelwe umgcana ecaleni kwazo, azisetyenziswanga konke, zihlelwe ngokushiyana kwazo ngepesenti, ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-4.3: Ukucela ukuxolelwa: 23,1%.

Ubuchule-3.2: Ukunika isizathu esicacileyo: 22,7%.

Ubuchule-4.2: Ukunikezela uxolo: 20,1%.

Iqela-2:

Ubuchule-2.2: Ukwamkela isikhubekiso okanye isityholo: 8,2%.

Ubuchule-2.3: Ukuvakalisa ukusilela ngesakhono esithile: 5,7%.

Iqela-3:

Ubuchule-6: Ukuzimisela ukungaphinde umoshe omnye: 4,7%.

Ubuchule-5: Ukuvakalisa inkathalo ngalo uthetha naye: 3,7%.

Ubuchule-1.1: Ukunciphisa isikhubekiso: 2,5%.

Ubuchule-2.4: Ukuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto: 2,5%.

Nalapha kolu hlelo lungentla akukho buchule butsha bunyukele phezulu. Ezi ntlobo zobuchule zisetyenziswe kakhulu kwiqela-1 ukuya kuma kwiqela-2 ikwa zeziya zisetyenziswe kwiimekwana nakwiimeko ezigqithileyo.

B. Ubuchule bezingxengxeko zesiduna nesikhomokazi**Isiduna:**

Iqela-1: 3.2 (25,2%), 4.2 (21,0%) no-4.3 (20%).

Iqela-2: 2.2 (9,4%), 2.3 (6,3%) no-5 (5,2%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1: 4.3 (26,2%), 4.2 (19,1%) no-3.2 (19,1%).

Iqela-2: 2.2 (7,0%), 2.3 (6,0%) no-6 (7,0%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Ubuchule-4.3, 4.2 no-3.2 bobona busetyenziswe kakhulu kwisiduna nesikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ubuchule bokucela ukuxolelwa, ukunikezela uxolo nokunika isizathu esicacileyo, busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kule meko.
- b. Ubuchule-2.2 no-2.3 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisiduna nesikhomokazi. Ubuchule bokwamkela isityholo nokuvakalisa ukusilela ngesakhono esithile, buyathandwa sisiduna nesikhomokazi kule meko.
- c. Ubuchule-5 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisiduna kodwa busetyenziswe kakubi kwisikhomokazi. Ubuchule bokubonakalisa inkathalo ngalo uthetha naye buyathandwa sisiduna kunesikhomokazi.
- d. Ubuchule-6 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisikhomokazi nangona busetyenziswe kakubi kwisiduna. Ukuthembisa ngokungaphindi ukhubekise omnye, bubuchule obuthandwayo sisikhomokazi kule meko kunesiduna. Ekugqibeleni kuphela isikhomokazi singxengxeza kakhulu (51,0%) kunesiduna (49,0%) inani lilonke lomyinge ekhulwini kule meko. Isikhomokazi sibonakalisa ukuchubeka kunesiduna kule meko.

Imeko-5 (limpahla)

Itafile-28:

			Isiduna		Isikhomokazi	
Ubuchule	Inani	Pesenti	Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
0.1	-	-	-	-	-	-
0.2	-	-	-	-	-	-
0.3	-	-	-	-	-	-
0.4	2	1,0	1	1,1	1	1,0
0.5	-	-	-	-	-	-
1.1	1	0,5	-	-	1	1,0
1.2	-	-	-	-	-	-
1.3	-	-	-	-	-	-
2.1	1	0,5	1	1,1	-	-
2.2	1	0,5	1	1,1	-	-
2.3	12	6,5	7	7,9	5	5,3
2.4	7	3,9	3	3,3	4	4,2
2.5	-	-	-	-	-	-
2.6	7	3,9	4	4,4	3	3,1
3.1	-	-	-	-	-	-
3.2	41	22,4	20	22,4	21	22,3
4.1	13	7,1	8	9,0	5	5,3
4.2	23	12,5	12	13,4	11	11,8
4.3	42	23,0	15	16,9	27	28,8
5.	7	3,9	5	5,7	2	2,1
6.	3	1,7	-	-	3	3,1
7.	23	12,5	12	13,4	11	11,8
Inani lilonke	183		89	48,7	94	51,3

A. Ubuchule bezingxengxezo kule meko ingentla:

Kucacile kwakhona kule tafile ingentla ukuba kukho ubuchule obusetyenziswe kakhulu, ingakumbi obu buthe ngqo ekwenzeni izingxengxezo, u-4.3, 3.2, 4.2, 4.1, 7 no-2.3. Ezinye izingxengxezo zisetyenziswe kakubi, ezi kanye zinepesenti esezantsi, umzekelo ubuchule-1.1 (ukunciphisa isikhubekiso) onepesenti engu-0,5 kuphela, inani lilonke. Zonke ezi zingxengxezo zikrwelelwe umgcana ecaleni kwazo azisetyenziswanga konke. Ziyehlelwa ngokushiyana kwazo ngepesenti, ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-4.3: Ukucela ukuxolelwa: 23,0%.

Ubuchule-3.2: Ukunika isizathu esicacileyo: 22,4%.

Iqela-2:

Ubuchule-4.2: Ukunikezela uxolo: 12,5%.

Ubuchule-7: Ukulungisa undonakele: 12,5%.

Ubuchule-4.1: Ukuvakalisa ukuzisola: 7,1%.

Ubuchule-2.3: Ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile: 6,5%.

Iqela-3:

Ubuchule-2.4: Ukuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto: 3,9%.

Ubuchule-2.6: Ukwamkela isityholo ngokucacileyo: 3,9%.

Ubuchule-5: Ukuvakalisa inkathalo ngalo uthetha naye: 3,9%.

Nalapha kolu hlelo lungentla, akukho buchule butsha bunyukele phezulu ngokwepesenti. Ezi ntlobo zobuchule zisetyenziswe kakhulu, kwiqela-1 ukuya kwiqela-2, ikwa zeziya zisetyenziswe kwiimekwana nakwiimeko ezigqithileyo.

B. Ubuchule bezingxengxezo zesiduna nesikhomokazi

Isiduna:

Iqela-1: 3.2 (22,4%) no-4.3 (16,9%).

Iqela-2: 4.2 (13,4%), 7 (13,4%), 4.1 (9,0%) no-5 (5,7%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1: 4.3 (28,8%) no-3.2 (22,3%).

Iqela-2: 4.2 (11,8%), 7 (11,8%), 4.1 (5,3%) no-2.3 (5,3%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesikhomokazi nesiduna:

- a. Ubuchule-3.2 no-4.3 busetyenziswe kakhulu nangokulinganayo kwisikhomokazi nesiduna. Oku kuthetha ukuba ubuchule bokunika isizathu esicacileyo nokucela ukuxolelwa buyathandwa sisiduna nesikhomokazi kwimeko yempahla.
- b. Ubuchule-4.2, 7 no-4.1 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisiduna nesikhomokazi. Ubuchule bokunikezela uxolo, ukuzimisela ukulungisa umonakalo nokuzisola ngesenzo, buyathandwa sisikhomokazi nesiduna.

- c. Ubuchule-5 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisiduna kodwa busetyenziswe kakubi kwisikhomokazi. Ubuchule bokubonakalisa inkathalo ngalo uthetha naye, buyathandwa sisiduna kunesikhomokazi kule meko.
- d. Ubuchule-2.3 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisikhomokazi kodwa busetyenziswe kakubi kwisiduna. Ubuchule bokuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile buyathandwa sisikhomokazi kunesiduna kule meko. Ngokwenani lilonke lomyinge ekhulwini kule meko, isikhomokazi singxengxeze kakhulu (51,3%) kunesiduna (48,7%). Isikhomokazi sibonakalise ukuchubeka kunesiduna kule meko.

5.3.5 Ubuchule bezingxengxezo xa zizonke:

Kule ngongoma ingentla, bonke ubuchule bezingxengxezo ezisetyenzisiweyo kolu phando ziya kubonakaliswa ngokushiyana kwazo ngokuka-A , kunikwe nohlalutyo okanye izizathu zokushiyana kwazo. Okwesibini, ku-B kuya kubonakaliswa izingxengxezo zesiduna nesikhomokazi nendlela ezinxulumene ngazo. Okokuqala, zonke iintlobo zezingxengxezo ezisetyenzisiweyo zidweliswe kule tafle ingezantsi, ngolu hlobo:

Itafile-29:

Ubuchule	Inani	Pesenti	Isiduna		Isikhomokazi	
			Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
0.1	15	1,4	5	1,0	10	1,9
0.2	-	-	-	-	-	-
0.3	2	0,1	1	0,1	1	0,1
0.4	9	0,9	3	0,5	6	1,1
0.5	7	0,7	3	0,5	4	0,8
1.1	37	3,5	22	4,2	15	2,9
1.2	1	0,0	1	0,1	-	-
1.3	6	0,5	3	0,5	3	0,5
2.1	9	0,9	6	1,1	3	0,5
2.2	27	2,5	13	2,5	14	2,7
2.3	108	10,2	54	10,4	55	10,3
2.4	43	4,0	23	4,4	20	3,8
2.5	2	0,1	2	0,3	-	-
2.6	14	1,3	7	1,3	7	1,3
3.1	1	0,0	-	-	1	0,1
3.2	206	19,7	95	18,3	110	20,8
4.1	25	2,3	16	3,0	9	1,7
4.2	153	14,5	92	17,8	61	11,4
4.3	262	25,0	116	22,3	146	27,4
5.	40	3,9	25	4,9	15	2,9
6.	38	3,7	12	2,3	26	4,9
7.	44	4,1	19	3,7	25	4,8
Inani lilonke	1049		518	49,3	531	50,7

A. Ubuchule bezingxengxexo:

Apha kule tafile ingentla kudityaniswe zonke izingxengxexo ezisetyenzisiweyo kwiimekwana nakwiimeko. Ngamanye amazwi, ziqukwe zonke, kungajongwanga ukuba zisetyenziswe kuyiphi na imeko, umzekelo, ubuchule-0.1 (ukubhebhetha okuthe ngqo) kudityaniswe inani lonke leemeko eziphambili: ukuphazamisa (6), indawo (5), ukuthetha (2), ixesha (2), iimpahla (0), ukukruquka (0) = 15. Ipesenti li- $15/1049 = 1,4\%$. Libalwe kwangolu hlobo nenani lilonke lezingxengxexo zesiduna nesikhomokazi. Buye obu buchule bokungxengxeza buhlelwe ngokwamaqela, ukuqala kwipesenti ephezulu ukuya kwesezantsi, ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-4.3: Ukucela ukuxolelwa: 25,0%.

Ubuchule-3.2: Ukunika isizathu esicacileyo: 19,7%.

Ubuchule-4.3 busetyenziswe kakhulu kuba buthe ngqo ekwenzeni isingxengxezo, kwaye lowo ongxengxeza ngolu hlobo uba ngoyena uchubekileyo kolu lwimi lwesiXhosa.

Ubuchule-3.2 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kweli qela kuba xa ubani enika isizathu sokwenza eso senzo singamkelekanga, uchubekile, uye axoleleke. Kuye kuqwalaselwe isizathu, hayi isingxengxezo esithe ngqo.

Iqela-2:

Ubuchule-4.2: Ukunikezela uxolo: 14,5%.

Ubuchule-2.3: Ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile: 10,2%.

Ubuchule-4.2 busetyenziswe kweli qela ngokodidi lokuqala kuba, uba ngochubekileyo xa ungxengxeza olu hlobo, kodwa igama 'ngxengxeza' liba lele sibini hayi elokuqala, okanye libizwa mva ngulowo ungxengxezayo, nangona buthe ngqo ekwenzeni isingxengxezo. Ubuchule-2.3 bona busetyenziswe kweli qela ngokodidi lwesibini kuba xa ubani evakalisa ukusilela ngesakhono esithile, esibangele enze eso senzo singamkelekanga, uye asizeleke, axoleleke, nangona igama 'uxolo' lingekho.

Iqela-3:

Ubuchule-7: Ukuzimisela ukulungisa undonakele: 4,1%.

Ubuchule-2.4: Ukuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto: 4,0%.

Nangona ubuchule-7 bungathanga ngqo ekwenzeni isingxengxezo, buyamxolisa umkhalazi kuba lowo umoshileyo uyazinikezela ekulungiseni umonakalo. Ubuchule-2.4 nabo abuthanga ngqo ekwenzeni isingxengxezo, kodwa lowo ucela ukuxolelwa uye asizeleke kuba evakalisa ukusilela ekucaciseni izinto, evakalisa imeko yakhe engamanga kakuhle.

Iqela-4:

Ubuchule-5: Ukubonakalisa inkathalo ngalo uthetha naye: 3,9%.

Ubuchule-6: Ukuthembisa ukungaphinde ukhubekise omnye: 3,7%.

Ubuchule-1.1: Ukunciphisa isikhubekiso: 3,5%.

Nangona ubuchule-5 naye engathanga ngqo ekwenzeni isingxengxezo, ubonakalisa inkathalo ngalo umoshiweyo. Ubuchule-6, bubonakalisa ukuzimisela kwalo wonileyo ukuba usidanele isenzo sakhe ngokuzibophelela ukuba akaphinde amoshe omnye.

Ubuchule-1.1 nabo busetyenziswe kweli qela kuba bunciphisa ubuhlungu besikhubekiso, bunika umkhomba ndlela ebomini, nangona bungathanga ngqo ekwenzeni isingxengxezo.

Iqela-5:

Ubuchule-2.2: Ukubonakalisa ukusiva isikhubekiso: 2,5%.

Ubuchule-4.1: Ukuzisola ngesenzo 2,3%.

Ubuchule-2.2 (ukubonakalisa ukusiva isikhubekiso/isityholo) bubonakalisa ukuzithoba nokusamkela isityholo, lowo wonileyo uye abe nakho ukuxoleleka, nangona bungathanga ngqo ekwenzeni isingxengxezo. Nangona ubuchule-4.1 buthe ngqo ekwenzeni isingxengxezo, abuthembakalanga, kuba lowo usenokuthetha okuchaseneyo noko akuthethayo, athi uyazisola, kanti akathethi loo nto.

Iqela-6:

Ubuchule-0.1: Ukwala isityholo ngokuthe gca: 1,4%.

Ubuchule-2.6: Ukwamkela ngokuthe gca isityholo eso: 1,3%.

Ubuchule-0.3: Ukungasamkeli isityholo: 0,1%.

Ubuchule-0.4: Ukutyhola omnye: 0,9%.

Ubuchule-0.5: Ukuhlasela lo ukhalazayo ngentetho: 0,7%.

Ubuchule-1.3: Ukunciphisa isikhubekiso ngokutyhola omnye: 0,5%.

Ubuchule-0.2 (Ukwala ukungxengxeza ngokuthanga ngqo), akasetyenziswa.

Zonke iintlobo zobuchule bokungxengxeza ezisetyenziswe kweli qela zisetyenziswe kakubi, zezona zinepesenti esezantsi. Okokuqala azithanga ngqo ekwenzeni izingxengxezo. Ubani ongxengxeza olu hlobo uthathwa ngokuba akachubekanga kakuhle. Endaweni yokuba zakhe unxibelelwano olululo, zidala udushe: ngokwala isityholo ngokucacileyo, ukutyhola omnye, ukuhlasela lo ukhalazayo nangokunciphisa isikhubekiso ngokutyhola omnye.

B. Ubuchule bezingxengxezo zesiduna nesikhomokazi

Isiduna:

Iqela-1:

Ubuchule-4.3: Ukucela ukuxolelwa: 22,3%.

Iqela-2:

Ubuchule-3.2: Ukunika isizathu esicacileyo: 18,3%.

Ubuchule-4.2: Ukunikezela uxolo: 17,8%.

Ubuchule-2.3: Ukuvakalisa ukusilela ngesakhono esithile: 10,4%.

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1:

Ubuchule-4.3: Ukucela ukuxolelwa: 27,4%.

Ubuchule-3.2: Ukunika isizathu esicacileyo: 20,8%.

Iqela-2:

Ubuchule-4.2: Ukunikezela uxolo: 11, 4%.

Ubuchule-2.3: Ukuvakalisa ukusilela ngesakhono esithile: 10,3%.

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Ubuchule-4.3 busetyenziswe kakhulu kwisiduna nesikhomokazi kuzo zonke ezi meko ziphambili. Oku kuthetha ukuba ubuchule bokucela ukuxolelwa bobona buthandwayo ukusetyenziswa sisiduna nesikhomokazi kuzo zonke ezi meko. Ngamanye amazwi obu buchule busetyenziswe ngokulinganayo.
- b. Ubuchule-2.3 no-4.2 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisiduna nesikhomokazi. Ubuchule bokuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile nokunikezela uxolo buyathandwa ngokwenqanaba lesibini sisiduna nesikhomokazi kuzo zonke ezi meko.
- c. Ubuchule-3.2 busetyenziswe kakhulu sisikhomokazi (20,8%) kodwa busetyenziswe ngokodidi lesibini kwisiduna (18,3%). Ubuchule bokunika isizathu esicacileyo buyathandwa sisikhomokazi kunesiduna kwezi meko. Kwakhona abasetyhini abanalo ulawulo kunesiduna, yiyo le nto kufuneka benike izizathu ngezenzo ezigwenxa abazenzileyo. Kwakhona, isikhomokazi sicela ukuxolelwa kakhulu (27%) kunesiduna (22,3%). Isikhomokazi sisenokuba sichubekile kunesiduna, okanye isiduna sithanda ukongamela isikhomokazi. Kodwa ke oku kuphinde kuchasane, nobuchule-4.2 apho isiduna singxengxeza kakhulu (17,8%) kunesikhomokazi (11,4%). Oku kuthetha ukuba isiduna siyakuthanda ukunikezela uxolo kunesikhomokazi. Kodwa ekugqibeleni isikhomokazi singxengxeza kakhulu (50,7%)

kunesiduna (49,3%), xa sesibala inani lonke lomyinge ekhulwini lezingxengxezo zonke ezisetyenzisiweyo. Isikhomokazi sibonakalisa ukuchubeka kunesiduna, kolu phando.

ISAPHLUKO 6

IMVAKALELO YESIKHUBEKISO KWISIXHOSA

6.1 IINJONGO

Kwesi sahluko siza kuxoxa ngokubanzi ngemvakalelo yesikhubekiso kwisiXhosa neziphumo zoko. Okokuqala siza kunika inkcazelo evakalayo yobuchule bokukhalaza ngokuka-Trosborg (1995). Okwesibini siza kubonakalisa iimeko zokukhalaza nobuchule obusetyenziswayo kwisiXhosa neziphumo zoko. Okwesithathu sibonakalise ngokuthe gca ubuchule bokukhalaza ngabunye kwiimeko eziphambili neziphumo zoko. Okwesine nokokugqibela, siza kubonakalisa ubuchule ngabunye bokukhalaza, indlela obusetyenziswe ngayo, ukuqala kubuchule obunepesenti ephezulu ukuya kwesezantsi neziphumo zoko.

6.2. UBUCHULE BEZIKHALAZO

NgokukaTrosborg (1995) zisibhozo (8) iindlela zobuchule bokukhalaza, phantsi kweengongoma ezine ngolu hlobo: (i) Apho kungekho mvakalelo icacileyo, (ii) imvakalelo yokunganeliseki, (iii) isimangalo nokutyhola. Iindlela zobuchule bokukhalaza zihamba ngolu hlobo: Apho kungekho mvakalelo icacileyo (ubuchule 1); ukuphazamiseka (ubuchule 2); iziphumo zesikhubekiso (ubuchule 3); isimangalo esingathanga ngqo (ubuchule 4); isimangalo esithe ngqo (ubuchule 5); isityholo esilungiselelweyo (6); isityholo esithe ngqo kwizenzo (ubuchule 7) nesityholo esithe ngqo emntwini okanye isithuko (8) (Trosborg, 1995: 315-18).

Ubuchule bokuqala apho kungekho mvakalelo icacileyo, bubuchule obuyekye-yeke bokukhalaza, apho kuthi lo ukhalazayo atyhole omnye ngokungangqalanga, emthwalisa uxanduva ngesikhubekiso. Ubuchule besibini, ukuphazamiseka kulapho umkhalazi avakalisa ukungasithandi okanye ukungoniseliseki sisenzo esithile. Ubuchule besithathu, sisiphumo sesikhubekiso apho lowo umoshileyo ebethwaliswe uxanduva. Ubuchule besine, isimangalo esingathanga ngqo, kulapho umkhalazi abuza omnye imibuzo, ezama ukumrhintyela ngesityholo. Ubuchule besihlanu, isimangalo esithe ngqo, kulapho umkhalazi angqala kumkhubekisi, emtyhola ngesikhubekiso eso. Ubuchule besithandathu, yindlela echubekileyo yokuvakalisa ukungoniseliseki ngesenzo, kuthi lo umoshiweyo abonakalise umoni indlela ebefanele ukuba uziphethe ngayo okanye acebise indlela

echubekileyo yokuthetha nabanye. Ubuchule besixhenxe, kulapho lowo umoshiweyo avakalisa ngokucacileyo ukuba isenzo eso sigwenxa asilunganga, akasithandi. Ubuchule bokugqibela besibhozo, kulapho lo ukhalazayo, atyhola lo umoshileyo ethe ngqo esiqwini kuye, njengento engento engakhathaliyo, nezithuko zibe kwalapha.

6.3 ISIKHUBEKISO KWISIXHOSA

6.3.1 Inani lilonke lobuchule bezikhalazo, kwiimeko zokukhalaza

Itafile-1:

Imeko	Inani	Pesenti	Isiduna		Isikhomokazi	
			Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
1.UKUPHAZAMISA	154	19,7	76	49,3	78	50,7
1.1 Inkcazelo engeyiyo	55	35,8	28	51	27	49,0
1.2Uncedo lungagqibelelanga	52	33,8	25	48,0	27	52,0
1.3 Umyalezo	47	30,5	23	49,0	24	51,0
2. INDAWO	155	19,9	72	46,4	83	53,5
2.1 Ukwenzeka ngengozi	50	32,2	21	42	29	58
2.2 Indawo yokuchopha	51	33,0	26	51,0	25	49,0
2.3 Ukufola	54	34,9	25	46,2	29	53,8
3. UKUTHETHA	139	17,8	62	44,7	77	55,3
3.1 Ukuthuka	42	30,2	18	42,9	24	57,1
3.2 Imfono-mfono	48	34,5	22	45,9	26	54,1
3.3 Ingxolo	49	35,2	22	44,9	27	55,1
4. IXESHA	149	19,0	71	47,7	78	52,3
4.1 Ukulibala	53	35,5	24	45,2	29	54,8
4.2 Umsebenzi wesikolo	46	30,9	24	52,1	22	47,9
4.3 Ukufika kade	50	33,5	23	46	27	54
5. IIMPAHLA	144	18,4	70	48,7	74	51,3
5.1 Imali	47	32,7	24	51,0	23	49,0
5.2 Impahla enxitywayo	48	33,3	23	48,0	25	52,0
5.3 Umsebenzi obhalwa kwigumbi lokufundela	49	34,0	23	47,0	26	53,0
6. UKUKRUQUKA	41	5,2	20	48,8	21	51,2
INANI LILONKE	A =782		B=371	47,4	C=411	52,5

Kule tafile ingentla iintlobo zobuchule bokukhalaza zibonakaliswe ngolu hlobo:

- a. Inani lobuchule bokukhalaza libonakaliswe kwimeko nganye yokukhalaza nakwimekwana. Umzekelo, imeko yokukhalaza u-2 (indawo) unenani u-155 elibubuchule bokukhalaza. Obu buchule bokukhalaza bohlula-hlulwe ngokweemekwana ezintathu, u-2.1 (ukwenzeka ngengozi) onenani elingama-50 lobuchule bezikhalazo; u-2.2 (indawo yokuchopha) olunama-51 no-2.3 (ukufola) onama-54 obuchule bezikhalazo.
- b. Inani lilonke lobuchule bezikhalazo kwiimeko ezintandathu (ukuqala ku-1 ukuya ku-6 ngama-782. Inani ekhulwini kwimeko nganye liibalwe ngale ndlela: imeko-1 (ukuphazamisa): $154 / 782 = 19,7\%$; imeko-2 (indawo): $155 / 782 = 19,9\%$; kanjalo uyokuma kwimeko-6 (ukukruquka).
- c. Kwakhona, inani elingumyinge ekhulwini leemekwana lubaliwe nalo. Njengoko imeko u-1 (ukuphazamisa enama-154 lobuchule bezikhalazo, inani ekhulwini le mekwana u-1.1 (inkcazelo engeyiyo) ibalwe ngolu hlobo: $55 / 154 = 35,8\%$; imekwana-1.2 (uncedo olungagqibelelanga): $52 / 154 = 33,8\%$; njalo nezinye iimekwana ezilandelayo zibalwe kwangolu hlobo lungentla.
- d. Kuye kwalandelwa kwale ndlela ingentla, ekubalweni kobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi. Njengoko inani lilonke lezikhalazo lingama-782, elesiduna ngama-371, elesikhomokazi ngama-411. Kwimeko-1 (ukuphazamisa), isiduna sinenani elingama-76 lezikhalazo; isikhomokazi inani laso ngama-78 kwaku-154. Ipesenti yesiduna ibalwe ngolu hlobo: $76 / 154 = 49,3\%$; isikhomokazi: $78 / 154 = 50,7\%$. Kubalwe kwangale ndlela ingentla kuzo zonke iimeko zokukhalaza ezilandela le yokuqala u-ukuphazamisa, kwisiduna nesikhomokazi.
- e. Ukanti nomyinge ekhulwini kwimekwana nganye kwisikhomokazi nesiduna ubaliwe. Njengoko imekwana imekwana-1.1 (inkcazelo engeyiyo) inama-55 lezikhalazo, isiduna sisebenzise u-28/55 = 51%. Isikhomokazi sisebenzise izikhalazo ezingama-27/55 = 49%; kuqhubekeke kwangulu hlobo selukhankanyiwe nakwezinye iimekwana ezilandelayo.

Ubuchule bezikhalazo kwimeko nganye**Itafile-2:**

IMEKO	ITOTALI	ISIDUNA	ISIKHOMOKAZI
1. Ukuphazamisa	19,7	49,3	50,7
2. Indawo	19,9	46,4	53,5
3. Ukuthetha	17,8	44,7	55,3
4. Ixesha	19,0	47,7	52,3
5. Iimpahla	18,4	48,7	51,3
6. Ukukruquka	5,2	48,8	51,2

Kule tafile ingentla, siya kuqaphela ezi ngongoma zintathu zilandelayo: U-A. Inani lobuchule bokukhalaza kwimeko; U-B. ubuchule bezikhalazo ezisetyenzisiweyo sisiduna nesikhomokazi no-C olunxulumaniso lwezikhalazo zesiduna nesikhomokazi.

A. Inani lobuchule bezikhalaza kwimeko nganye:

Ezi meko kule tafile ingentla zihlelwe ngokwamaqela amathathu ngokushiya kwazo ngepesenti ukusuka phezulu ukuya ezantsi, ngolu hlobo:

Imeko-1, 2 no-4: 19,7%; 19,9%; 19,0% (iqela lokuqala).

Imeko-3 no-5: 17,8%; 18,4% (iqela lesibini).

Imeko-6: 5,2% (iqela lesithathu).

Ukuchaza olu hlelo lungentla, okokuqala funeka siqaphele ukuba isikhalazo yimvakalelo ethe ngqo okanye egwegwelezayo yomkhalazi kulo athetha naye. Ngamanye amazwi, sisityholo esithe ngqo okanye kuxhomekeke kwabo bathethayo ukuba kokunjani na okulungileyo nokungalunganga. Iqela lokuqala, zezi meko zinepesenti ephezulu: imeko-1 (ukuphazamisa), imeko-2 (indawo) nemeko-4 (ixesha). Iqela lesibini, ziimeko-3 (ukuthetha) no-5 (iimpahla). Iqela lokugqibela, yimeko-6 (ukukruquka). Le ke imeko iliqela lesithathu (ukukruquka) ayinakunxulunyaniswa nezinye iimeko kuba ayinazo iimekwana njengezinye. Kwakhona le meko-6 yeyona ikudidi olusezantsi kuba akuxhaphakanga ukuba kubekho izikhalazo phantsi kwayo. Oku kuthetha ukuba abafundi basoloko bekucacele ukuthetha okanye ukuncedana. Ngokolu hlelo lungentla, iimeko-1, 2 no-4 zezona zinezikhalazo ezininzi kunezinye iimeko. Oku kuthetha ukuba izikhubekiso, ukuphazamisa, indawo, nexesha zenzeka rhoqo njengoko sifumene izikhalazo ezininzi ngokwesicwangciso semibuzo kwiphepha-38, isahluko-5. Kula maxesha sikuwo njengoko izinto zisenzeka

ngokukhawuleza, kulula ukuba omnye aphazamise omnye. Abantu basoloko bebaninzi, indawo incinci, kulula ukukhubekisana xa kunjalo. Ixesha nalo lihlala lilincinci kube sinoludwe lwezinto ekufuneka sizenzile, yiyo le nto izikhalazo zizininzi kule meko yexesha. Imeko-3 no-5 zinezikhalazo ezikudidi lwesibini. Oku kuthetha ukuba, kweli xesha sikulo ingakumbi kwimeko yasesikolweni, omnye ukhubekisa omnye ngakuthethileyo. Kwakhona umntu ukuxabisile oko ikokwakhe, yiyo le nto izikhalazo zizininzi kwimeko-5 (iimpahla).

B. Ubuchule bezikhalazo zesiduna nesikhomokazi

Isiduna:

Imeko apho isiduna sisebenzisa ubuchule bokukhalaza obuninzi, ziye zihlelwe ngokobuninzi bepesenti ukuya ezantsi, ngolu hlobo:

Imeko-1: 49,3% [iqela-1].

Imeko-5 no-6: 48,7%; 48,8% (kodwa abunakunxulunyaniswa) [iqela-2].

Imeko-2 no-4: 46,4%; 47,7% [iqela-3].

Imeko-3: 44,7% [iqela-4].

Isikhomokazi:

Imeko-3: 55,3% [iqela-1].

Imeko-2: 53,5% [iqela-2].

Imeko-4: 52,3% [iqela-3].

Imeko-5 no-6: 51,3%; 51,2% (kodwa abunakunxulunyaniswa) [iqela-4].

Imeko-1: 50,7% [iqela-5].

C. Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Kwisiduna ubuchule bokukhalaza busetyenziswe kakhulu kwimeko-1 (49,3%) nangona kwisikhomokazi busetyenziswe kwimeko-3 (55,3%). Oku kuthetha ukuba isiduna sikhubeka ubukhulu becala ngokuphazanyiswa nangona isikhomokazi sona sikhubeka ngento ephuma emlonyeni komnye.
- b. Kwisiduna ubuchule bokukhalaza busetyenziswe kakhulu ngokodidi lesibini kwimeko-5 kodwa kwisikhomokazi busetyenziswe kwimeko-2. Isiduna sikhathazeka lula xa lowo athe waphazamisana noko ikokwakhe, kodwa isikhomokazi sibonakalisa ingxaki kwindawo yokuhlala.

- c. Kwisiduna nakwisikhomokazi kusetyenziswe ubuchule ngokodidi lwesithathu kwimeko-4. Oku kuthetha ukuba isiduna nesikhomokazi sinengxaki malunga nokungakhathalelwa ngqalelo kwexesha ngabanye, umzekelo, omnye afike kade edingeni.
- d. Kwisiduna ubuchule bokukhalaza busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwimeko-3 kodwa kwisikhomokazi busetyenziswe kwimeko-5. Isiduna sikhathazeka ngcono kwimeko yokuthetha nangona isikhomokazi sikhathazeka ngcono kwimeko yeempahla.
- e. Kwimeko-1, ubuchule buninzi kwisiduna kodwa bobona bukwizinga elisezantsi kwisikhomokazi. Isiduna sikhathazeka kakhulu ngokuphazamiseka kunesikhomokazi.

Unxulumaniso kwimeko nganye:

Ubuchule bokukhalaza obusetyenziswe sisiduna nesikhomokazi bohlukile kwimeko nganye, ngolu hlobo:

Imeko-1: 49,3; 50,7 = 1,4%: Akho mahluko ungako.

Imeko-2: 46,4; 53,5 = 7,1%: Umahluko mkhulu.

Imeko-3: 44,7; 55,3 = 10,6%: Umahluko mkhulu.

Imeko-4: 47,7; 52,3 = 4,6%: Umahluko mkhulu.

Imeko-5: 48,7; 51,3 = 2,3%: Umahluko ukhona.

Imeko-6: 48,8; 51,2 = 2,4%: Ukho umahluko [kodwa abunakunxulunyaniswa].

Kucacile kolu hlelo lungentla ukuba ukhona umahluko obonakalayo phakathi kwenani lobuchule bokukhalaza obusetyenziswe sisiduna nesikhomokazi ngaphandle kwimeko-1 (ukuphazamisa). Kwimeko-2, isikhomokazi sinezikhazazo ezininzi kunesiduna. Oku kuthetha ukuba isikhomokazi siyakuthanda ukongamela abanye ngokokuhlala (indawo). Isiduna sona sibonakalisa ukuchubeka kunesikhomokazi kule meko (indawo). Kwimeko-3 isikhomokazi sikhazaza kakhulu kunesiduna. Isikhomokazi asiyithandi ingxolo kunesiduna, sinengxaki. Kwakhona kwimeko-4, isikhomokazi sikhazaza kakhulu kunesiduna, sibonakalisa ingxaki. Kukwanjalo nakwimeko-5 (iimpahla), ingxaki ikwisikhomokazi. Isikhomokazi siyakuthanda ukukhalaza malunga nempahla enxitywayo. Ukushwakathela oku kungentla, isiduna sesona sibonakalisa ukuchubeka kwezi meko kunesikhomokazi,

kuba okona ukhalaza kakhulu kokona ubanga ingxaki, kubhetele uthule okanye uzame ezinye iindlela zokuphila.

6.3.2 Ubuchule bokukhalaza ngabunye kwiimeko eziphambili zamanqanaba okukhalaza

Kwesi sihloko, ukusazazeka kweentlobo zobuchule bezikhalazo buya kubonakaliswa kwimeko nganye yokukhalaza: ukuphazamisa, indawo, ixesha, nempahla. Ezi meko ziya kubonakaliswa nganye, ngolu hlobo:

Imeko-1 (Ukuphazamisa)

Itafile-3:

Ubuchule	Inani	Pesenti	Isiduna		Isikhomokazi	
			Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
1. Ukukrobisa	1	0,6	1	1,3	-	-
2. Ukuphazamiseka	33	21,4	17	22,3	16	20,5
3. Iziphumo zezikhubekiso	22	14,2	15	19,7	7	8,9
4. Isikhalazo esingangqalanga	27	17,5	12	15,7	15	19,2
5. Isikhalazo esingqalileyo	50	32,4	24	31,5	26	33,3
6. Isityholo esilungiselelweyo	7	4,5	3	3,9	4	5,1
7. Isityholo esibhekiselele kwizenzo	4	2,5	1	1,3	3	3,8
8. Isityholo esithe ngqo emntwini	10	6,4	3	3,9	7	8,9
Inani lilonke	154		76	49,3	78	50,7

A. Ubuchule bezikhalazo kule meko ingentla (imeko 1):

Okokuqala kule tafile ingentla, izikhalazo kwiimekwana zidityanisiwe kwaphuma izikhalazo zemeko (ukuphazamisa). Kule meko iboniswe kule tafile ingentla, inani lobuchule bezikhalazo zibalwe ngazinye, kubuchule ngabunye, ngolu hlobo: Imeko-1 (ukuphazamisa) ine-154 inani lilonke lobuchule bezikhalazo, kwi-154 ama-76 zimpendulo zesiduna, ama-78 zezesikhomokazi. Kuthi ubuchule bokukhalaza u-2 (ukuphazamiseka) abe nenani lilonke elingama-33. Ipesenti ibe ngama- $33/154 = 21,4\%$. Kuli nani lilonke ama-33, i-17 ziimpendulo zesiduna, i-16 ziimpendulo zesikhomokazi. Ipesenti yesiduna kobuchule-2, ibe li- $17/76 = 22,3\%$. Ipesenti yesikhomokazi ibe li- $16/78 = 20,5\%$. Kucacile kwakhona kule tafile ingentla ukuba ubuchule bokukhalaza obuninzi busetyenziswe

kakhulu, ingakumbi obu buthe ngqo ekwenzeni izikhalazo. Ezinye azisetyenziswanga kangako, u-1, 6 no-7, zinepesenti esezantsi. Ziye zihlelwe ezi ntlobo zobuchule bokukhalaza ngokwepesenti ephezulu ukuya kwesezantsi (ukuqala kwiqela-1 ukuya kuma kwiqela-3), ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-5: Isikhalazo esingqalileyo: 32,4%.

Ubuchule-2: Isikhalazo sokuphazamiseka: 21,4%.

Iqela-2:

Ubuchule-4: Isikhalazo esingangqalanga: 17,5%.

Ubuchule-3: Iziphumo zesikhubekiso: 14,2%.

Ubuchule-8: Isityholo esithe ngqo emntwini: 6,4%.

Iqela-3:

Ubuchule-6: Isityholo esilungiselelweyo: 4,5%.

Ubuchule-7: Isityholo esibhekiselele kwizenzo: 2,5%.

Ubuchule-1: Ukukrobisa (apho kungekho mvakalelo icacileyo yokukhalaza): 0,6%.

Ubuchule bokukhalaza u-5 busetyenziswe kakhulu kunezinye iintlobo zezikhalazo kuba buthe ngqo kwindlela yokukhalaza. Kwakhona lo utyholwayo akabi nandlela yokukhanyela isenzo, koko kukuthi obu buchule buba nempumelelo. Ubuchule-2, nabo obusetyenziswe kakhulu kwiqela-1, sisikhalazo esingqalileyo. Sikucacisa gca ukungoneliseki komkhalazi, kuba lula omnye ukuba acele uxolo. Zonke nezi ntlobo zokukhalaza zikwiqela-2, zisetyenziswe kakhulu, ziyawenza ngempumelelo umsebenzi wazo. Nangona ubuchule-4 busisityholo esingangqalanga, lo kukhalazwa kuye uyacacelwa ukuba wonile xa ebuzwa imibuzo. Ubuchule-3, bucacisa kakuhle iziphumo ezibi zesikhubekiso, atsho omnye azive ecela uxolo. Isityholo naso esithe ngqo emntwini (ubuchule 8) sithi ngqo kokungalunganga, sityhole lo umoshe omnye njengomntu ongakhathaliyo, ongento eluntwini, atsho azive ecela uxolo lo kuthethwa naye.

B. Ubuchule bezikhalazo zesiduna nesikhomokazi

Isiduna:

Iqela-1: 5 (31,5%) no-2 (22,3%).

Iqela-2: 3 (19,7%) no-4 (15,7%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1: 5 (33,3%) no-2 (20,5%).

Iqela-2: 4 (19,2%), 3 (8,9%), 8 (8,9%) no-6 (5,1%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- Ubuchule-5 no-2 busetyenziswe kakhulu kwisiduna nakwisikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ubuchule obusisikhalazo esingqalileyo nemvakalelo yokuphazamiseka buyathandwa sisiduna nesikhomokazi kule meko.
- Ubuchule-3 no-4 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisiduna nesikhomokazi. Ubuchule bokuvakalisa iziphumo zesikhubekiso nesikhalazo esingangqalanga ziyathandwa sisiduna nesikhomokazi kule meko.
- Ubuchule-8 no-6 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisikhomokazi kodwa busetyenziswe kakubi kwisiduna. Ubuchule obusisityholo esithe ngqo emntwini nesityholo esilungiselelweyo buyathandwa sisikhomokazi kunesiduna kule meko. Isikhomokazi siyakuthanda ukubonakalisa ukunganeliseki yinto, ngokuthe ngqo, asijikelezi. Kodwa ke ngokwenani lilonke lomyinge ekhulwini, isikhomokazi sinezikhazazo ezininzi (50,7%) kunesiduna (49,3%). Isikhomokazi sibonakalisa ingxaki kunesiduna kule meko.

Imeko-2 (Indawo)

Itafile-4:

Ubuchule	Inani	Pesenti	Isiduna		Isikhomokazi	
			Inani	Peseni	Inani	Pesenti
1.	-	-	-	-	-	-
2.	39	25,1	19	26,3	20	24,0
3.	19	12,2	10	13,8	9	10,8
4.	11	7,0	5	6,9	6	7,2
5.	49	31,6	26	36,1	23	27,7
6.	21	13,5	7	9,7	14	16,8
7.	5	3,2	1	1,3	4	4,8
8.	11	7,0	4	5,5	7	8,4
Inani lilonke	155		72	46,4	83	53,5

A. Ubuchule bezikhalazo kule meko ingentla:

Nakule tafile ingentla kucacile ukuba ubuchule bokukhalaza obuninzi busetyenziswe kakhulu, ingakumbi obu buthe ngqo ekwenzeni izikhalazo: ubuchule-5, 2, 3 no-6. Ezinye u- 4, 7 no-8 zisetyenziswe kakubi, zinepesenti esezantsi. Ubuchule-1, abusetyenziswanga. Ziye zihlelwe ngokwepesenti ephezulu ukuya kuma ezantsi (ukususela kwiqela-1 ukuya kuma kwiqela-3), ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-5: Isikhalazo esingqalileyo: 31,6%.

Ubuchule-2: Isikhalazo sokuphazamiseka: 25,1%.

Iqela-2:

Ubuchule-6: Isityholo esilungiselelweyo: 13,5%.

Ubuchule-3: Iziphumo zesikhubekiso: 12,2%.

Ubuchule-4: Isikhalazo esingangqalanga: 7,0%.

Ubuchule-8: Isityholo esithe ngqo emntwini: 7,0%.

Iqela-3:

Ubuchule-7: Isityholo esibhekiselele kwizenzo: 3,2%.

Ubuchule-1: Abusetyenziswanga.

Kolu hlelo lungentla kubonakala ubuchule bokukhalaza u-6 (isityholo esilungiselelweyo) obunyukele phezulu, kwiqela-2 ngokwepesenti, obebusezantsi kwimeko-1 (ukuphazamisa) egqithileyo. Oku kuthetha ukuba obu buchule busetyenziswe kakhulu kule meko (indawo), kuba lowo ukhalazayo unika isisombululo kwingxaki: "ubumele ukuba uthethe ngale ndlela..., hayi le irhabaxa uthethe ngayo". Ezinye iintlobo zobuchule ezi zingentla (kumaqela-1 no-2) ikwa zeziya zisetyenziswe kwimeko yokuphazamisa.

B. Ubuchule bezikhalazo zesiduna nesikhomokazi

Isiduna:

Iqela-1: 5 (36,1%) no-2 (26,3%).

Iqela-2: 3 (13,8%), 6 (9,7%), 4 (6,9%) no-8 (5,5%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1: 5 (27,7%) no-2 (24,0%).

Iqela-2: 3 (10,8%), 4 (7,2%), 6 (16,8%) no-8 (8,4%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- Ubuchule-5 no-2 busetyenziswe kakhulu kwisiduna nesikhomokazi. Oku kuthetha ukuba isikhalazo esingqalileyo nesokuphazamiseka zithandwa ngokulinganayo sisikhomokazi nesiduna kule meko.
- Ubuchule-3, 4, 6 no-8 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisiduna nesikhomokazi. Ubuchule obuziziphumo zesikhalazo, isikhalazo esingangqalanga, isityholo esilungiselelweyo nesityholo esithe ngqo emntwini, ziyathandwa sisiduna nesikhomokazi kule meko. Ekugqibeleni isikhomokazi sesona sinezikhalazo ezininzi (53,5%) kunesiduna (46,4%). Isikhomokazi sesona sibonakalisa ingxaki kunesiduna. Kungokuba isiduna sesona sithanda ukongamela abanye, ingakumbi isikhomokazi.

Imeko-3 (Ukuthetha)

Itafile-5:

Ubuchule	Inani	Pesenti	Isiduna		Isikhomokazi	
			Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
1.	4	2,8	1	1,6	3	3,8
2.	39	28,0	20	32,2	19	24,6
3.	2	1,4	-	-	2	2,5
4.	11	7,9	5	8,0	6	7,7
5.	42	30,2	20	32,2	22	28,5
6.	35	25,1	13	20,9	22	28,5
7.	3	2,1	2	3,2	1	1,2
8.	3	2,1	1	1,6	2	2,5
Inani lilonke	139		62	44,7	77	55,3

A. Ubuchule bezikhalazo kule meko ingentla:

Kucacile kule itafile ingentla ukuba isiqingatha sobuchule bezikhalazo sisetyenziswe kakhulu, ingakumbi ezi zithe ngqo ekwenzeni izikhalazo. Esinye isiqingatha sisetyenziswe kakubi. Ezi ntlobo zobuchule bokukhalaza zihlelwa ngokwepesenti ephezulu ukuya kuma ezantsi, ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-5: Isikhalazo esingqalileyo: 30,2%.

Ubuchule-2: Isikhalazo sokuphazamiseka: 28,0%.

Ubuchule-6: Isityholo esilungiselelweyo: 25,1%.

Iqela-2:

Ubuchule-4: Isikhalazo esingangqalanga: 7,9%.

Iqela-3:

Ubuchule-1: Ukukrobisa (apho kungekho mvakalelo icacileyo yokukhalaza): 2,8%.

Ubuchule-7: Isityholo esibhekiselele kwizenzo: 2,1%.

Ubuchule-8: Isityholo esithe ngqo emntwini: 2,1%.

Ubuchule-3: Iziphumo zezikhubekiso: 1,4%.

Kucacile ukuba zonke ezi ntlobo zobuchule bokukhalaza zisetyenziswe kakhulu, ukuqala kwiqela-1 ukuya kuma kwiqela-2, kolu hlelo lungentla, ikwa zeziya zisetyenziswe kwiimeko ezigqithileyo.

B. Ubuchule bezikhalazo zesiduna nesikhomokazi**Isiduna:**

Iqela-1: 5 (32,2%) no-2 (32,2%).

Iqela 2: 6 (20,9%) no-4 (8,0%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1: 5 (28,5%), 6 (28,5%) no-2 (24,6%).

Iqela-2: 4 (7,7%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- Ubuchule-5 no-2 busetyenziswe kakhulu kwisiduna nesikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ubuchule obusisikhalazo esingqalileyo nesikhalazo sokuphazamiseka ziyathanda ukusetyenziswa kwimeko yokuthetha.
- Ubuchule-4 busetyenziswe ngokodidi lesibini kwisiduna nesikhomokazi. Ubuchule besikhalazo esingangqalanga buyathandwa sisiduna nesikhomokazi kule meko. Ngamanye amazwi zithandwa ngokulinganayo.
- Ubuchule-6 busetyenziswe kakhulu kwisikhomokazi nangona busetyenziswe ngokodidi lesibini kwisiduna. Ubuchule obusisityholo esilungiselelweyo buyathandwa sisikhomokazi kunesiduna kule meko. Isikhomokazi sesona sinezikhalazo ezininzi (55,3%) kunesiduna (44,7%) ngokwenani lilonke lomyinge ekhulwini. Kucacile ukuba isikhomokazi sesona sibonakalisa ingxaki kule meko, siyakuthanda ukuthetha.

Imeko-4 (Ixesha)

Itafile-6:

Ubuchule	Inani	Pesenti	Isiduna		Isikhomokazi	
			Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
1.	-	-	-	-	-	-
2.	38	25,5	17	23,9	21	26,9
3.	21	14,0	10	14,0	11	14,1
4.	20	13,4	9	12,6	11	14,1
5.	48	32,2	26	36,6	22	28,2
6.	16	10,7	5	7,0	11	14,1
7.	2	1,3	2	2,8	-	-
8.	4	2,6	2	2,8	2	2,5
Inani lilonke	149		71	47,7	78	52,3

A. Ubuchule bezikhalazo kule meko ingentla:

Ngokwale tafile ingentla, ubuchule bokukhalaza obuninzi busetyenziswe kakhulu, ingakumbi obu buthe ngqo ekwenzeni izikhalazo. Obunye busetyenziswe kakubi, ubuchule-7 no-8. Ezi zikhalazo zihlelwa ngokwepesenti ephezulu ukuya kuma ezantsi, ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-5: Isikhalazo esingqalileyo: 32,2%.

Ubuchule-2: Isikhalazo sokuphazamiseka: 25%.

Iqela-2:

Ubuchule-3: Iziphumo zesikhubekiso: 14,0%.

Ubuchule-4: Isikhalazo esingangqalanga: 13,4%.

Ubuchule-6: Isityholo esilungiselelweyo: 10,7%.

Iqela-3:

Ubuchule-8: Isityholo esithe ngqo emntwini: 2,6%.

Ubuchule-7: Isityhoklo esibhekiselele kwizenzo: 1,3%.

Kucacile nakolu hlelo lungentla ukuba ezi ntlobo zobuchule zisetyenziswe kakhulu kumaqela-1 no-2, ikwa zeziya zisetyenziswe kwiimeko ezigqithileyo.

B. Ubuchule bezikhalazo zesiduna nesikhomokazi:**Isiduna:**

Iqela-1: 5 (36,6% no-2 (23,9%).

Iqela-2: 3 (14,0%), 4 (12,6%) no-6 (7,0%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1: 5 (28,2%) no-2 (26,9%).

Iqela-2: 3 (14,1%), 4 (14,1%) no-6 (14,1%).

Ezinye azisetyenziswanga kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Ubuchule-5 no-2 busetyenziswe kakhulu kwisiduna nesikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ubuchule obusisikhalazo esingqalilelyo nesokuphazamiseka buyathanda ukusetyenziswa sisiduna nesikhomokazi kule meko.
- b. Ubuchule-3, 4 no-6 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisiduna nesikhomokazi. Ubuchule obuziziphumo zesikhubekiso, isikhalazo esingangqalanga nesityholo

esilungiselelweyo ziyathanda ukusetyenziswa ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kule meko. Isikhomokazi sesona siphela sisiba nezikhalazo kwakhona ezininzi (52,3%) kunesiduna (47,7%) ngokwenani lilonke lomyinge ekhulwini. Ngamafutshane isikhomokazi sesona sibonakalisa sinengxaki kule meko xa sithelekiswa nesiduna.

Imeko-5 (limpahla)

Itafile-7:

Ubuchule	Isiduna		Idsikhomokazi	
	Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
1.	1	0,6	1	1,4
2.	43	29,8	20	28,5
3.	20	13,8	8	11,4
4.	16	11,1	6	8,5
5.	47	32,6	27	38,5
6.	12	8,3	5	7,1
7.	3	2,0	2	2,8
8.	2	1,3	1	1,4
Inani lilonke	144		70	48,7

A. Ubuchule bezikhalazo kule meko ingentla:

Kucacile nakule itafile ingentla ukuba ubuchule bezikhalazo ezininzi zisetyenziswe kakhulu, ingakumbi ezi zithe ngqo ekwenzeni izikhalazo. Ezinye zisetyenziswe kakubi, ubuchule-1, 7 no-8. Ezi ntlobo zobuchule bokukhalaza zihlelwa ngokwepesenti ephezulu ukuya kwesezantsi, ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-5: Isikhalazo esingqalileyo: 32,6%.

Ubuchule-2: Isikhalazo sokuphazamiseka: 29,8%.

Iqela-2:

Ubuchule-3: Iziphumo zesikhubekiso: 13,8%.

Ubuchule-4: Isikhalazo esingangqalanga: 11,1%.

Ubuchule-6: Isityholo esilungiselelweyo: 8,3%.

Iqela-3:

Ubuchule-7: Isityholo esibhekiselele kwizenzo: 2,0%.

Ubuchule-8: Isityholo esithe ngqo emntwini: 1,3%.

Ubuchule-1: Ukukrobisa (apho kungekho mvakalelo icacilelyo yokukhalaza: 0,6%.

Nalapha kolu hlelo lungentla kwimeko yempahla, ubuchule bokukhalaza obusetyenziswe kakhulu kwiqela-1 no-2, ikwa bobuya busetyenziswe kwiimeko ezigqithileyo. Akukho ntlobo intsha yobuchule enyukele phezulu ngokwepesenti.

B. Ubuchule bezikhalazo zesiduna nesikhomokazi**Isiduna:**

Iqela-1: 5 (38,5%) no-2 (28,5%).

Iqela-2: 3 (11,4%), 4 (8,5%) no-6 (7,1%).

Ezinye azisetyenziswa kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1: 2 (31,0%) no-5 (27,0%).

Iqela-2: 3 (16,2%), 4 (13,5%) no-6 (9,4%).

Ezinye azisetyenziswa kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Ubuchule-5 no-2 busetyenziswe kakhulu kwisikhomokazi nesiduna. Oku kuthetha ukuba ubuchule obusisikhalazo esingqalileyo nesikhalazo sokuphazamiseka buyathandwa ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kule meko.
- b. Ubuchule-3, 4 no-6 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisiduna nesikhomokazi. Ubuchule obusisiphumo sesikhubekiso, isikhalazo esingangqalanga nesityholo esilungiselelweyo buyathandwa sisikhomokazi nesiduna kule meko. Kodwa ngokwenani lilonke lomyinge ekhulwini kule meko, isikhomokazi sesona sinezikhalazo ezininzi (51,3%) kunesiduna (48,7%). Nakule meko isikhomokazi sesona sibonakalisa ukuba nengxaki kunesiduna.

Imeko-6 (Ukukruquka)**Itafile-8:**

Ubuchule	Inani	Pesenti	Isiduna		Isikhomokazi	
			Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
1.	1	2,4	1	5	-	-
2.	15	36,5	8	40	7	33,3
3.	2	4,8	-	-	2	9,5
4.	4	9,7	2	10	2	9,5
5.	12	29,2	7	35	5	23,8
6.	5	12,1	2	10	3	14,2
7.	-	-	-	-	-	-
8.	2	4,8	-	-	2	9,5
Inani lilonke	41		20	48,8	21	51,2

A. Ubuchule bezikhalazo kule meko ingentla:

Kucacile nakule tafile ingentla ukuba ubuchule bokukhalaza obuninzi busetyenziswe kakhulu, ingakumbi obu buthe ngqo ekwenzeni izikhalazo, ubuchule-2, 5, 4 no-6. Ezinye iintlobo zezikhalazo zisetyenziswe kakubi, ubuchule-1 no-8. Ezi ntlobo zobuchule bokukhalaza zihlelwa ngokwepesenti ephezulu ukuya kwesezantsi, ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-2: Isikhalazo sokuphazamiseka: 36,5%.

Ubuchule-5: Isikhalazo esingqalileyo: 29,2%.

Iqela-2:

Ubuchule-6: Isityholo esilungiselelweyo: 12,1%.

Ubuchule-4: Isikhalazo esingangqalanga: 9,7%.

Iqela-3:

Ubuchule-3: Iziphumo zesikhubekiso: 4,8%.

Ubuchule-8: Isityholo esithe ngqo emntwini: 4,8%.

Ubuchule-1: Ukukrobisa (apho kungekho mvakalelo icacileyo yokukhalaza): 2,4%.

Nalapha kolu hlelo llokukruquka lungentla kule meko, ubuchule bokukhalaza obusetyenziswe kakhulu kumaqela-1 no-2, ikwa bobuya busetyenziswe kwiimeko ezigqithileyo.

B. Ubuchule bezikhalazo zesiduna nesikhomokazi**Isiduna:**

Iqela-1: 2 (40%) no-5 (35%).

Iqela-2: 1 (5%), 4 (10%)no-6 (10%).

Isikhomokazi:

Iqela-1: 2 (33,3%) no-5 (23,8%).

Iqela-2: 6 (14,2%), 3 (9,5%), 4 (9,5%) no-8 (9,5%).

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Ubuchule-2 no-5 busetyenziswe kakhulu kwisiduna nesikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ubuchule obusisikhalazo sokuphazamiseka, isikhalazo esingqalileyo buyathandwa sisiduna nesikhomokazi kule meko (ukukruquka).
- b. Ubuchule-4 no-6 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisiduna nesikhomokazi. Ubuchule obusisikhalazo esingangqalanga nobusisityholo esilungiselelweyo buyathandwa sisiduna nesikhomokazi kule meko. Ngamanye amazwi busetyenziswa ngokulinganayo.
- c. Ubuchule-1 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisiduna nangona busetyenziswe kakubi kwisikhomokazi. Ubuchule bokukrobisa buyathandwa sisiduna kunesikhomokazi kule meko. Oku kunokubangelwa kukusilela kwaso ekucaciseni izinto.
- d. Ubuchule-3 no-8 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisikhomokazi kodwa busetyenziswe kakubi kwisiduna. Ubuchule obuziziphumo zesikhubekiso nobuchule obusisityholo esithe ngqo emntwini buyathandwa sisikhomokazi kunesiduna kule meko. Ngokwenani lilonke lweentlobo zezikhalazo kule meko (ukukruquka), isikhomokazi sesona sikhalaza kakhulu (51,2%) kunesiduna (48,8%). Isikhomokazi sikwabonakalisa ingxaki kunesiduna kule meko. Oku kubangelwa kukuba isikhomokazi sikruquka ngokukhawuleza ngabanye ababonakalisa ingxaki.

6.3.3 Ubuchule bezikhalazo xa zizonke:

Kule ngongoma ingentla, bonke ubuchule bezikhalazo ezisetyenzisiweyo kolu phando buya kubonakaliswa ngokushiyana kwazo: ngokuka-A, kunikwe nohlalutyo okanye izizathu zokushiyana. Okwesibini, ku-B, kuya kubonakaliswa izikhalazo zesiduna nesikhomokazi nendlela ezinxulumene ngazo. Okokuqala, zonke iintlobo zezikhalazo ezisetyenzisiweyo zidweliswe kule tafle ingezantsi, ngolu hlobo:

Itafle-9:

Ubuchule	Inani	Pesenti	Isiduna		Isikhomokazi	
			Inani	Pesenti	Inani	Pesenti
1.	7	0,8	4	1,0	3	0,7
2.	207	26,4	101	27,2	106	25,7
3.	86	10,9	43	11,5	43	10,4
4.	89	11,3	39	10,5	50	12,1
5.	248	31,7	130	35,0	118	28,7
6.	96	12,2	35	9,4	61	14,8
7.	17	2,1	8	2,1	9	2,1
8.	32	4,0	11	2,9	21	5,1
Inani lilonke	A=782		B=371	47,4	C=411	52,7

A. Ubuchule bezikhalazo:

Kwitafle-9 ngentla, kudityaniswe zonke izikhalazo ezisetyenzisiweyo kwiimekwana nakwiimeko. Ngamanye amazwi, izikhalazo ziqukwe zonke, kungajongwanga ukuba zisetyenziswe kuyiphi na imeko. Umzekelo, ubuchule-2 (isikhalazo sokuphazamiseka) kudityaniswe inani lilonke lazo zonke iimeko eziphambili, ngolu hlobo: ukuphazamisa (33), indawo (39), ukuthetha (39), ixesha (38), iimpahla (43), ukukruquka (15) = 207. Ipesenti ngama- $207/782=26,4\%$. Libalwe kwangolu hlobo nenani lilonke lobuchule obusetyenziswe sisiduna nesikhomokazi. Buye obu buchule bokukhalaza buhlelwe ngokwamaqela, ukuqala kwipesenti ephezulu ukuya kuma ezantsi, ngolu hlobo:

Iqela-1:

Ubuchule-5: Isikhalazo esingqalileyo: 31,7%.

Ubuchule-2: Isikhalazo sokuphazamiseka: 26,4%.

Ubuchule-5 isikhalazo esingqalileyo, sesona sityenziswe kakhulu kunezinye. Sesokuqala kwiqela-1, kuba okokuqala sithe ngqo ekwenzeni isikhalazo, sitsho umkhalazelwa arhwaqele ubuso kukoyika. Kwakhona lowo kuthethwa naye aba mancinci amathuba okuba akhanyele isenzo eso. Ubuchule-2 isikhalazo sokuphazamiseka, naso sisetyenziswe kakhulu, kwisibini kwiqela-1 kuba sikucacisa gca ukungoneliseki komkhalazi kumkhalazelwa, atsho angxengeze lowo wone omnye.

Iqela-2:

Ubuchule-6: Isityholo esilungiselelweyo: 12,2%.

Ubuchule-6, obusisityholo esilungiselelweyo, iyancomeka indlela obusetyenziswe ngayo kuba sisikhalazo esinika umkhomba-ndlela kwindlela esulungekileyo yokuthetha ungakhange ukhubekise omnye. Ngamanye amazwi, lo wone omnye uyaxelelwa into amakayenze ukulungisa undonakele, kutsho kudaleke imvisiswano.

Iqela-3:

Ubuchule-4: Isikhalazo esingangqalanga: 11,3%.

Isikhalazo esingangqalanga naso iyancomeka indlela esisetyenziswe ngayo, kuba nangona singangqalanga nje, siyakubonakalisa ngokucacileyo ukuba umoni wonile, okanye makabe nento ayenzayo ngesenzo esigwenxa asenzileyo. Ngamafutshane, zonke ezi ndlela zokukhalaza zisetyenziswe kumaqela-1 ukuya ku-3 ziyelelene, ziyindlela echubekileyo yokukhalaza kuba kunqabile ukuba kudaleke ungquzulwano xa kukhalazwa ngale ndlela.

Iqela-4:

Ubuchule-3: Iziphumo zesikhubekiso: 10,9%.

Ubuchule-3 (iziphumo zezikhalazo) nabo buyawenza umsebenzi wabo, kuba kukholeleka ukuba lowo uthe wazicacisa phandle iziphumo ezibi zesenzo, umenzi wobubi uya kuxolisa, asidanele isenzo sakhe.

Iqela-5:

Ubuchule-8: Isityholo esithe ngqo emntwini: 4,0%.

Ubuchule-7: Isityholo esibhekiselele kwizenzo: 2,1%.

Ubuchule-8 bona buthe ngqo, bukhazela lo mntu wenze isenzo esibi, usenokuthukwa. Sisikhalazo esibangela ingxwaba-ngxwaba, kuba lowo utyholwayo usenokuphinda ngesakhe isithuko, kungabikho mvisiswano. Yiyo le nto sisetyenziswe kakubi, sinepesenti esezantsi.

Iqela-6:

Ubuchule-1: Ukukrobisa: 0,8%.

Ubuchule-1 (ukukrobisa) kulapho kungekho mvakalelo icacileyo yesikhalazo kuba isenzo eso asibizwa ngegama, siyahlonitshwa ukwenzela ukuba kungabikho ngqukulwano. Lowo wonileyo uye angaqondi ukuba isikhubekiso sikhona okanye asikho. Kuloko obu buchule buthathwa ngokuba bubuchule obuyeke-yeke, bobona busetyenziswe kakubi. Abanye bakhetha ukungabusebenzisi konke.

B. Ubuchule bezikhalazo zesiduna nesikhomokazi

Isiduna:

Iqela-1:

Ubuchule-5: Isikhalazo esingqalileyo: 35,0%.

Ubuchule-2: Isikhalazo sokuphazamiseka: 27,2%.

Iqela-2:

Ubuchule-3: Iziphumo zesikhubekiso: 11,5%.

Ubuchule-4: Isikhalazo esingangqalanga: 10,5%.

Ubuchule-6: Isityholo esilungiselelweyo: 9,4%.

Ezinye azisetyenziswa kangako.

Isikhomokazi:

Iqela-1:

Ubuchule-5: Isikhalazo esingqalileyo: 28,7%.

Ubuchule-2: Isikhalazo sokuphazamiseka: 25,7%.

Iqela-2:

Ubuchule-6: Isityholo esilungiselelweyo: 14,8%.

Ubuchule-4: Isikhalazo esingangqalanga: 12,1%.

Ubuchule-3: Iziphumo zesikhubekiso: 10,4%.

Ubuchule-8: Isityholo esithe ngqo emntwini: 5,1%.

Ezinye azisetyenziswa kangako.

Ukunxulumanisa olu hlelo lungentla ngokobuchule obusetyenzisiweyo phakathi kwesiduna nesikhomokazi:

- a. Ubuchule-5 no-2 busetyenziswe kakhulu kwisiduna nesikhomokazi. Oku kuthetha ukuba ubuchule obusisikhalazo esingqalileyo nesokuphazamiseka buyathandwa sisiduna nesikhomokazi ngokwezi meko zisetyenzisiweyo kolu phando. Kwakhona obu buchule busisikhalazo esingqalileyo busetyenziswe kakhulu sisiduna (35,0%) kunesikhomokazi (28,7%). Isiduna siyakuthanda ukungqala apho kufele khona ithole kunesikhomokazi.
- b. Ubuchule-3, 4 no-6 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisiduna nesikhomokazi. Ubuchule obusisiphumo sesikhubekiso, isikhalazo esingangqalanga nesityholo esilungiselelweyo ziyathandwa sisiduna nesikhomokazi ngokwezi meko. Kodwa isikhomokazi siyakuthanda ukusebenzisa isityholo esilungiselelweyo (14,8%) kunesiduna (9,4%). Oku kuthetha ukuba sichubekile kunesiduna.
- c. Ubuchule-8 busetyenziswe ngokodidi lwesibini kwisikhomokazi nangona busetyenziswe kakubi kwisiduna. Oku kuthetha ukuba ubuchule obusisityholo esithe ngqo emntwini buyathandwa sisikhomokazi kunesiduna. Ngamanye amazwi amantombazana ayakuthanda ukuthuka kunabafana ngokwezi meko. Kwakhona ubuchule obusisikhalazo esingangqalanga busetyenziswa kakhulu sisikhomokazi (12,1%) kunesiduna 10,5%). Ngale ndlela yokukhalaza, babonakalisa ukuchubeka kunesiduna kuba bakhusela ungquzulwano olunokubakho. Isiduna sizibalula kakhulu kwiziphumo zesikhubekiso (11,5%) kunesikhomokazi (10,4%). Kwakhona isiduna singqwalala kakhulu kunesikhomokazi. Isiduna sisebenzisa kakhulu isikhalazo sokuphazamiseka (27,2%) kunesikhomokazi (25,7%). Kwakhona asikuthandi ukuphazanyiswa kunesikhomokazi. Kodwa ke ekugqibeleni, isikhomokazi sikhalaza kakhulu (52,7%) kunesiduna (47,4%) ngokwenani lilonke lobuchule bezikhalazo ezisetyenzisiweyo kolu phando. Oku kuthetha ukuba isikhomokazi sesona sibonakalisa ingxaki kunesikhomokazi.

ISAPHLUKO 7

ISIPHULO

7.1 IINJONGO

Okokuqala kwesi sahluko siza kushwankathela iziphumo eziphambili zolu phando ezikwizahluko-5 no-6, ngolu hlobo: amagqabantshintshi ngephetshana lemibuzo lophando; sibonakalise umahluko wokungxengxeza phakathi kwabafundi besikhomokazi nesiduna ngokwezi ngongoma: inani lilonke lobuchule bezingxengxezo kwiimeko zokungxengxeza; ubuchule bezingxengxezo kwimekwana nganye; ubuchule ngabunye bezingxengxezo kwiimekwana; ubuchule bezingxengxezo kwiimeko eziphambili zamanqanaba okungxengxeza; kulandele ubuchule bezingxengxezo xa zizonke. Kwizikhalazo siza kubonakalisa umahluko wendlela isiduna nesikhomokazi abakhalaza ngayo phantsi kwezi ngongoma: inani lilonke lobuchule bezikhalazo kwiimeko zokukhalaza; ubuchule bokukhalaza ngabunye kwiimeko eziphambili zamanqanaba okukhalaza; ubuchule bezikhalazo xa zizonke. Okokugqibela, siza kuvala ngemihlahla ndlela yokuqhubekeka phambili nophando.

7.1.1 Iphetshana lemibuzo (Iphepha-40, isahluko-5):

Kolu phando sisebenzise isicwangciso semibuzo esineemeko ezintandathu zokungxengxeza nokukhalaza. Iimeko ezintlanu zineemekwana ezintathu, imeko yesithandathu (ukukruquka) ayinazo iimekwana. Oku kubangela ukuba singabi nakho ukuyinxulumanisa nezinye iimeko. Kwimeko nganye yokungxengxeza kubekho isikhubekiso nesingxengxezo, le ibe yindlela esibhalwe ngayo isicwangciso semibuzo. Liye lagcwaliswa iphetshana lemibuzo ngabafundi abangamashumi amane, bezikolo zemfundo ephakamileyo iKhayamnandi High eStellenbosch neLanga High kwaLanga apha eNtshona Koloni. Kwisikolo sokuqala, abafundi abalishumi besiduna nabalishumi besikhomokazi bagcwalise imibuzo yezikhalazo. Kwisikolo sesibini, abalishumi besiduna nabalishumi besikhomokazi banike iimpendulo kwimibuzo yezingxengxezo. Ezi ziphumo zolu phando zijongene nendlela abafundi besiduna nesikhomokazi abakhalaze nabangxengxeze ngayo kweli phetshana lemibuzo. Umahluko woku kungentla uya kubonakaliswa ngokucacileyo kwezi ngongoma zingezantsi, zilandelayo.

7.2 IZINGXENGXEZO

Kule ngongoma ingentla, umahluko wokungxengxeza phakathi kwesiduna nesikhomokazi uya kubonakaliswa phantsi kweengongoma ezintlanu. Ingongoma nganye iya kulandelwa yitafle eya kuwubonakalisa ngokucacileyo lo mahluko okanye ukulingana kokungxengxeza kwesiduna nesikhomokazi.

7.2.1 Inani lilonke lobuchule bezingxengxezo kwiimeko zokungxengxeza:

Itafle-1 (Iphepha 52, inani ku-B):

limeko	Isiduna neqela	Isikhomokazi neqela
1. Ukuphazamisa	2	2
2. Indawo	1	3
3. Ukuthetha	3	2
4. Ixesha	3	1
5. Iimpahla	4	1

Kule tafle ingentla kubonakaliswe unxulumaniso lwezingxengxezo phakathi kwesikhomokazi nesiduna kwimeko nganye. Inani lepesenti lobuchule bokungxengxeza liye lahlelwa ngokwepesenti ephezulu ukuya kwesezantsi (ukuqala kwiqela-1 ukuya kuma kwiqela-4). Le tafle ingentla ibonakalisa imeko neqela esikulo isiduna nesikhomokazi ngokwepesenti. Umahluko wendlela isiduna nesikhomokazi abangxengxeza ngayo ngokwale tafle ingentla ucase, ngolu hlobo:

- Kwimeko-1 (ukuphazamisa), ubuchule bokungxengxeza busetyenziswe ngokulinganayo kwisiduna nesikhomokazi, kwizinga lwesibini.
- Kwimeko-2 (indawo) isiduna sinezingxengxezo ezininzi ezikwizinga lokuqala nangona isikhomokazi sinezingxengxezo ezincinci ezikwizinga lesithathu. Isiduna singxengxeza kakhulu kunesikhomokazi kule meko-2.
- Kwimeko-3 (ukuthetha) isikhomokazi singxengxeze kakhulu kunesiduna, izingxengxezo kwisikhomokazi zikwizinga lwesibini nangona kwisiduna zikwizinga lwesithathu.
- Kwimeko-4 (ixesha) isikhomokazi singxengxeze kakhulu kunesiduna, izingxengxezo zikwizinga lokuqala kwisiduna zikwizinga lwesithathu.

- e. Kwakhona kwimeko-5 (iimpahla), isikhomokazi singxengxeze kakhulu kunesiduna, izingxengxezo zikwizinga lokuqala nangona kwisikhomokazi zikwizinga lwesine.

7.2.2. Ubuchule bezingxengxezo kwiimekwana ngazinye:

Itafile-2 (amaphepha 55-63, inani-B):

Imekwana	Isiduna neqela	Isikhomokazi neqela
1.1 Inkcazelo engeyiyo	1	3
1.2 Uncedo olungagqibelelanga	2	2
1.3 Umyalezo	3	1
2.1 Ukwenzeka ngengozi	2	1
2.2 Indawo yokuchopha	1	2
2.3 Ukufola	2	1
3.1 Ukuthuka	3	1
3.2 Imfono-mfono	1	3
3.3 Inxolo	2	2
4.1 Ukulibala	1	2
4.2 Umsebenzi wesikolo	3	1
4.3 Ukufika kade	2	2
5.1 Imali	2	2
5.2 Iimpahla ezinxitywayo	1	3
5.3 Umsebenzi obhalwa kwigumbi lokufundela	3	1

Umahluko wokungxengxeza phakathi kwesiduna nesikhomokazi ngokobuchule bezingxengxezo kwiimekwana ngokwale tafile ingentla, ucaciswa ngolu hlobo:

- a. Kwimekwana-1.1 (inkcazelo engeyiyo) isiduna singxengxeze kakhulu kunesikhomokazi, izingxengxezo zikudidi lokuqala kwisiduna nangona zikudidi lwesithathu kwisikhomokazi.

- b. Kwimekwana-1.2 (uncedo olungagqibelelanga) isiduna nesikhomokazi zingxengxeze ngokulinganayo, izingxengxezo zikudidi lwesibini.
- c. Kwimekwana-1.3 (umyalezo), isikhomokazi singxengxeze kakhulu kunesiduna, izingxengxezo zikudidi lokuqala, kwisiduna zikudidi lwesithathu.
- d. Kwimekwana-2.1 (ukwenzeka ngengozi) isikhomokazi sinezingxengxezo ezininzi kunesiduna, izingxengxezo kwisikhomokazi zikudidi lokuqala, kwisiduna zikudidi lwesithathu.
- e. Kwimekwana-2.2 (indawo yokuchopha) isiduna singxengxeze kakhulu kunesikhomokazi, izingxengxezo zikudidi lokuqala kwisikhomokazi zikudidi lwesibini.
- f. Kwimekwana-2.3 (ukufola) isikhomokazi sinezingxengxezo ezikudidi lokuqala ezingaphezulu kunesiduna ezikudidi lwesibini.
- g. Kwimekwana-3.1 (ukuthuka) isikhomokazi sinezingxengxezo ezininzi ezikudidi lokuqala, ukogqitha ezesiduna ezikudidi lwesithathu.
- h. Kwimekwana-3.2 (imfono-mfono) isiduna sinezingxengxezo ezininzi ezikudidi lokuqala kunesikhomokazi esinezingxengxezo ezikudidi lwesithathu.
- i. Kwimekwana-3.3 (ingxolo), isiduna nesikhomokazi bangxengxeza ngokulinganayo, izingxengxezo zikudidi lwesibini.
- j. Kwimekwana-4.1 (ukulibala), isiduna singxengxeze kakhulu kunesikhomokazi, izingxengxezo zikudidi lokuqala, kwisikhomokazi zikudidi lwesibini.
- k. Kwimekwana-4.2 (umsebenzi wesikolo) isikhomokazi sinezingxengxezo ezininzi ezikudidi lokuqala kunesiduna ezikudidi lwesithathu.
- l. Kwimekwana-4.3 (ukufika kade), isiduna nesikhomokazi bangxengxeza ngokulinganayo, izingxengxezo zikudidi lwesibini.
- m. Kwimekwana-5.1 (imali), kwakhona isiduna nesikhomokazi bayalingana ngokungxengxeza, izingxengxezo zikudidi lwesibini kubo bobabini.
- n. Kwimekwana-5.2 (iimpahla ezinxitywayo), isiduna singxengxeze kakhulu kunesikhomokazi, izingxengxezo zikudidi lokuqala nangona zikudidi lwesibini kwisikhomokazi.
- o. Kwimekwana-5.3 (umsebenzi obhalwa kwigumbi lokufundela), isikhomokazi singxengxeze kakhulu kunesiduna, izingxengxezo zikudidi lokuqala nangona kwisiduna zikudidi lwesithathu.

7.2.3 Ubuchule ngabunye bezingxengxezo kwiimekwana:**Itafile-3:**

	67	69-70	72	75	78	81	83	86	89	91	94	96-97	99	101-102	104
	1.1	1.2	1.3	2.1	2.2	2.3	3.1	3.2	3.3	4.1	4.2	4.3	5.1	5.2	5.3
	MW	MW	MW	MW	MW	MW	MW	MW	MW	M W	M W	M W	M W	M W	MW
0.1			- 2		- 2										
0.2															
0.3															
0.4															
0.5															
1.1			- 2	2 -	2 -	2; 2		2; 2	2; -		2; 2				
1.2															
1.3	2; 2														
1.4			2; -												
1.5			2; 2					-; 2		2; -		2; -			
1.6	1; 1	2; 2	1; 2	1; 1	2; 1	-; 2	1; 2	-; 2	1; 1	2; 2	2; -	2; 2	2; -	2; 2	-; 2
2.1		2; 2		2; 2		2; -					-; 2		-; 2	2; -	
2.2															
2.3															
2.4															
2.5															
2.6														2; 2	
3.1															
3.2	2; 1	1; 1	-; 1	2; 2	1; 1	1; 1	2; 1	1; 1	2; 1	1; 1	1; 1	1; 1	1; 1	2; 2	1; 1
3.3												2; -	2; -	2; 2	2; 2
3.4	2; 2	2; 2	1; 2	1; 1	1; 2	2; 2	1; 2	1; 2	1; 1	2; 2	1; 2	1; 1	2; 2	1; 1	1; 2
3.5	1; 1	1; 1	1; 1	1; 1	1; 1	1; 1	2; 1	2; 1	1; 1	1; 1	1; 1	1; 1	1; 1	1; 1	2; 1
3.6	-; 2			2; 2	2; -	2; -	2; -		-; 2	2; 2					2; -
4.1		-; 2			-; 2		-; 2	2; -	2; 2	-; 2	2; 2	-; 2			-; 2
4.2		-; 2	2; 2		-; 2	-; 2			-; 2				2; 2	2; 1	2; 2

Kule tafile ingentla, kubonakaliswe ngokucacileyo indlela obusetyenziswe ngayo ubuchule ngabunye bokungxengxeza kwimekwana nganye, sisiduna nesikhomokazi. Okokuqala, kule tafile kubonakaliswe inani lamaphepha, ukuqala kuma-67 ukuya kuma kwi-104, afumaneka kwisahluko-5. Amanani alandelayo ngokweemekwana, aqala kwisi-1.1 ukuya kwisi-5.3. Kulandele amagama u-M no-W. U-M, umele abafundi abasisiduna, u-W umele isikhomokazi. Kulandele amanani ahlayo, enxele kule tafile, amele iintlobo zobuchule bokungxengxeza, aqala ku-0.1 ukuya kuma ku-0.5; kwakhona aqale kwi-1.1 ukuya kuma kwisi-7. La manani aphakathi kule tafile amele uhlelo lobuchule bokungxengxeza ngokwamaqela, ubuchule obusetyenziswe kakhulu buba kwiqela-1, obungasetyenziswanga kangako buba kwiqela-2. Apho kukrwelwe umgcana, abusetyenziswanga ubuchule. Umahluko wokungxengxeza phakathi kwesiduna nesikhomokazi ngokwale tafile ingentla, ucaciswa ngolu hlobo:

- a. Kwimekwana-1.1 (inkcazelo engeyiyo), okokuqala ubuchule-1.3(ukutyhola omnye) busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi bukwigela lwesibini. Kulandele ubuchule-2.3(ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile) obusetyenziswe kakhulu kudidi lokuqala, sisiduna nesikhomokazi. Ubuchule-3.2(ukunika isizathu esicacileyo) busetyenziswe kakhulu sisikhomokazi ukudidi lokuqala kunesiduna okudidi lwesibini. Ubuchule-4.2(ukunikezela uxolo) busetyenziswe ngokulinganayo kule mekwana, ukudidi lwesibini kwisiduna nesikhomokazi. Ubuchule-4.3(ukucela ukuxolelwa) usetyenziswe kakhulu ngokulinganayo, ukudidi lokuqala kwisiduna nesikhomokazi. Ubuchule-5(Ukubonakalisa inkathalo ngalo uthetha naye) busetyenziswe kudidi lwesibini sisikhomokazi ukanti akasetyenziswanga kwisiduna kule meko.
- b. Kwimekwana-1.2 (uncedo olungagqibelelanga), ubuchule-2.3 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lwesibini. Ubuchule-2.4(ukuvakalisa ukusilela ekucaciseni izinto) busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kule mekwana. Ubuchule-3.2 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lokuqala. Ubuchule-4.2(ukunikezela uxolo) usetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lwesibini. Ubuchule-4.3 busetyenziswe ngokulinganayo kudidi lokuqala sisiduna nesikhomokazi. Ubuchule-6(ukuthembisa ngokungaphinde wone) busetyenziswe kudidi lwesibini kwisikhomokazi ukanti kwisiduna abusetyenziswanga. Ubuchule-7(ukuzimisela ukulungisa undonakele) busetyenziswe kudidi lwesibini sisikhomokazi ukanti abusetyenziswanga sisiduna.

- c. Kwimekwana-1.3 (umyalezo), ubuchule-0.1(ukubhebhetha okuthe ngqo) busetyenziswe kudidi lwesibini sisikhomokazi, kwisiduna abusetyenziswanga. Ubuchule-1.1(ukunciphisa izinga lwesikhubekiso) busetyenziswe kudidi lwesibini sisikhomokazi, abusetyenziswanga sisiduna. Ubuchule-2.1(imvakalelo yangaphakathi yokwamkela isikhubekiso) busetyenziswe kudidi lwesibini sisiduna, abusetyenziswanga sisikhomokazi. Ubuchule-2.2(ukuvakalisa ukona ngokungaqondanga) busetyenziswe ngokulinganayo sisikhomokazi nesiduna kudidi lwesibini. Ubuchule-2.3 busetyenziswe kudidi lokuqala sisiduna ukanti kwisikhomokazi abusetyenziswanga kangako. Ubuchule-3.2 busetyenziswe kudidi lokuqala sisikhomokazi, abusetyenziswanga kwisiduna. Ubuchule-4.2 busetyenziswe kudidi lokuqala sisiduna, kwisikhomokazi bukudidi lwesibini. Ubuchule-4.3 busetyenziswe ngokulinganayo sisikhomokazi nesiduna kudidi lokuqala. Ubuchule-7 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lwesibini.
- d. Kwimekwana-2.1 (ukwenzeka ngengozi), ubuchule-1.1 busetyenziswe kudidi lwesibini sisiduna, abusetyenziswanga sisikhomokazi. Ubuchule-2.3 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lokuqala. Ubuchule-2.4 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi. Ubuchule-3.2 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lwesibini. Ubuchule-4.2 busetyenziswe kakhulu ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lokuqala. Kwakhona ubuchule-5 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lwesibini.
- e. Kwimekwana-2.2 (indawo yokuchopha), ubuchule-0.1 busetyenziswe kudidi lwesibini sisikhomokazi, kwisiduna abusetyenziswanga. Ubuchule-1.1 busetyenziswe kudidi lwesibini sisiduna, abusetyenziswanga sisikhomokazi. Ubuchule-2.3 busetyenziswe kakhulu kudidi lokuqala sisikhomokazi kunesiduna obukudidi lwesibini. Ubuchule-3.2 busetyenziswe kakhulu sisiduna nesikhomokazi kudidi lokuqala. Ubuchule-4.2 usetyenziswe kakhulu sisiduna kudidi lokuqala kunesikhomokazi obukudidi lwesibini. Ubuchule-4.3 busetyenziswe ngokulinganayo kudidi lokuqala sisiduna nesikhomokazi. Ubuchule-5 busetyenziswe kudidi lwesibini sisiduna kodwa abusetyenziswanga sisikhomokazi. Ubuchule-6 busetyenziswe kudidi lwesibini sisikhomokazi kodwa abusetyenziswanga sisiduna. Kwakhona ubuchule-7 busetyenziswe kudidi lwesibini sisikhomokazi kodwa abusetyenziswanga sisiduna.

- f. Kwimekwana-2.3 (ukufola), ubuchule-1.1 busetyenziswe ngokulinganayo kudidi lwesibini sisikhomokazi nesiduna. Ubuchule-2.3 busetyenziswe kudidi lwesibini sisikhomokazi kodwa abusetyenziswanga sisiduna. Ubuchule-2.4 busetyenziswe kudidi lwesibini sisiduna kodwa abusetyenziswanga sisikhomokazi. Ubuchule-3.2 busetyenziswe kakhulu ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lokuqala. Ubuchule-4.2 busetyenziswe kudidi lwesibini sisiduna nesikhomokazi (ngokulinganayo). Ubuchule-4.3 nabo busetyenziswe kakhulu ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lokuqala. Ubuchule-5 busetyenziswe kudidi lwesibini sisiduna kodwa abusetyenziswanga sisikhomokazi. Ubuchule-7 busetyenziswe kudidi lwesibini sisikhomokazi kodwa abusetyenziswanga sisiduna.
- g. Kwimekwana-3.1 (ukuthuka), ubuchule-2.3 busetyenziswe kakhulu kudidi lokuqala sisiduna kunesikhomokazi obukudidi lwesibini. Ubuchule-3.2 usetyenziswe kakhulu sisikhomokazi kudidi lokuqala nangona kwisiduna bukudidi lwesibini. Ubuchule-4.2 busetyenziswe kakhulu kwisiduna kudidi lokuqala kunesikhomokazi obukudidi lwesibini. Ubuchule-4.3 busetyenziswe kakhulu sisikhomokazi kudidi lokuqala kunesiduna obukudidi lwesibini. Ubuchule-5 busetyenziswe kudidi lwesibini kwisiduna, kwisikhomokazi abusetyenziswanga. Ubuchule-6 busetyenziswe kudidi lwesibini sisikhomokazi kodwa abusetyenziswanga sisiduna.
- h. Kwimekwana-3.2 (imfono-mfono), ubuchule-1.1 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lwesibini. Ubuchule-2.2 busetyenziswe kudidi lwesibini sisikhomokazi kodwa abusetyenziswanga sisiduna. Ubuchule-2.3 busetyenziswe kudidi lwesibini sisikhomokazi, abusetyenziswanga sisiduna. Ubuchule-3.2 busetyenziswe kakhulu ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lokuqala. Ubuchule-4.2 busetyenziswe kakhulu sisiduna kudidi lokuqala kunesikhomokazi obusetyenziswe kudidi lwesibini. Ubuchule-4.3 busetyenziswe kakhulu sisikhomokazi kudidi lokuqala kunesiduna obukudidi lwesibini. Ubuchule-6 busetyenziswe kudidi lwesibini sisiduna kodwa abusetyenziswanga sisikhomokazi.
- i. Kwimekwana-3.3 (ingxolo), ubuchule-1.1 busetyenziswe kudidi lwesibini kwisiduna kodwa abusetyenziswanga kwisikhomokazi. Ubuchule-2.3 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lokuqala. Ubuchule-3.2 busetyenziswe kakhulu sisikhomokazi kudidi lokuqala kunesiduna obukudidi lwesibini. Ubuchule-4.2 busetyenziswe ngokulinganayo kudidi lokuqala kwisiduna nesikhomokazi. Kwakhona ubuchule-4.3 busetyenziswe ngokulinganayo kudidi lokuqala kwisiduna nesikhomokazi. Ubuchule-5 busetyenziswe kudidi lwesibini kwisikhomokazi kodwa abusetyenziswanga sisiduna. Ubuchule-6 busetyenziswe

- ngokulinganayo kudidi lwesibini sisiduna nesikhomokazi. Ubuchule-7 busetyenziswe kudidi lwesibini sisikhomokazi kodwa abusetyenziswanga sisiduna.
- j. Kwimekwana-4.1 (ukulibala), ubuchule-2.2 busetyenziswe kwiqela lesibini sisiduna kodwa abusetyenziswanga sisikhomokazi. Ubuchule-2.3 busetyenziswe ngokulinganayo kudidi lwesibini sisikhomokazi nesiduna. Ubuchule-3.2 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lokuqala. Ubuchule-4.2 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lwesibini. Ubuchule-4.3 busetyenziswe ngokulinganayo sisikhomokazi nesiduna kudidi lokuqala. Ubuchule-5 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lwesibini. Ubuchule-6 busetyenziswe kudidi lwesibini sisikhomokazi kodwa abusetyenziswanga sisiduna.
- k. Kwimekwana-4.2 (umsebenzi wesikolo), ubuchule-1.1 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lwesibini. Ubuchule-2.3 busetyenziswe kudidi lwesibini sisiduna kodwa abusetyenziswanga sisikhomokazi. Ubuchule-2.4 busetyenziswe kudidi lwesibini sisikhomokazi kodwa abusetyenziswanga sisiduna. Ubuchule-3.2 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lokuqala. Ubuchule-4.2 busetyenziswe kakhulu kwisiduna kudidi lokuqala kunesikhomokazi bukudidi lwesibini. Ubuchule-4.3 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lokuqala. Ubuchule-6 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lwesibini.
- l. Kwimekwana-4.3 (ukufika kade), ubuchule-2.2 busetyenziswe kudidi lwesibini sisiduna kodwa abusetyenziswanga sisikhomokazi. Ubuchule-2.3 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lwesibini. Ubuchule-3.2 busetyenziswe kakhulu ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lokuqala. Ubuchule-4.1 busetyenziswe sisiduna kudidi lwesibini kodwa abusetyenziswanga sisikhomokazi. Ubuchule-4.2 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lokuqala. Ubuchule-4.3 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lokuqala. Ubuchule-6 busetyenziswe kudidi lwesibini kwisikhomokazi kodwa abusetyenziswanga sisiduna.
- m. Kwimekwana-5.1 (imali), ubuchule-2.3 busetyenziswe kudidi lwesibini sisiduna kodwa abusetyenziswanga sisikhomokazi. Ubuchule-2.4 busetyenziswe sisikhomokazi kudidi lwesibini kodwa abusetyenziswanga sisiduna. Ubuchule-3.2 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lokuqala. Ubuchule-4.1(ukuvakalisa uvelwano) busetyenziswe kudidi lwesibini sisiduna kodwa abusetyenziswanga sisikhomokazi. Ubuchule-4.2 busetyenziswe ngokulinganayo

sisiduna nesikhomokazi kudidi lwesibini. Ubuchule-4.3 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lokuqala. Ubuchule-7 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lwesibini.

- n. Kwimekwana-5.2 (iimpahla ezinxitywayo), ubuchule-2.3 busetyenziswe ngokulinganayo kudidi lwesibini. Ubuchule-2.4 busetyenziswe kudidi lwesibini sisiduna kodwa abusetyenziswanga sisikhomokazi. Ubuchule-2.6(ukwamkela isityholo ngokucacileyo) busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lokuqala. Ubuchule-3.2 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lwesibini. Ubuchule-4.1 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lwesibini. Ubuchule-4.2 busetyenziswe kakhulu kudidi lokuqala kwisiduna nesikhomokazi. Ubuchule-4.3 bustyenziswe ngokulinganayo kwisiduna nesikhomokazi kudidi lokuqala. Kwakhona nabo ubuchule-5 busetyenziswe ngokulinganayo kwisiduna nesikhomokazi kudidi lokuqala. Ubuchule-7 busetyenziswe kakhulu kudidi lokuqala sisikhomokazi kunesiduna obusetyenziswe kudidi lwesibini.
- o. Kwimekwana-5.3 (umsebenzi obhalwa kwigumbi lokufundela), ubuchule-2.3 busetyenziswe kudidi lwesibini kwisikhomokazi kodwa abusetyenziswanga kwisiduna. Ubuchule-3.2 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kudidi lokuqala. Ubuchule-4.1 busetyenziswe ngokulinganayo kudidi lwesibini. Ubuchule-4.2 busetyenziswe kudidi lokuqala sisiduna ukanti kwisikhomokazi abusetyenziswanga kangako bukudidi lwesibini. Ubuchule-4.3 busetyenziswe kudidi lokuqala kwisikhomokazi, kwisiduna bukudidi lwesibini. Ubuchule-5 busetyenziswe kudidi lwesibini sisiduna kodwa abusetyenziswanga sisikhomokazi. Ubuchule-6 busetyenziswe kudidi lwesibini sisikhomokazi kodwa abusetyenziswanga sisiduna. Ubuchule-7 busetyenziswe ngokulinganayo kudidi lwesibini sisiduna nesikhomokazi.

7.2.4 Ubuchule bezingxengxezo ngazinye kwiimeko eziphambili**Itafile-4:**

	110	112-13	115	117	120
	1	2	3	4	5
	M W	M W	M W	M W	M W
0.1					
0.2					
0.3					
0.4					
0.5					
1.1		2; -	2; 2		
1.2					
1.3					
2.1					
2.2	-; 2			2; 2	
2.3	2; 2	2; 2	2; 2	2; 2	-; 2
2.4	2; -				
2.5					
2.6					
3.1					
3.2	2; 1	1; 1	2; 1	1; 1	1; 1
4.1					2; 2
4.2	2; 2	1; 2	1; 2	1; 1	2; 2
4.3	1; 1	1; 1	1; 1	1; 1	1; 1
5.	-; 2	2; -		2; -	2; -
6.			2; 2	-; 2	
7.		-; 2			2; 2

Umahluko wokungxengeza phakathi kwesiduna nesikhomokazi ngokwale tafle ingentla ucaciswa ngolu hlobo:

- a. Kwimeko-1 (ukuphazamisa), ubuchule bokungxengeza u-2.2 busetyenziswe kwiqela lesibini sisikhomokazi kodwa abusetyenziswanga sisiduna. Ubuchule-2.3 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kwiqela-2. Ubuchule-2.4 busetyenziswe kwiqela lesibini sisiduna kodwa abusetyenziswanga sisikhomokazi. Ubuchule-3.2 busetyenziswe kakhulu kwiqela lokuqala sisikhomokazi kunesiduna obukwiqela lwesibini. Ubuchule-2.2 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi bukwiqela lesibini. Ubuchule-4.3 busetyenziswe ngokulinganayo bukwiqela lokuqala. Ubuchule-5 busetyenziswe kwiqela lesibini sisikhomokazi kodwa abusetyenziswanga sisiduna. Kodwa ngokwenani lilonke lezingxengezo kule meko, isiduna nesikhomokazi singxengeza ngokulinganayo.
- b. Kwimeko-2 (indawo), ubuchule-1.1 busetyenziswe kwiqela lwesibini sisiduna kodwa abusetyenziswanga sisikhomokazi. Ubuchule-2.3 busetyenziswe kakhulu, kwiqela lokuqala sisikhomokazi kunesiduna obusetyenziswe kwiqela lesibini. Ubuchule-3.2 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kwiqela lokuqala. Ubuchule-4.2 busetyenziswe kakhulu sisiduna kwiqela lokuqala kunesikhomokazi obukwiqela lesibini. Ubuchule-4.3 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kwiqela lokuqala. Ubuchule-5 busetyenziswe kwiqela lesibini sisiduna kodwa abusetyenziswanga sisikhomokazi. Ubuchule-7 busetyenziswe kwiqela lesibini sisikhomokazi kodwa abusetyenziswanga sisiduna. Kule imeko, xa sibala inani lilonke, isiduna (51,0%) singxengeza kakhulu kunesikhomokazi (49,0%).
- c. Kwimeko-3 (ukuthetha), ubuchule-1.1 busetyenziswe ngokulinganayo sisikhomokazi nesiduna kwiqela lesibini. Ubuchule-2.3 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kwiqela lesibini. Ubuchule-3.2 busetyenziswe kakhulu, kwiqela lokuqala sisikhomokazi kunesiduna obukwiqela lesibini. Ubuchule-4.2 busetyenziswe kakhulu sisiduna kwiqela lokuqala kodwa kwisikhomokazi bukwiqela lesibini. Ubuchule-4.3 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kwiqela lokuqala. Ubuchule-6 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kwiqela lesibini. Kodwa ngokwenani lilonke lezingxengezo kule meko, isikhomokazi (50,5%) sesona singxengeza kakhulu kunesiduna (49,4%).

- d. Kwimeko-4 (ixesha), ubuchule-2.2 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kwiqela lesibini. Ubuchule-2.3 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kwiqela lesibini. Ubuchule-3.2 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kwiqela lokuqala. Ubuchule-4.2 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kwiqela lokuqala. Ubuchule-4.3 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kwiqela lokuqala. Ubuchule-5 busetyenziswe kwiqela lwesibini sisiduna kodwa abusetyenziswanga sisikhomokazi. Ubuchule-6 busetyenziswe kwiqela lwesibini sisikhomokazi kodwa abusetyenziswanga sisiduna. Kwakhona isikhomokazi (51,0%) sesona singxengxeza kakhulu kule meko kunesiduna (49,0%) ngokwenani lilonke lezingxengxezo.
- e. Kwimeko-5 (iimpahla), ubuchule-2.3 busetyenziswe kwiqela lwesibini sisikhomokazi kodwa abusetyenziswanga sisiduna. Ubuchule-3.2 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kwiqela lokuqala. Ubuchule-4.1 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kwiqela lesibini. Ubuchule-4.2 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kwiqela lesibini. Ubuchule-4.3 busetyenziswe ngokulinganayo kwiqela lokuqala. Ubuchule-5 busetyenziswe kwiqela lesibini sisiduna kodwa abusetyenziswanga sisikhomokazi. Ubuchule-7 busetyenziswe ngokulinganayo kwiqela lesibini. Ngokwenani lilonke lezingxengxezo, isikhomokazi (51,3%) sesona singxengxeze kakhulu kunesiduna (48,7%).

7.2.5 Ubuchule bezingxengxezo xa zizonke

Itafile-5 (iphepha 119):

	Isiduna	Isikhomokazi
Ubuchule-2.3	10,4%	10,3%
Ubuchule-3.2	18,3%	20,8%
Ubuchule-4.2	17,8%	11,4%
Ubuchule-4.3	22,3%	27,4%

Ngokwale tafile ingentla, kufumaniseke ukuba iintlobo zobuchule bokungxengxeza ezine, zisetyenziswe kakhulu sisiduna nesikhomokazi kolu phando: ubuchule-4.3 (ukucela ukuxolelwa); ubuchule-4.2 (ukunikezela uxolo); ubuchule-3.2 (ukunika isizathu esicacileyo)

nobuchule-2.3 (ukuvakalisa ukusilela kwisakhono esithile). Umahluko wokungxengeza phakathi kwesiduna nesikhomokazi ngokwale tafile ingentla, bubonakaliswe ngolu hlobo:

- a. Ubuchule-2.3 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi kwiimeko zonke.
- b. Ubuchule-3.2 busetyenziswe kakhulu sisikhomokazi kunesiduna kuzo zonke iimeko, isikhomokazi sikwiqela-1, isiduna sikwiqela-2.
- c. Ubuchule-4.2 busetyenziswe kakhulu sisiduna kunesikhomokazi nangona bukwiqela elinye.
- d. Ubuchule-4.3 busetyenziswe kakhulu sisikhomokazi kunesiduna kuzo zonke iimeko, nangona bukwiqela elinye. Isikhomokazi sesona sibonakalisa ukuchubeka kunesiduna kolu phando.

7.3 IZIKHALAZO

Kule ngongoma ingentla, umahluko wokukhalaza phakathi kwesiduna nesikhomokazi uya kubonakaliswa phantsi kweengongoma ezintathu: inani lilonke lobuchule bezikhalazo; ubuchule bokukhalaza ngabanye kwiimeko eziphambili; nezikhalazo xa zizonke. Ingongoma nganye iya kulandelwa yitafle eya kubonakalisa ngokucacileyo lo mahluko okanye ukulingana kokukhalaza kwesiduna nesikhomokazi.

7.3.1 Inani lilonke lobuchule bezikhalazo, kwiimeko zokukhalaza

Itafle-6 (iphepha 127, inani ku-B):

Imeko	Isiduna neqela	Isikhomokazi neqela
1. Ukuphazamisa	1	6
2. Indawo	3	2
3. Ukuthetha	4	1
4. Ixesha	3	3
5. Iimpahla	2	4

Kule tafile ingentla kubonakaliswe unxulumaniso lwezikhalazo phakathi kwesiduna nesikhomokazi kwiimeko nganye. Inani lepesenti lobuchule bokukhalaza lihlelwe ngokwepesenti ephezulu ukuya kuma ezantsi. Kwakhona le tafile ingentla ibonakalisa imeko neqela esikulo isiduna nesikhomokazi ngokwendlela yokukhalaza. Umahluko

wendlela isiduna nesikhomokazi abangxengeza ngayo ngokwale tafile ingentla ucace, ngolu hlobo:

- a. Kwimeko-1 (ukuphazamisa), ubuchule bokukhalaza busetyenziswe kakhulu sisiduna bukwiqela-1, kunesikhomokazi obungasetyenziswanga kangako bukwiqela-6.
- b. Kwimeko-2 (indawo), ubuchule bokukhalaza busetyenziswe kakhulu sisikhomokazi bukwiqela-2, kwisiduna bukwiqela-3.
- c. Kwimeko-3 (ukuthetha), ubuchule bokukhalaza busetyenziswe kakhulu sisikhomokazi bukwiqela-1, kwisiduna abusetyenziswanga kangako bukwiqela-4.
- d. Kwimeko-4 (ixesha), ubuchule bokukhalaza busetyenziswe ngokulinganayo sisikhomokazi nesiduna bukwiqela-3.
- e. Kwimeko-5 (iimpahla), ubuchule bokukhalaza busetyenziswe kakhulu sisiduna bukwiqela-2 kodwa kwisiduna abusetyenziswanga kangako bukwiqela-4.

7.3.2 Ubuchule bezikhalazo ngazinye kwiimeko eziphambili

Itafile-7:

	130-31	132-33	134	136	138
	1	2	3	4	5
	M W	M W	M W	M W	M W
1	-	-	-	-	-
2	1; 1	1; 1	1; 1	1; 1	1; 1
3	2; 2	2; 2		2; 2	2; 2
4	2; 2	2; 2	2; 2	2; 2	2; 2
5	1; 1	1; 1	1; 1	1; 1	1; 1
6	-; 2	2; 2	2; 1	2; 2	2; 2
7	-	-	-	-	-
8	-; 2	2; 2	-	-	-

Kule tafile ingentla, kubonakaliswe ngokucacileyo indlela obusetyenziswe ngayo ubuchule ngabunye bokukhalaza kwimekwana nganye, sisiduna nesikhomokazi. Okokuqala, kule tafile kubonakaliswe inani lamaphepha, ukuqala kwi-130 ukuya kuma kwi-138, kwisahluko-

6. Amanani alandelayo, amele iimeko, ukuqala kwi-1 ukuya kuma kwisi-5. Kulandele amaga u-M no-W. U-M, umele abafundi abasisiduna, u-W umele isikhomokazi. Kulandele amanani ahlayo, enxele, amele iintlobo zobuchule bokukhalaza, ukuqala kwi-1 ukuya kuma kwisi-8. La manani aphakathi kule tafile, amele uhlelo lobuchule bokukhalaza ngokwamaqela, ubuchule obusetyenziswe kakhulu bukwiqela-1, obungasetyenziswanga kangako kuthiwa liqela-2. Apho kukrwelwe umgcana, abusetyenziswanga ubuchule. Umahluko wokukhalaza phakathi kwesiduna nesikhomokazi ngokwale tafile ingentla, ucaciswa ngolu hlobo:

- a. Kwimeko-1 (ukuphazamisa), ubuchule-2 (ukuphazamiseka) busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi, bukwiqela-1. Ubuchule-3 (iziphumo zesikhubekiso) busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi, kwiqela-2. Ubuchule-4 (isikhalazo esingangqalanga) busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi, kwiqela-2. Ubuchule-5 (isikhalazo esingqalileyo) busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi, kwiqela-1. Ubuchule-6 (isityholo esilungiselelweyo) busetyenziswe kwiqela lwesibini sisikhomokazi kodwa abusetyenziswanga sisiduna. Ubuchule-8 (isityholo esithe ngqo emntwini) busetyenziswe kwiqela lwesibini sisikhomokazi kodwa abusetyenziswanga sisiduna. Ngokwenani lilonke lezikhalazo kule meko, isikhomokazi (50,7%) sesona sikhalaza kakhulu kunesiduna (49,3%).
- b. Kwimeko-2 (indawo), ubuchule-2 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi, kwiqela-1. Ubuchule-3 busetyenziswe ngokulinganayo sisikhomokazi nesiduna, kwiqela-2. Ubuchule-4 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi, kwiqela-2. Ubuchule-5 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi, kwiqela lokuqala. Ubuchule-6 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi, kwiqela-2. Ubuchule-8 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi, kwiqela-2. Isikhomokazi (53,5% sesona sikhalaza kakhulu kule meko kunesiduna (46,4%), ngokwenani lilonke lezikhalazo.
- c. Kwimeko-3 (ukuthetha), ubuchule-2 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi, kwiqela-1. Ubuchule-4 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi, kwiqela-2. Ubuchule-5 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi, kwiqela-1. Ubuchule-6 busetyenziswe kakhulu sisikhomokazi kwiqela-1, kunesiduna bukwiqela-2. Kwakhona kule meko, isikhomokazi (55,3%) sesona sinezikhalazo ezininzi kunesiduna (44,7%) ngokwenani lilonke lezikhalazo.

- d. Kwimeko-4 (ixesha), ubuchule-1 busetyenziswe ngokulinganayo sisikhomokazi nesiduna, kwiqela-1. Ubuchule-3 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi, kwiqela-2. Ubuchule-4 busetyenziswe ngokulinganayo, kwiqela-2. Ubuchule-5 busetyenziswe ngokulinganayo, kwiqela-1. Ubuchule-6, nabo bustyenziswe ngokulinganayo, kwiqela-2. Ngokwenani lilonke lezikhhalazo, isikhomokazi (52,3%) sesona sikhhalaza kakhulu kunesiduna (47,7%) kule meko.
- e. Kwimeko-5 (iimpahla), ubuchule-2 busetyenziswe ngokulinganayo sisiduna nesikhomokazi, kwiqela-1. Ubuchule-3 busetyenziswe ngokulinganayo, kwiqela-2. Ubuchule-4 busetyenziswe ngokulinganayo, kwiqela-2. Ubuchule-5 busetyenziswe ngokulinganayo, kwiqela-1. Ubuchule-6 busetyenziswe ngokulinganayo, kwiqela-2. Kwakhona kule meko, ngokwenani lilonke lezikhhalazo isikhomokazi (51,3%) sesona sikhhalaza kakhulu kunesiduna (48,7%).

7.3.3 Ubuchule bezikhhalazo xa zizonke

Itafile-8 (iphepha 143-44):

	Isiduna	Isikhomokazi
Ubuchule-1	-	-
Ubuchule-2	27,2%	25,7%
Ubuchule-3	11,5%	10,4%
Ubuchule-4	10,5%	12,1%
Ubuchule-5	35%	28,7%
Ubuchule-6	9,4%	14,8%
Ubuchule-7	-	-
Ubuchule-8	-	5,1%

Kule tafile ingentla, kuphawuleka iintlobo zobuchule bokukhalaza ezintlanu ezisetyenziswe kakhulu sisiduna nesikhomokazi: ubuchule-2 (ukuphazamiseka); ubuchule-3 (iziphumo zezikhubekiso); ubuchule-4 (isikhhalazo esingangqalanga); ubuchule-5 (isikhhalazo esingqalileyo); ubuchule-6 (isityholo esilungiselelweyo). Ubuchule-8 (isityholo esithe ngqo emntwini) busetyenziswe sisikhomokazi. Umahluko wokukhalaza phakathi kwesiduna nesikhomokazi ngokwale tafile ingentla, ucaciswa ngolu hlobo:

- a. Ubuchule-2 busetyenziswe kakhulu sisiduna kunesikhomokazi nangona bukwiqela elinye u-1, kuzo zonke iimeko zokukhalaza kolu phando.
- b. Ubuchule-3 busetyenziswe kakhulu sisiduna kunesikhomokazi nangona bukwiqela elinye isi-2.
- c. Ubuchule-4 busetyenziswe kakhulu sisikhomokazi kunesiduna nangona bukwiqela-2.
- d. Ubuchule-5 busetyenziswe kakhulu sisiduna kunesikhomokazi nangona bukwiqela elinye isi-1.
- e. Ubuchule-6 busetyenziswe kakhulu sisikhomokazi kunesiduna, bukwiqela-2.
- f. Ubuchule-8 (isityholo esithe ngqo emntwini) busetyenziswe sisiduna kwiqela-2 kodwa abusetyenziswanga sisiduna. Kodwa xa sesibala inani lilonke lezizikhalazo ezisetyenzisiweyo kolu phando, isikhomokazi (52,7%) sesona sikhala kakhulu kunesiduna (47,5%).

7.4 IMIHLAHLA NDLELA MALUNGA NOKUQHUBEKEKA PHAMBILI NOPHANDO

Kule ngongoma ingentla, siyakufumana amagqabantshi-ntshi ngophando oluthe vetshe, phantsi kwemibandela emibini: izikhalazo nezingxengxezo kwezinye iimeko nohlobo lokungxengxeza olungaqhelekanga.

7.4.1 Izikhalazo nezingxengxezo kwezinye iimeko

Njengokuba olu phando lubhekiselele ngqo kuphela kwindlela abafundi abazivakalisa ngazo izikhalazo nezingxengxezo kwimeko yasesikolweni (kwisikolo semfundo ephakamileyo), kubalulekile kwakhona ukuba kuphandwe kwimeko yakwezoshishino (kubasebenzi) nakwimeko yasekhaya (intsapho). Ikhona indlela ekwatsala umdla yokungxengxeza, ebonakala ukuba kukungxengxeza ngokungakhathali: kwimeko apho umsebenzi esindwa ziimpahla egileka komnye umthengi, kwakhona apho kubonakala ukuba omnye ungxengxezela omnye ngesenzo esingekenzeki (kwisitishi sikaloliwe omnye umqeshwa engxengxeza embokweni ngokulibaziseka kukaloliwe). Oku kubonakaliswe kuphando lukaFraser (1979), ingcaciso yoku ikwisahluko-4, kwiphepha 37, umhlathi wesithathu, xa usuka kumhlathi wokugqibela. Kwakhona kwimeko yasekhaya, izingxengxezo zikwabonakala njengentetho eyenziwa ingahoyekanga, bona kwakhona kumhlathi wesibini ukusuka ezantsi kwiphepha-38, isahluko-4 (apho owasetyhini engxengxeza kowakwakhe).

7.4.2 Uhlobo lokungxengxeza olungaqhelekanga (Jarworski, 1994)

Olu hlobo lungentla lucaciswe kakhulu kwisahluko sesi-3, iphepha lama-23 ukuya kuma kwiphepha lama-28, apho ziye zabekwa zonke ezi ndlela zingaqhelekanga zokungxengxeza. Umzekelo wokuqala woku kungentla ukwiphepha lama-25 umhlathi wokugqibela, apho owasetyhini exambulisa nentombi yakhe ngokugila ingxowa yakhe ngempazamo. Apha kufumaniseka ukuba umoni ungxengxeza ngokubuza umbuzo: "ubuyishiyeleni ingxowa yakho esuthubeni (apho kuhamba abantu khona?). Kufumaniseka ukuba zonke ezi meko zingaqhelekanga zokungxengxeza zibhekiselele kwinkcubeko yasePoland (apho olu phando lukaJarworski (1994) lenziwe khona. Kuloko kufanelekile ukuba kwenziwe uphando olumandla lwezi zingxengxezo ezilolu hlobo nakwezinye iilwimi (Xhosa) kuba inkcubeko yahlukile kulwimi ngalunye. Ezi ndlela zingaqhelekanga ziyafumaneka kwiimeko yasekhaya, emsebenzini nakwizithuthi zikawonke-wonke.

ISIGAMA:

Action – isenzo
 Appealers – izicengo
 Appeaser – intuthuzelo
 Appropriate – elinganayo
 Assumption – ukungacingisisi ngento/ umbandela
 Cajolers – iziqwendwana zamagama
 Commitment upgraders – izakhi zivakalisi
 Complicated – ukuntsokotha
 Comprehensive – quka konke
 Conscientiousness – ukuthembakala
 Collaborative performative – iphefomativi yentsebenziswano
 Classification – uhlelo/ ihlelo
 Data – izinto ezifunekayo
 Deference versus politeness – intobelo/ intlonelo
 Device – isixhobo
 Domination – ubungangamsha
 Downtoners – iintsiza zenzi
 Downgrading – ukutshintsha iingcinga
 Disarmer - ukungaxhobisi
 Effectiveness – impembelelo
 Essential condition – umqathango ongundoqo
 Ethnography – i-ethinografi
 Evasive – unciphiso olungangqalanga
 Explanation – ingcaciso
 Explicit performative – iphefomativi ecacileyo
 Expression of remorse – intetho yokuzisola
 Face management – ukulawula ubuso
 Face work – umsebenzi wobuso
 Feature – uphawu
 Framework - isiseko
 Graph – i-grafu

Group performative – iphefomativi yeqela

Hedge- iheji

Hypothesis - ihayipotesisi

Impinging – ukuduba-duba

Implicit performative – iphefomativi efihlakeleyo

Inconvenience – ukuphazamisa

Intensifiers – izigxininiso

Illocution – i-ilokhushini

Illocutionary force indicating device – ifuthe le ilokhushini elibonakalisa isixhobo

Locution – ilokhushini

Maxim of manner – imakzimu yokuziphatha

Methodology – umgaqo

Metalinguistic performatives – iiphefomativi zemetalingwistiki

Model – imodeli

Modification - imodifikishoni

Monologue – ukuzithethela ngaphakathi

Offense – isono/ isikhubekiso

Opting out – ukwala ukwenza into

Percent – ubungakanani ekhulwini/ i-pesenti

Perlocution – ipelokhushini

Politeness - ukuchubeka

Preparatory condition – umqathango olungeselelweyo

Project – umsebenzi

Propositional act – isenzo sesiphakamiso

Query precondition – umqathango ongundoqo

Register - irejista

Regret – ukuzisola

Remedy – lungisa

Reluctance – ukungavumi

Responsibility – uxanduva

Sincerity condition – umqathango onobunyani

Situation – imeko

Subjectivizers – iimbono zesithethi

Social norm – umgaqo wasekuhlaleni

Strategy – ubuchule/ ubugcisa

Task oriented remark – ukunciphisa isenzo

Theory - ithiyori

Variables – i-variyebhile

Variation – ahlukana

Weightness – ubunzima

IBHIBHIYOGRAFI

Austin, J. L. 1962. **How to do things with words**. Oxford. Oxford University Press.

Brown, P & Levinson, S. C. 1978. **Politeness. Some Universals in Language Usage**. Cambridge. Cambridge University Press.

Fraser, B. in Coulmas, F (ed). 1979. **Conversational routine**. Berlin. Mouton.

Holmes, J. 1990. Apologies in New Zealand English. **Language in Society**, Vol. 19, 155-199. U.S.A. Cambridge University Press.

Jaworski, A. 1994. Apologies and non-apologies: Negotiation in speech act realization. **Text** 14 (2) 185-206.

Leech, G. N. 1983. **Principles of Pragmatics**. London and New York. Longman.
 Lenneberg, Eric.

Olshtain, E. 1989. **Apologies Across Languages**. Norwood. N.J Ablex.

Rintell, E.M. & Mitchell 1994. **Studying Requests and Apologies: An Inquiry into Method**. U.S.A. University of Lowell and University of Massachusetts, Boston.

Searle, J. R. 1969. **Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language**. Cambridge:Cambridge University Press.

Searle, J. R. 1975. A classification of Illocutionary Acts. **Language in Society**. 5. 1-23.

Shoshana, B-k; House, J & Kasper, G. 1989. **Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies**. Norwood. N.J Ablex.

Thomas, J. 1995. **Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics**. London and New York. Longman Publishers.

- Trosborg, A. 1995. **Interlanguage Pragmatics: Requests, Complaints and Apologies**. Berlin, Federal Republic of Germany. Mouton de Gruyter.
- Yule, G. 1996. **Pragmatics**. London. Oxford University Press.